TOPLUMSAL
tarih

343
TEMMUZ 2022

CUMHURİYETİN İLK FEMİNİSTLERİ:

Uluslararası Kadınlar Birliği'nin 1935 Kongresi'nde Türk Kadın Birliği'nin Asli Delegeleri

ASLI DAVAZ

T.C.'NDE *TEK-PARTİ YÖNETİMİNİN KURULMASI* (1922-1931) ÜSTÜNE BAZI GÖZLEMLER VE SAPTAMALAR

Bir Kitabın 40 Yılı, 40. Yılında Bir Kitap

HASAN BÜLENT KAHRAMAN

Ezop'un Osmanlı Coğrafyasındaki Maceraları

Kimliğini Arayan Tarih

SALİH ÖZBARAN

"Besalis Müftü"

YAVUZ ÖZMAKAS

Reşat Ekrem Koçu'ya Dair

EROL ÜYEPAZARCI

"LOZAN'DAN ÖNCE VE SONRA TÜRKİYE": ANKARA SANAYİ SERGİSİ (1934) VE YANSIMALARI

MURAT YÜMLÜ

TOPLUMSAL TARİH | AYLIK TARİH DERGİSİ | TARİH VAKFI TARAFINDAN YAYIMLANIR | ISSN 2717-7459

ISSN 2717-7459

Merhaba,

Umut ederiz yazın bu sıcak günlerinde tüm okuyucularımızın keyfi ve sıhhati yerindedir. Bu ayki dosyamızda masallarıyla tüm dünyanın tanıdığı Ezop'un Osmanlı Coğrafyasındaki maceralarını sizlere sunuyoruz. Dosyanın ilk iki yazısında Tanzimat dönemi öncesine ait Ezop tercümeleri ele alınarak, Batı dillerinden Türkçe'ye çevrilen ilk edebi metinlerin tarihi yaklaşık iki yüz elli yıl geriye çekiliyor. Mehmet Kuru, makalesinde Tanzimat öncesi üç tercümeden örneklerle Ezop'un Türkçeye bilinenden çok daha önce çevrildiğini ispatlıyor.
Cevat Sucu, Ezop metinlerinin 18. ve 19. yy'da Batılıların Türkçe öğrenebilmesi amaçlı yazılan metinlerde nasıl kullanıldığını bizlere aktarıyor.
Dosyanın üçüncü yazısında Büşra Elif Özçelik, imparatorluğun son yüzyılında Ahmet Mithat'ın kitabının öncesinde ve sonrasında basılan Ezop hikayelerini birlikte ele alarak bu metinlerin karakteristikleri üzerine bir izlek çıkarmayı amaçlıyor.
Yavuz Özmakas, yazısında işgal yıllarında İzmir Müftüsü olan Rahmetullah Efendi'nin ilginç yaşam öyküsünü anlatıyor.
Aslı Davaz, Haziran sayımızdaki yazısının devamında Uluslararası Kadınlar Birliği toplantısına delege olarak katılan Cumhuriyetin ilk feministlerini tanıtmaya devam ediyor.
Murat Yümlü, iki savaş arası Türkiye'sine odaklanarak Ankara Sanayi Sergisi'ni ve yansımalarını inceliyor.
Hasan Bülent Kahraman, Mete Tunçay'ın çığır açan *T.C.'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1922-1931)* kitabının yayınlanmasının 40. Yıldönümü vesilesiyle, kitabın kuruluş yıllarına yönelmesinin Türkiye'deki tarihçiliğin kavranması bakımından neden bir nirengi noktası olduğunu analiz ediyor.
Erol Üyepazarcı, şahsen tanıdığı Reşat Ekrem Koçu'yu ve *Toplumsal Tarih*'te geçtiğimiz Şubat ayında yayınlanan "Reşat Ekrem Koçu ve İstanbul Ansiklopedisi" dosyasına ilişkin eleştirilerini kaleme alıyor.
Adil Baktıaya, 19. yy sonunda Osmanlı ülkesinde seyahat eden Dr. Mağmumi'nin anıları üzerinden kötü yönetim ve hürriyet arayışının izini sürüyor.
Salih Özbaran, Türk ve Osmanlı kimliğine ilişkin değerlendirmelerini bu alanda öne çıkan tarihçiler ve eserleri üstünden bizimle paylaşıyor.
Önümüzdeki sayıda görüşmek üzere, sağlıcakla kalın.

Erhan Keleşoğlu

İÇİNDEKİLER

HAZIRLAYAN: **EMEL SEYHAN**

Maaşlar İta Olunabilecek mi?

1 TEMMUZ 1922 **İKDAM**

Bu ay maaş vermek için hükümet pek ziyade duçar-ı müşkülat olmaktadır. Bir taraftan parasızlık, diğer taraftan vaki olan teklifat bu müşkülatı arttırmaktadır. Düvel-i Müttefikanın hususat-ı maliye için bir nota verdiklerini yazmıştık. Vaki olan teklif mucibince memurin-i müreccahaya (üstün tutulan memurlara), yani jandarma, polis, gümrük, defter-i hakani, hapishane memurini ile eytam ve eramile Haziran maaşlarının tam olarak itası bile şimdiki halde kabil değildir. Bunun için de henüz 200 bin lira noksandır. Teklifatın diğer aksamı ifa olunduğu takdirde bu 200 bin lira açığı kapatmak üzere avans itası vaat olunmuştur. Maamafih bu avansın da Temmuz'daki gümrük hasılatından ödenmesi şart koşulmaktadır. Halbuki 200 bin liranın Temmuz gümrük hasılatından ödenmek şartıyla avans alınması neticesinde gelecek ay gümrüğün mütebaki hasılatı yine memurin-i müreccahanın maaşlarına yetecek midir? Bu vaziyet karşısında ya uzun vadeli avans veya istikrazdan başka çare kalmamıştır. Müzayaka-i maliyenin tehvini (mali zorluğun iyileştirilmesi) için vaki olan teklifler başında tenkihatın (maaşların düşürülmesinin) bulunduğunu haber vermiştik. Filhakika birçok memurların mezun addedilmesi, tekaüt müddetini dolduranların derhal tekaüde sevki, lüzumsuz vazifelerin ilgası, fazla müesseselerin kapatılması, fazla memurların açığa çıkartılması, mekteplerde tasarruf icrası teklif olunuyor. Hariciye Nazırı İzzet Paşa Düvel-i Müttefikanın notasına hükümetin cevabını vaziyet-i hazırada mümkün olan şeyin yapılacağını bildirmiştir. İlk iş olarak devair otomobilleri satılığa çıkarılmaktadır. Bu halde ne yapılacaktır? Vükela Encümeni vaziyet-i maliyenin tetkiki ile iştigal ediyor. Ancak encümenin tetkik ettiği mecburi mezuniyet tasavvurundan da büyük bir netice beklenmiyor ve daha kati tedbirlere ihtiyaç olduğu görülüyor. Çünkü bilfarz mecburi mezuniyet layihasıyla memurların yüzde ellisi daha mezun addedilse bundan hasıl olacak tasarruf ayda 50 bin liradan ibaret bulunacaktır ki hazinenin yine ayda 5-6 yüz bin lira açığına karşı bu miktar yok hükmündedir.

Milli Olimpiyat Cemiyeti

2 TEMMUZ 1922 **İKDAM**

İstanbul'da Milli Olimpiyat Cemiyeti namıyla bir cemiyet teşekkül ettiğini ve iki aydan beri 1924 Paris Olimpiyatı'na hazırlanmak için çalışmakta bulunduğunu memnuniyetle haber alıyoruz. Bu hususta cemiyetin Katib-i Umumisi Selim Sırrı Bey'le görüşen bir muhabirimize Selim Sırrı Bey: "Cemiyetin gayesi her sene Kadıköy İttihat Spor Kulübü'nde olimpiyat müsabakaları tertip etmek ve bu suretle her dört senede Avrupa'da icra edilen beynelmilel olimpiyat müsabakalarına Türk gençlerinin ithalini ve muvaffakiyetlerini temin etmektir."demiştir. Cemiyet ilk olarak önümüzdeki Eylül'de Kadıköy İttihat Spor Kulübü'nde ilk olimpiyat müsabakaları icra edilecektir.

Yunan Bolşeviklerinin Beyannamesi

3 TEMMUZ 1922 **İKDAM**

Moskova telsiz telgrafından Ankara gazetelerinin naklettiklerine göre Yunan Komünist Fırkası, cihan emekçilerine hitaben şu beyannameyi neşretmiştir: "Venizelosçuların aleyhtarı olan fırkalar ve Kral Konstantin halka sulh vaad ederek hükümeti ele geçirince ikinci intihablarda gördükleri muvaffakiyetten sonra kendilerinden evvelki hükümetin siyasetini yani Anadolu'da harp siyasetini takip ile emperyalizme tabi bulunacaklarını ilan ettiler. On senelik seferberlikten sonra terhis edilmiş askerler hemen yeniden silah altına alınarak cepheye gönderilmişlerdir. Acaba bu caniyane siyaset nasıl neticeler verdi?

- Yeniden seksen bin kurban verdi, Yunan halkının boynuna üç milyar borç daha yükledi.

Venizelos düşmanları işçi sınıfına siyasi serbestiyi iade edeceğini vaad etmişti. Fakat hakikatte bu hükümet daha müstebit ve daha zalimane hareket etmektedir. Dört kere vuku bulan büyük grevler canavarcasına yatıştırılmış ve grevciler cepheye gönderilmiştir. Bunların arasında 500 demiryolu müstahdemi vardır. Elektro teknik müstahdemlerinin geçen seneki Teşrinisani'deki grevlerinden sonra 88 kişi, sekiz sene müddetle kürek cezasına mahkum edildi. Gazeteleri heyetiyle beraber hapishanelere atıldı.

Günden güne her şeyin fiyatının yükselmesine karşı halk tarafından yapılan nümayişte 115 kişi tevkif edilmiştir. Bunlardan bir miktarı muhakemesiz olarak halâ hapishanelerde inlemektedir. Yunan Komünist Fırkası'nın en eski ve değerli azası olan Stavrakis hapishanede katledildi. Kral polisleri Atina ve Selanik'te Komünist Fırkası idarelerini tahar-ri ve yağma ederek kendilerini Şarki Makedonya'ya nakletmişlerdir. Mesleki ittifaklar her türlü zulüm ve tazyike maruz kalmıştır. Hükümet mesleki ittifaklar ittihadını tamamen dağıtmak fikrinde olduğunu gizlemiyor.

Sergüzeştten maada hiçbir şey olmayan Anadolu muharebesinin açtığı büyük masrafları kapatmak için haricen müracaat reddedildikten sonra dahili istikraz kanun layihaları yapılıp parlamentoya sevk edildi ve altı fazla rey ile bu istikraz kanunu kabul edildi. En ziyade fakir halktan toplanacak ve onun arkasına yüklenecek olan ve zaten birçok harici istikrazlardan beli bükülmüş olan halkı heyecana getirmiştir. Mecburi olan bu istikraz hiçbir müspet netice

vermemiş, memlekette her şeyin fiyatını daha yükseltmeye sebep olmuştur.

Yunan Hükümeti ise kendi reaksiyon siyasetini her türlü zulüm ve tahakküm tarikiyle devam ettirmektedir. Göze görünen bütün komünistler nefy ediliyorlar (sürgüne gönderiliyorlar). Saray ve hükümet mehafilinin ahval-i ruhiyesini anlatmak için âtideki emrivakii göstermek kafidir. Geçenlerde Kral Konstantin Atina'ya iltica etmiş olan Rus reaksiyonerlerinin hazır bulunduğu bir mecliste demiştir ki: "Anadolu muharebesinin bitmesiyle serbest kalacak ordularımı ilk fırsatta Rusya'nın kurtarılmasına göndereceğim!"

Yunanistan Komünist Partisi Yunanistan'da yapılan bütün cinayet ve vahşetleri Avrupa ve umum cihan emekçilerine arz ile elde edilmiş olan neticelerin kamilen lağv edildiğine onların nazar-ı dikkatini celp eder Kral ve hükümetinin bu caniyane hareketlerini protesto eder."

Şanlı Gençlerimiz Varolsunlar

4 TEMMUZ 1922 **TEVHİD-İ EFKAR**

Milli İstanbul Futbol takımı evvelki gün şehrimizde İngiliz Kıtaatı'nın en iyi oyuncularından mürekkep muhtelit takımı sıfıra karşı 4 sayı ile mağlup etmişti.

Cumhuriyetçilerin Berlin'de Muazzam Nümayişleri

6 TEMMUZ 1922 **TEVHİD-İ EFKAR**

Cumhuriyet taraftarları Berlin'de muazzam bir nümayiş yapmışlardır.

Amele hükümete bir ültimatom vererek cumhuriyetin himayesi hakkındaki kanun layihasının sosyalistler tarafından istenilen şekilde tanzimi talep edilmektedir. Aksi takdirde amele 24 saat umumi grev ilan edecektir. Bu kâfi gelmediği takdirde grev layihanın talep edilen şekilde tasdikine kadar temdid edilecektir (uzatılacaktır).

Küçük Bir Keşif

6 TEMMUZ 1922 **İKDAM**

Yozgat'a tabi Sorgun Karyesi mektebi birinci sınıf talebesinden, Köy Hatibinin oğlu on yaşındaki Mehmet köyün hemen yakınındaki Karataş mevkiinde, tatil müddetini kuzularını otlatmakla geçirmeye çıkar. Çocuk eline geçirdiği bir taşla kuzuları itaata davet ederken taşın düştüğü yerde birtakım beyazlıklar çıktığını görü. Mehmet bu sihirli taşı evine götürür siyah yazı tahtası üzerinde tecrübeler yapmaya başlar ve para ile aldığı ve kaybolmaması için bu kadar itina ettiği taş kaleminden daha iyi bir vazife gördüğünü anlayınca hemen arkadaşlarını toplar ve hepsini bu keşfinden müstefit eder. (faydalandırır)

Yozgat Maarif Müdürü de civarda fazla miktarda bulunan bu taşın Avrupa'dan yontularak getirilen taş kalemlere ihtiyaç göstermeyeceğini derhal Maarif Vekaleti'ne bildirmiştir. Bu münasebetle *Yeni Gün* diyor ki:

Memleketimizde bütün ihtiyaçlarımızı tatmin edecek her türlü vesait-i ibtidaiyeye malikiz. Şu çocuğun keşfi gösteriyor ki önümüzde açılmış duran bu servetlerden istifade için küçük bir nazar-ı tecessüs kafidir. Yalnız ehemmiyetli nokta bunu tesadüfe bırakmayarak muntazam bir say ile meydana çıkarmak ve vasi surette istifade etmektir. Taş kalemi gibi, her yerde taş tahtası olacak madenlerimiz vardır ve ancak bunlar dört tarafından şöylece kesilip biçilmekle meydana çıkar.

Yunanistan'da Sulh İsteriz Diyorlar

6 TEMMUZ 1922 **İKDAM**

Atina gazetelerinin verdiği malumata göre18 Haziran'da Selanik'te umum amele cemiyetleri fevkalade bir içtima akdederek şu mukarreratı ittihaz eylemişlerdir:

Amele cemiyetleri hayat pahalılığının mütemadiyen tezayüdüne yardım eden muharebenin devamını, seferberliğin idamesini protesto ederler. Doğrudan doğruya halk tabakasına ve amele sınıflarına icra-yı tesir eden yeni vergilerin tatbikini protesto ederler. Müstecirlerin(kiracıların) zararına olarak icar (kira) kararnamesinde icrası tasavvur edilen tadilatı protesto ederler. Başı boş ihtikarı (vurguncuları)ve hükümetin nazarları önünde fakir ahalinin soyulmasını men etmeyen memurların atalet ve bataetini (yavaşlığını ağır davranmasını) protesto ederler.

Amele cemiyetleri aynı zamanda âtideki metalebatta bulunmaktadırlar:

Hemen sulh ve asayişin iadesi ve terhisin icrası, Rusya ile münasebat-ı ticariyenin iadesi, zürra kanun layihasının çiftçiler lehine hemen kabul ve tasdiki, sermayedarlardan ağır vergiler tarhı ve mübrem ihtiyaçlara vaz edilen gümrük resminin tahfifi (hafifletilmesi)

Amelenin balâdaki miting ve metalibatından maada Yunanistan'ın birçok şehirlerinde açlıktan dolayı mitingler yapılmaktadır. Kadınlar ellerinde " açız, bizi kurtarınız, çıplağız!" kelimeleri muharrer siyah banderalar gezdirmişlerdi.

Maaş Meselesi

13 TEMMUZ 1922 **TEVHİD-İ EFKAR**

Maliye Nezareti'nden aldığımız malumata göre, maaş-ı umuminin badema ne suretle verileceği hakkında nezaret bazı esasat tespit eylemiştir. Bu esasata göre polis, jandarma, rüsumat, posta ve telgraf memurini ile haiz-i rüçhan addolunan diğer memurine on beş günde bir nısıf maaş ita edilecek, bu suretle mezkûr memurin her ay maaşlarını muntazaman alacaklardır. Eytam ve eramile de haiz-i rüçhan me-

murin gibi aydan aya maaşları tam olarak ita olunacaktır. Haiz-i rüçhan addedilmeyen memurin maaşlarına gelince, haiz-i rüçhan addedilen memurinin maaşları yukarıda zikredildiği şekilde ita edildikten sonra imkan müsait olduğu takdirde bilumum devair memurini ile mütekaidine ve diğer maaş sahiplerine her yirmi günde bir nısıf maaş verilecektir.

Bu mukarreratın muntazaman tatbiki, bittabi vaziyet-i maliyenin müsaadesine bağlıdır. Ma'ahaza haiz-i rüchan addolunan memurin muhakkak olarak her on beş günde bir nısıf maaş, yani her ay tam maaş alacaklardır.

İstanbul'un İmarı

14 TEMMUZ 1922 **TEVHİD-İ EFKAR**

İstanbul haraptır. Baştanbaşa yanmıştır. Filhakika yangın, harp, mütareke İstanbul'u harap etti. İktisadi buhran ise bu harabeyi imar etmemize müsaade etmiyor. Fakat İstanbul da bu halde kalamaz. İstanbul'da Türk emlakini çoğaltmak mecburiyetindeyiz. Buna hem siyaseten, hem ümran-ı belde, hem de mesken ihtiyacı itibariyle mecburuz. İstanbul'un baştan başa harap olan mahallelerini nasıl imar edebiliriz. Bizde bu parasızlık, malzemede bu pahalılık, amelede bu nedret varken inşaat yapmak, şehri imar etmek mümkün müdür? Maamafih müşkülat var diye ellerimizi kavuşturup durmak elbette caiz olmaz. Çalışmak, şehri imar etmenin, halkı evsizlikten kurtarmanın yolunu bulmak lazımdır. Memleketimizde ciddiyetle çalışıldığı takdirde, yeni inşaat yapmanın pekâlâ mümkün olduğuna harikzedegan apartmanlarından daha iyi delil olamaz. Baştan aşağı Müslüman elinden çıkmış olan bu güzel binaları vücuda getirenler, elbette bunlara mümasil diğer binalar da yapabilir. İstanbul'un harap mahallelerinde evler inşası meselesini harikzedegan apartmanlarını vücuda getiren harikzedegan komisyonu ile Müslüman mimar ve mühendislere, Müslüman müteahhitlere, ustalara ve işçilere neden havale etmeyelim.

İstihbaratımıza nazaran ahiren bu hususta harikzedegan komisyonuna gayet makul bir layiha verilmiştir. Bu layihada evvela harikzedegan apartmanlarının kiraya verilmesi ve kira bedeli karşılık gösterilerek bir istikraz akdedilmesi ve bu suretle tedarik edilecek meblağ ile İstanbul halkının ikametine mahsus küçük, sıhhi ve aynı şekilde hususi hanelerden müteşekkil yeni ve mükemmel bir mahalle inşa olunması teklif edilmektedir. Aynı zamanda yine hasılatı şehrin imarına sarf edilmek üzere bir de piyango tertibi tavsiye olunmaktadır. Bu tekliflerin harikzede komisyonunca muvafık görülerek tetkik edilmesi takarrür etmiştir.

Türkiye'de Petrol

17 TEMMUZ 1922 **İKDAM**

Manchester *Guardian* gazetesi Türkiye petrollerine dair yazdığı bir makalede hulasaten diyor ki: "Umumi Muharebe neticesinde dünyanın petrol istihsalatı işinde yeni bir muvazene meydana gelmiş ve binaenaleyh Türkiye'de tevsi-i faliyete çalışan şirketlerin vaziyeti fevkalade değişmiştir.

Harb-i Umumi'nin bidayetinden biraz evvel Türkiye'deki petrol meselesi büyük bir ehemmiyet kesbetmiş ve Irak'taki petrol kuyularını işletmek için müteaddit sendikalar teşkil olunmuştur. Irak petrol madenlerinden sonra Erzurum, Van, Bitlis vilayetlerindeki vasi petrol sahaları da bittabi nazar-ı dikkat ve ehemmiyeti celb etmişlerdir. Bu saha, Bakü'ye kadar tevsi eden Şimali İran petrol sahalarına kadar imtidat eden (uzanan) ve Cenubi İran petrol sahalarının devamı olan Irak petrol sahaları ile mütevaziyen (paralel olarak) tevsi eyler. Bakü ve İran petrol havalisi gibi Anadolu petrol sahası da takriben 230 mil araziyi işgal eder. Irak petrol madenlerinin miktarı taayyün etmiş (meydana çıkmış) gibidir. Şimdi Avrupa'ya yakın olan ve henüz işletilmemiş bulunan mühim petrol sahası Anadolu'da kalmıştır. Alakadarlarca nazar-ı dikkati calip diğer bir sebep de Anadolu petrolünün Irak petrolüne karşı tehlikeli bir rakip olabilmesi ihtimalidir. Çünkü Erzurum, Van ve Bitlis vilayetleri petrolü Irak petrolünden Kara Deniz tarikiyle Bahr-i Sefit'e daha kısa bir müddet ve daha suhuletle nakledilebileceğidir. Bitlis petrol havalisi en ziyade ümit bahş olduğu halde şimdiye kadar burası için hiçbir imtiyaz verilmemiş ve yahut imtiyaz talep olunmamıştır. Erzurum petrol sahası büyük bir şöhrete maliktir. Bu saha Evkaf Nezareti'ne ait olup Harb-i Umumi'den evvel Amerika, İngiliz ve Rus menafii (menfaatleri) arasında kuvvetli bir vesile-i rekabet teşkil etmiş idi. Bunlardan maada Katranlı, Hasankale petrolleri için on sekiz talip meydana çıkmışlardır ki bunların meyanında Amerikalı müteşebbisler büyük bir alaka göstermek göstermektedirler."

Zenci Irkının Hürriyet ve İstiklali

17 TEMMUZ 1922 **İKDAM**

Daily Telegraph yazıyor: New York'ta toplanan binlerce zenci, Afrika Cumhuriyeti'nin Muvakkat Reisi Garvey'in Şimali Amerika'daki renkli insanların muhaceret ederek ecdatlarının arazisinde bir cumhuriyet tesis eylemeleri hakkındaki talep ve davasını alkışlamışlardır. Garvey lacivert, kırmızı ve yeşil renkte olan riyaset elbisesini giymiş bulunduğu halde hazıruna Vilayat-ı Müttehide-i Amerika'nın zenciler memleketi olamayacağını söylemiş ve zenciler Amerika'ya malik olamazsalar, Afrika'ya malik olabilirler diye bağırmış ve "Biz reis, kongre azası, vali, şehremini olmak isteriz" demiştir. Muhatapları da Amerika'da bütün insanların müsavatı ilan edilmiş olmasına rağmen, arzularının tahakkukuna imkân bulunmadığını teslim ve tasdik etmişlerdir.

Garvey meselenin halli, zenciler için Afrika'da bir hükümet tesisi olunduğunu söyleyerek büyük zenci

ırkının orada hakimiyet-i tammeye mazhar bulunması temennisi ve ümidini izhar eylemiştir.

İd-i Milli

24 TEMMUZ 1922 **İKDAM**

Dün 23 Temmuz İd-i Millisi münasebetiyle bilcümle devair ve müessesat-ı resmiye ve mektepler tatil edilmişti. İd-i Milli şerefine İstanbul, Üsküdar ve Beyoğlu cihetinde mebani-i resmiye ve müesseseler ve vapur ve tramvaylar Türk bayrakları ile donatılmıştı.

Berber Esnaf Cemiyeti, dün İd-i Milli şerefine perukarlar için Beykoz'da bir seyran (gezinti) tertip etmişti. Önlerinde Darüleytam musikası olduğu halde berberler, mürettep program dahilinde Bab-ı Âli, Sirkeci tarikiyle Köprüye inerek isticar ettikleri Seyr-i Sefain'in Anadolu Vapuru ile Beykoz'a gitmişler ve akşama kadar eğlendikten ve sanatın piri için bir mevlüt okuttuktan sonra avdet etmişlerdir. Berber esnafının seyranı münasebetiyle, dün İstanbul'da tıraş olmak isteyenler, açık perukar bulmakta hayli müşkülat çekmişlerdir.

Bütçe Açığı

27 TEMMUZ 1922 **TEVHİD-İ EFKAR**

Yeni vergiler ihdası tasavvur ediliyor

Maliye Nezareti tarafından mecburi mezuniyet ve tasarruf gibi ittihaz edilen tedabir-i maliyeye rağmen bütçe açığının yine kapatılamayacağı tahakkuk etmiştir. Mecburi mezuniyet ve tasarruftan ancak 100 küsur bin lira elde edileceği zannedilmektedir; vergi tahsilatına germi vermek suretiyle 120 bin lira daha temin edilecek ve bu taktirde bile yine bütçede mahiye (aylık) 150 bin lira açık kalacağı anlaşılmaktadır. Buna karşı yeni vergiler vazı tasavvur edilmektedir.

Çarşaf ve Peçe

27 TEMMUZ 1922 **İKDAM**

Türk Bedâyiini Koruma Cemiyeti namı altında toplanan zevat hanımlar için bir kıyafet tayin etmiş ve bu bâbdaki kararını nezaretine bildirmiştir. Harici kıyafet çarşaf olarak kabul edilmiş bu hususta cihet-i iktisadiye nazar-ı dikkate alınması takarrür etmiştir. Bu zevatın aralarında verdikleri karara göre pelerin belden aşağıya kadar uzatılması, eteklik yerden azami 20 santim kısa, bluzlar kollu, garnitürler kumaşın renginde olmalı. Yüzün örtülüp örtülmemesi ihtiyari, fakat peçenin muhafazası zarafet nokta-i nazarından şayan-ı temenni bulunmuştur.

General Townshend

28 TEMMUZ 1922 **İKDAM**

Ankara 26 Temmuz- Muhabir-i mahsusumuzdan- Şehrimizden Konya'ya müteveccihen hareket eden Mustafa Kemal Paşa, Konya'da İngiliz Generali Townshend'i kabul etmiş ve bu iki general arasında uzun bir mülakat cereyan eylemiştir.

General Townshend dün akşam saat altıda Konya'dan otomobil ile Ankara'ya vasıl olmuştur. Sabık Dahiliye Vekili Rafet Paşa, Müdafaa-i Milliye Vekili ve Hariciye memurları tarafından istikbal olunmuştur. İngiliz Generali, Rafet Paşa'nın bağında misafir edilmiştir. Burada üç dört gün kalacaktır.

Tan gazetesi, kendiliğinde Asya-yı Sagir'i ziyaret eden General'in Adana ve Konya valileri tarafından pek güzel karşılandığını, Ankara Meclis-i Millisi'nin müşarünileyh şerefine büyük bir ziyafet keşide ettiğini yazıyor. *Daily Mail* gazetesinden okunmuştur: General Townshend Ankara'ya niçin gitti? Bu sual Londra'da mehafil-i maliyede ve kulüplerde hayli münakaşaları davet etmiştir. Hariciye Müsteşarı'nın Avam Kamarasındaki beyanatına nazaran bu hususta biraz izahata ihtiyaç görülmüştür. Hariciye Nezareti'nin bir memuru *Daily Mail* muhabirine şöyle demiştir: "General Townshend bazı mehafilde rivayet edildiği gibi Ankara'ya İngiltere Hükümeti namına gitmemiştir. Hatta mesele bunun tamamıyla aksidir ve tahkikat icra edilmektedir. Biz henüz Türkiye ile hal-i harpteyiz. Mesela harb-i Umumi esnasında bir İngiliz'e Almanya için pasaport vermemekte ne kadar haklı isek bu gün Türkiye'ye bir İngiliz'in seyahatini menetmek de hakkımızdır."

Halkın Efendiliğini Temin İçin İktisadi İntibah Lazım

31 TEMMUZ 1922 **İKDAM**

İktisat Vekili Mahmut Esat Bey'in İkdam muhabirine beyanatı:

Ankara 30 Temmuz - İktisadi zaferimizin temini için elimden geleni yapacağım. Ziraat, maden, sanayi ve sair şuabatında yenilikler vücuda getirmeye ve bu hususta bazı hususi teşebbüslerde bulunmaya çalışıyorum. Avrupa ve Amerika sermayedarları memleketimizde teşebbüsatta bulunmak üzere müracaatlarda bulunuyorlar. Bunların teklifleri süratle tetkik olunacak ve cevapları verilecektir. İtikadımca halkın efendiliğini temin etmek için iktisadi intibaha (uyanmaya) şiddetle lüzum vardır.

General Townshend'in İkdam Muhabirine Beyanatı

31 TEMMUZ 1922 **İKDAM**

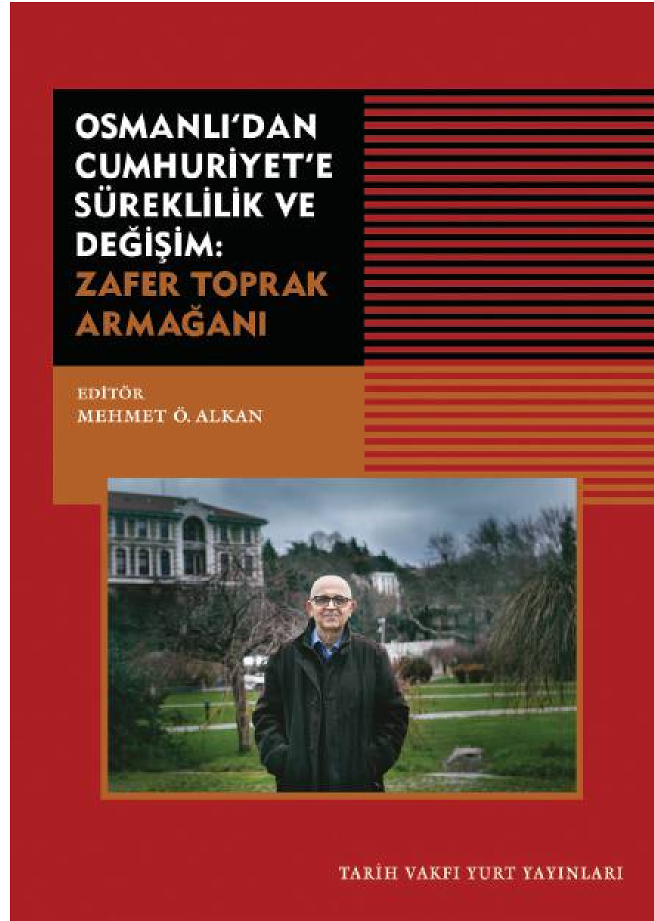
Türkleri öteden beri, gençliğimden beri severim. Onları Harb-i Umumi'de daha ziyade tanıdım ve daha ziyade sevdim. Son seyahatimle bu muhabbetimin yakından alakası olmakla beraber Anadolu'yu ziyaretten maksadım Şark sulhunun teessüsünde hususi teşebbüslerde bulunmak ve bu suretle sefk-i dimaya (kan dökülmesine) mani olmaktır. Gerek Mustafa Kemal Paşa ile ve gerek diğer Türk ricali ile görüşmüş olduğum için memleketime büyük ümitlerle avdet ediyorum.

HAZIRLAYAN: **MELİKE TURAN**

Tamamen gönüllülük esasına dayanarak hiçbir devlet kurumuna veya özel sermayeye dayanmadan, tamamen kendi mütevellilerinin, Vakıf Yönetimi'nin ve gönüllülerin kaynaklarıyla ve vakfın kendi yaptığı faaliyetlerden elde ettiği ve yarattığı kaynaklarla faaliyetlerimizi sürdürmeye devam ediyoruz. Ancak Türkiye'nin içinden geçtiği zorlu ekonomik koşullarda birçok vakıf-yayınevi gibi biz de ekonomik açıdan oldukça zorlanıyoruz. Son dönemde kitap ve dergi basımı için gerekli olan başta boya, tutkal gibi ham maddelerin maliyetleri hızlı şekilde artmasıyla birlikte global olarak kâğıt fiyatlarının ve tedarik maliyetlerinin artması basılı yayın üretim maliyetlerini olumsuz yönde etkiledi. Bunların yanı sıra artan kargo masrafları, faturalar, personel maliyetleri de günden güne mali yükümüzü arttırmaktadır.

Bu sebeplerden ötürü Tarih Dostu üyeliği bağış miktarlarında bir değişikliğe gitmek zorunda kaldık. Yeni Tarih Dostu aylık bağış miktarı 100 TL, öğrenciler için Tarih Dostu aylık bağış miktarı ise 50 TL olarak güncellendi. Tarih Dostu olan bağışçılarımıza, hem 28 yıldır aralıksız yayınlanan ve Türkiye'nin en uzun süreli tarih dergisi olan Toplumsal Tarih her ay ücretsiz olarak gönderilecek, hem Yurt Yayınları-mızdan çıkan tüm kitaplarda %50 indirim, etkinliklerimizde %10 indirim imkânı sağlanacaktır.

Tarih Dostu kampanyamızla ilgili tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr'den bilgi alabilir, https://fonzip.com/tarihvakfi/tarih-dostu adresi üzerinden Tarih Dostu olabilirsiniz.

Mehmet Ö. Alkan editörlüğünde hazırlanan *"Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Süreklilik ve Değişim: Zafer Toprak Armağanı"* okuyucularıyla buluştu. Zafer Toprak, iktisat tarihi başta olmak üzere, toplumsal ve siyasal tarih alanlarında çok değerli makale ve kitaplar yazmış, Türkiye'de toplumsal tarih çalışmalarına yeni bir boyut getirmiş, öncülük etmiştir. Bu yanıyla da birçok kitap, tez ve makalenin yazımına öncülük ettiği gibi yenilerine de ilham kaynağı olmuştur.

"Hocalara armağan" geleneğini sürdürmek ve bu geleneği sonraki kuşaklara aktarmak gayesi ile derlenen; Aydın Babuna, Ayşe Buğra, Selim Deringil, Edhem Eldem, Selçuk Esenbel, François Georgeon, Asım Karaömerlioğlu & Murat Yolun, Çağlar Keyder, Murat Koraltürk, Nicole van Os, Nadir Özbek, Şevket Pamuk, Ayşegün Soysal, İlhan Tekeli, Erik-Jan Zürcher'in makaleleriyle katkıda bulundukları *Zafer Toprak'a Armağan* kitabı aynı zamanda okurlar için de bir kaynak eser niteliği taşımakta.

Kitaplarımızı Tarih Vakfı Yurt Yayınları'nın web sitesinden (www.tarihvakfi.org.tr) sipariş edebilirsiniz. Tarih Dostumuz olarak da tüm yayınlarımızdan %50 indirim kazanabilirsiniz. (https://www.tarihvakfi.org.tr/tarih-dostu)

Etkinliklerimiz ve yeni projelerimiz için Vakfımızın sosyal medya hesaplarını takip edebilir, internet sitemizi ziyaret edebilir, ayrıca Tarih Dostu olarak siz de Vakfımıza destek olabilirsiniz.

Ezop'un Osmanlı Coğrafyasındaki Maceraları*

MEHMET KURU

Edebiyat tarihi alanında yapılan çalışmalarda hâkim görüş, batı dillerindeki edebi eserlerin Türkçe'ye ilk kez Tanzimat döneminde tercüme edilmeye başlandığı yönündedir. Yusuf Kâmil Paşa'nın tercümesini yaptığı, Fenélon'a ait *Telemak* romanı ve İbrahim Şinasi'nin Fransızca'dan tercüme ederek *Tercüme-i Manzume* başlığı altında topladığı şiirler, tercüme tarihimizin önemli referans noktaları olarak sıkça atıf yapılan eserlerdir. Ezop çevirileri bağlamında işaret edilen ilk eser ise Ahmet Mithat Efendi'nin 1870 yılında yayımladığı ve fabl tercümelerinden oluşan *Kıssa'dan Hisse* kitabıdır. Bu dosyanın ilk iki yazısında ele alınan, Tanzimat dönemi öncesine ait Ezop tercümeleri ise, batı dillerinden Türkçe'ye çevrilen ilk edebi metinlerin tarihini yaklaşık iki yüz elli yıl geriye çeker. Dolayısıyla bu yazılarda ele alınacak metinler tercüme tarihi, Türk edebiyatı tarihi ve çeviribilim üzerine çalışan uzmanlar için yeni çalışmalara zemin hazırlayacak ve farklı disiplinlerden tartışmalara katkı sağlayarak bu disiplinlerdeki araştırmalara yön verebilecek önemdedir.

19. asır Osmanlı coğrafyasında Ezop hikayelerinin tarihi ise ağırlıklı olarak Ahmet Mithat'ın *Kıssa'dan Hisse* kitabı özelinde ele anılır. Dosyanın son yazısı olan, "19. Yüzyılda Neşredilmiş Ezop Eserleri" başlıklı inceleme bu çerçeveyi genişleterek, imparatorluğun son yüzyılında Ahmet Mithat'ın kitabının öncesinde ve sonrasında basılan Ezop hikayelerini birlikte ele alarak bu metinlerin karakteristikleri üzerine bir izlek çıkarmayı amaçlar.

Bu çalışma sayesinde 17. yüzyıl başlarından başlayarak, imparatorluğun son dönemine uzanan yaklaşık üç yüz yıllık bir dönemde Türkçe olarak kaleme alınan Ezop hikayelerinin bir külliyatını çıkarma imkanı doğar. Ezop'un binlerce yıl geriye giden "anonim" hikayelerinin, Osmanlı İmparatorluğu'nun yazılı kültüründe uzun erimli takibini yapmamızı sağlayan bu araştırma, paganik bir kültürde doğan ve Hristiyan geleneğinden süzülerek gelen "ahlak" hikayelerini Türkçe'ye tercüme ederken başvurulan "yerelleştirilme" pratiklerini gösterme açısından önemlidir. Ayrıca, aynı hikayelerin farklı yüzyıllarda muhtelif mütercimler tarafından yapılan tercümeleri, yeniden çeviri [*retranslation*] bağlamında yapılacak araştırmacılar için de zengin bir kaynak havuzu sunar.

"A peasant who was cutting down a tree turns his axe on a passing snake", gravür: W. Hollar, 1665
wellcomecollection.org

DİPNOTLAR

* Bu dosyadaki yazılar, Tübitak tarafından desteklenen #220K204 kodlu "Ezop Alla Turca: Tanzimat Öncesi Döneme Ait Ezop Tercümelerinin Kültürel Çeviri Bağlamında İncelenmesi" başlıklı proje çerçevesinde hazırlanmıştır.

EZOP *ALLA TURCA*:

Tanzimat Öncesi Döneme Ait Ezop Tercümeleri

MEHMET KURU

EZOP'UN HAYATI İLE İLGİLİ TÜRKÇE ANLATI, *VİTA AESOPİ* KURGULARIYLA NEREDEYSE BİRE BİR ÖRTÜŞÜRKEN, BU METNİ TÜRKÇEYE AKTARMADA YEREL KÜLTÜREL NORMLARA GÖRE DÜZENLEME ÇABALARI GÖZE ÇARPAR.

"Esepos, Kütahiyye sancagına tābiʿ Amuriye nām mevziʿde togmuş idi ve bir kimsenin kulı idi ol kadar bedçehre idi ki ana Esepos dediler yaʿnī yanmış çehre ki zengī çehrelü demekdir. Velakin gāyet ile ʿakıllu sāhib-i ferāset ve sāhib-i fenn ve sāhib-i kelām idi..."[1]

Kütahya sancağında hayata gözlerini açan, "bedçehre" olmasının yanında gayet akıllı bir kölenin hayatını anlatan bu satırlar günümüzden üç yüz yıl kadar önce kâğıda dökülür. Hayat hikayesinin anlatıldığı metinde ismi kayda Esepos olarak geçen köle ise gezegenin en tanınmış masalcılarından Ezop'un kendisidir.

Milattan önce 6. yüzyılda yaşadığı rivayet edilen Ezop'un hayatına dair detayların tevatürden ibaret olduğu göz önüne alınırsa, bu masal anlatıcısının doğum yerine dair bir kanaate sahip olmanın da mümkün olmadığını söyleyebiliriz elbette. Bununla birlikte, kulaktan kulağa aktarılan ve yüzyıllar sonra yazıya geçirilen Ezop anlatılarına göre kahramanımızın Amorium doğumlu bir Frigyalı olması da ihtimaller dahilindedir. "Amuriye" nam mevziyi, Frigya'ya değil de Kütahya sancağına bağlamak ise elbette meçhul müellifimizin takdiridir.

Ezop'un hayatını Türkçe kaleme alan müellifin kim olduğunu bilmiyorsak da bu hayat hikayesinin köklerinin İsa'nın doğumundan önceye uzanan ve farklı dillerde uzun süredir dolaşımda olan *Vita Aesopi* [Ezop'un hayatı] metninden çevrildiği ilk bakışta anlaşılmaktadır. Ezop'un hayatı ile ilgili Türkçe anlatı, *Vita Aesopi* kurgularıyla neredeyse bire bir örtüşürken, bu metni Türkçeye aktarmada yerel kültürel normlara göre düzenleme çabaları göze çarpar.

Örneğin, Ezop'un hayatını aktaran *Vita Aesopi* metinlerinde, Lidya kralı Croesus, Samos adasına sefer düzenlemeyi planlamaktadır. Samoslular da

Rylands Kütüphanesi
Turkish MS 135, Dilkü ile Erkeç

Ezop'u Kral Croesus'un yanına arabuculuk yapması ve onu bu seferden vazgeçirmesi için yollarlar. Bu hikâye, Türkçe tercümede de benzer şekilde yer bulur. Ancak Lidya kralı, tercümede Karaman padişahı olarak sahne alır; "Kırasos nām Karaman padişahı Susam atasına sefer eylemege niyet eyledi."

Croesus'un [Kırasos] huzuruna çıkıp, onu Samos seferine çıkmaktan vazgeçiren Ezop'un, kralın huzurundan çekildiği sahne de tercüme metinde çok "Osmanlıvari" şekilde kurgulanır; "...senden dilegim budur ki Susam ḫalḳı ile barışık ol didi pādişāh barışayım didi ol dahı hāk-i pāyine yüzler sürüb vāfir duʿālar eyledi."

Müellif, Ezop'un hayatını yedi sekiz sayfada özetledikten sonra, kaleme aldığı metni tercüme sebebini de nihayet açıklar:

"ve bu meseller nasīhat ve hisse alacak ve tabīʿat hazz idecek kelimāt oldugı içün Türkce terceme eyledik Esepos hakīmin meseḻleridir."

Başında Ezop'un hayatının kısaca aktarıldığı, devamında Ezop masallarının Türkçe tercümeleri-

Leiden Cod. Or. 1589

nin bulunduğu meçhul mütercimin elinden çıkma bu yazma metnin kopyaları İngiltere, Hollanda ve Fransa'da muhtelif kütüphanelerin yazma eser koleksiyonlarında uzun bir süredir araştırmacıların ilgisini beklemektedir.[2] Ayrıca, Ezop hikayelerinin yerel kültürel unsurlar göz önünde bulundurularak yapılan bu tercümesi "tek ve biricik olma özelliği" taşımaz.

Tanzimat öncesi döneme ait birden fazla sayıda Ezop tercümesi mevcuttur. Bu tercümelerden bir diğeri, 17. yüzyıl başlarına ait bir mecmuanın içinde, fermanlar, sözlük ve benzeri başka kayıtların arasına saklanmıştır. Yukarıda bahsi geçen meçhul mütercimin tercüme ettiği hikayelere ilave olarak başka Ezop hikayelerinin de bulunduğu bu metin Ezop masallarının Türkçedeki macerasını yaklaşık dört yüzyıl öncesine götürür.[3]

Bu metinlere ilaveten üçüncü bir başka tercüme "*Kitab-ı Emsal*" başlığı altında yine Hollanda ve İngiltere kütüphanelerinin kataloglarında kendine yer bulur. "Dilkü ile Erkeç" başlıklı bir Ezop hikayesiyle açılan yazma eser, Ezop masalları yanında başka anonim hikayelerin de yer bulduğu zengin bir metindir. Ancak isminde doğrudan Ezop'a referans verilmemesinden dolayı olsa gerek bugüne kadar Ezop'a atfedilen herhangi bir çalışmanın konusu olmamıştır. Bu üç tercümeyi bir arada ele aldığımızda toplam üç farklı tercüme ve 8 nüshaya sahip görece geniş bir Ezop külliyatından bahsetmek mümkündür. 1826 tarihinde Paris'te, Letellier tarafından basılan bir diğer Ezop tercümesini de bu külliyata dahil ettiğimizde, Tanzimat öncesi döneme ait Ezop tercümelerinin sayısı dörde çıkar.[4]

Referans verilen Ezop metinleri, batı dillerinde kaleme alınan edebi eserlerin ilk kez Tanzimat döneminde Türkçeye tercüme edilmeye başlandığı varsayımına tezat oluşturur. Elbette bu anonim hikayelerin Batı edebiyatı kanonunun bir parçası olarak sayılıp sayılamayacağı edebiyat tarihçilerinin cevaplayacağı bir soru olarak masada durmaktadır. Bununla birlikte bu hikayelerin ne kadar "Batı"ya ait olarak görülebileceği meselesi de bir diğer konudur. İlgili metinler henüz bir "Hristiyan Batı dünyası" tahayyülü ortaya çıkmadan önce üretilmiş anlatılara dayanmaktadır. Kaldı ki tüm bu Ezop hikayelerinin binlerce yıl önce Batı Anadolu ve Ege adalarında ortaya çıktığı hatırlanırsa, hikayelerin anayurdunun coğrafi olarak da Osmanlı topraklarının "batısına" düşmediği varsayılabilir. İmparatorluk halkları arasında, bilhassa Rum cemaat içinde bu anlatıların halihazırda dolaşımda olduğunu varsayarsak, bu hikayeler imparatorluk topraklarında yaşayanlar için çok da yabancı sayılmaz.

Metinlerin tercüme tarihi açısından nasıl etiketleneceği tartışmasını bir tarafa bıraktığımız takdirde, koleksiyonlarda yer alan masalların Ezop hikayeleri havuzundakilerle eşleştirilmesi farklı disiplinlerde yeni araştırmaları tetikleyebilecek bir kaynak havuzu ortaya çıkar. Aynı hikâyenin farklı yüzyıllara ait tercümelerinin bir araya getirilmesi, kültür tarihi, edebiyat tarihi ve tercüme tarihi bağlamlarında sorulacak muhtelif araştırma sorularının bu disiplinlere özgün yöntemlerle cevaplanmasına imkan tanıyacaktır. Aynı hikâyenin farklı tercümelerini örneklendirecek olursak, Nurullah Ataç 1945 yılında tamamladığı Ezop çevirilerinde "Olmayacak Şeyler Adayan Adam" başlıklı Ezop hikayesini aslına uygun şekliyle Türkçeye tercüme eder.

OLMAYACAK ŞEYLER ADAYAN ADAM[5]

Adamın biri sayrı düşmüş, artık kurulmayacağa benziyormuş. Emcilerin [doktor] kendisinden umutlarını kestiğini görünce tanrılara yalvarmış, sürü sürü kurbanlar, askılar adamış. Karısı yanındaymış, bütün dediklerini duymuş: "Sen nereden o kadar para bulacaksın da bu adakları yerine getireceksin?" diye sormuş. Adam yorgandan başını çıkarıp, "Ben iyileşirsem adaklarımı yerine getiririm mi sanıyorsun" demiş. İnsanlar kolayca birçok şey adarlar ya, o adakları yerine getirmeyi çoğu akıllarından bile geçirmez. Bu masal onu söylüyor.

Bu hikayenin, 17. asır başına tarihlenen mecmua içinde bulunan tercümesi ise şu şekildedir:

ELİNDEN ŞEYʾ İKRĀR ETMEGİN BEYĀN İDER[6]

Bir zamān öyle bir fakīr ādem hasta olub derdine dermān arayub çoḳ zamān tabīblere mürācaʿat ey-

Milattan önce 470 yılına ait, Vatikan Müzesi'nde bulunan ve Ezop'u bir tilkiyle resmeden tasvir

leyüb olanca varını sarf idüb ʿilāc bulmayub ʿākıbet hekīmlerden el çeküb rabbisine niyāz idüb yā rab sen benim hastalıgımı bilürsin meded olursa yine senden olur beni bu dertden halās eyle senin yoluna yüz sıgır kurbān eyleyem deyü duʿā iderdi. Karısı işidüb behey herīf delü misin sen bir fakīr ādemsin nerede bulursın o kadar sıgırı didi. Behey karı sen öyle mi kıyās idersin kalkdıkdan sonra bana getür imdi kurbānını mı dir ol bir cömerd pādişāhdır belki o bana ol kadar ihsān ider didi. Bu hikāyet ana temsīldir kaçan benī ādem bir şeyden bunalsa çok çok vaʿdeler eyler ammā halās oldukda unudur vaʿdesine hulf ider.

Ezop hikayelerinin yüzlerce yıl önce tamamlanmış Türkçe tercümelerine titiz bir şekilde yaklaşacak araştırmacıların, bu metinler üzerinden kıymetli tahlillere girişecekleri muhakkaktır. Ancak bu metinler, Ezop tercümelerine akademisyen titizliğinden uzak bir şekilde sade bir tarihsever yahut edebiyatsever olarak, keyif almak için yaklaşacak okurlara da aradıklarını bulabilecekleri anlatılar sunar. Örneğin, bugün neredeyse herkesin bildiği "Altın yumurtlayan tavuk" meselesinin bundan asırlar evvel nasıl dillendirildiğini merak etmek, kişinin konuştuğu dile duyduğu muhabbetle yakından ilişkili bir meraktır.

ALTUN YUMURTLAYAN TAVUK İLE SĀHİBİ[7]

Birinin her gün birer altun yumurta yumurtlar bir tavuġı var idi besbellü bu tavugun bagrısagı altundur deyü bogazlayub ke-ennehu bir ugurdan māl-ı firāvāna mālik ola baksa ki sāʾīr tavuklar gibi bagrı bagırsak bulur şöyle ki ʿazīm intifāʿ ümīdinde iken ol yevmiyye olan nasībinden dahı mahrūm olur. Mesel Kişi hazīr olan niʿmetine kanāʿat eyleyüb göz toymazlıgına olmamak ister deyü nasīhat ider.

Kaplumbağa, Tilki ve Tavşan, 1567, Marcus Gheeraerts
Biblioteca Digital Hispanica, bdh.bne.es

Burada kısaca tanıtılan metinler, yazma kütüphanelerinde bulunan ve 17. yüzyıl başından Tanzimat dönemine uzanan dönemde tamamlanmış Ezop tercümelerdir. Bu metinlerin yanına 19. asırda neşredilmiş matbu Ezop hikayelerinin de eklenmesiyle etraflı bir Ezop külliyatı ortaya çıkar. Erken modern dönemden, 20. asır başlarına uzanan bu hikayelerin tamamı, karşılaştırmalı tahlile imkan verecek şekilde tasarladığımız internet sitesi üzerinden ilgililere sunulacaktır.[8]

MEHMET KURU – SABANCI ÜNİVERSİTESİ TARİH PROGRAMI, ÖĞRETİM ÜYESİ

Bir Çırtlak ile Karıncanın Vākıʿasıdır

Bir çırtlak bütün yazı ötmek ile geçüb kışa zahīre tedārik itmeyüb tedāriksiz kaldı anın bir karınca konşusı var idi yazın kışı geleceginden gāfil olmayub zahmet ile kış tedārikin taşıyub hāzırlamış idi. Çırtlak ana birkaç dāne yiyecek istemege vardı ve mahrūm çıkdı. Karınca bahīllik yüzin tutub eyitdi: Ey benim ʿakıllu hemşīrem yazın işiñ ne idi zahīren ne tīz düketdin didi. Çırtlak didi ki yazın hiçbir işe el urmadum. Ancak benim işim ötmek idi. Karınca ana gülerek dir ki şimdi ancak senin işin hora depmen ola didi ve yüzine kapuyı kapadı. Bu ana misāldir ki ʿakıllu ādem bu dünyāya ol kadar mukayyed olmaz illā gelecek zamānı ziyāde fikr ider ve bu dünyā umurına tekayyüd itmeyelimde gelecek āhiret zahīresinin tedārikin görelim.

DİPNOTLAR

* Bu dosyadaki yazılar, Tübitak tarafından desteklenen #220K204 kodlu "Ezop Alla Turca: Tanzimat Öncesi Döneme Ait Ezop Tercümelerinin Kültürel Çeviri Bağlamında İncelenmesi" başlıklı proje çerçevesinde hazırlanmıştır.

1 Oxford Üniversitesi, Bodleain Kütüphanesi, Türkçe Yazma Eserler Koleksiyonu, Turkish MS 2109.

2 Tanzimat öncesi döneme ait Ezop tercümelerinin hangi kütüphanelerde bulunduğu ve bu yazma eserlerin muhteviyatı ile ilgili detaylı bilgi için bkz: Mehmet Kuru, "Ezop Alla Turca: Tanzimat Öncesi Döneme Ait Ezop Tercümelerinin Kültürel Çeviri Bağlamında İncelenmesi", *Nesir: Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 2, 159-170.

3 Bu mecmua ile ilgili detaylara, Cevat Sucu tarafından dosyanın ikinci yazısı olarak hazırlanan metinde bulunabilir.

4 Letellier'in Paris'te neşrettiği Ezop masallarının yanısıra 19. Asırda Osmanlı topraklarında basılan Ezop metinleri dosyanın son yazısı olarak Büşra Elif Özçelik tarafından hazırlanan yazıda ele alınmıştır.

5 *Aisopos – Masallar*, çev. Nurullah Ataç, Milli Eğitim Basımevi, 1945.

6 Fransa Milli Kütüphane, Türkçe Yazma Eserler Koleksiyonu, 453; [BnF, SUP Turc 453]

7 Manchester Üniversitesi, Rylands Kütüphanesi, Yazma Eserler Koleksiyonu 135.

8 Metinler önümüzdeki günlerde https://dhlab.sabanciuniv.edu/ adresinden paylaşılacaktır.

Bir Tercüman Mecmuası: Sözlük, Bayramlık, Ferman ve Ezop

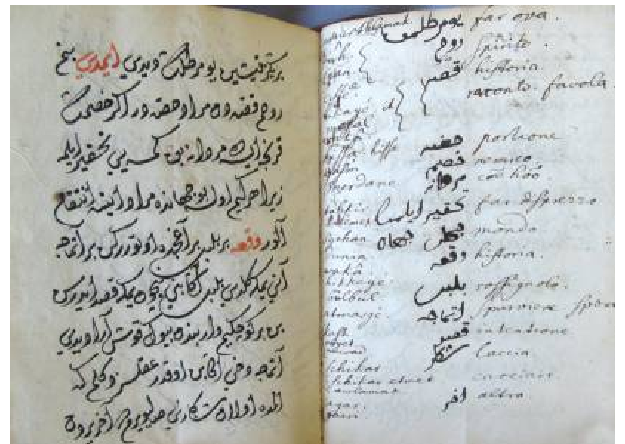
CEVAT SUCU

AVRUPA AKADEMİSİNİN DAHA SONRAKİ DÖNEMLERE NAZARAN TÜRKÇEYE DAHA AZ TEVECCÜH GÖSTERDİĞİ BİR DÖNEMDE OSMANLI TÜRKÇESİ, AVRUPALI KONSOLOSLAR YA DA TERCÜMANLAR TARAFINDAN NASIL ÖĞRENİLİYORDU? BU SORU ETRAFINDA EZOP MASALLARININ TERCÜMELERİNİ DE İÇEREN BU MECMUA BİZE, AVRUPALILARIN ŞARK DİLLERİNİ ÖĞRENME SERÜVENİNE DAİR NELER ANLATABİLİR?

Bir Avrupalı, kökleri antik döneme kadar geri giden Ezop masallarını niye Türkçe okumak ister? Bu metinleri, bu okurlar için kim çevirir ve bir o kadar önemli diğer soru da nasıl çevirir? 1826'ta Victor Letellier'in *Choix de Fables Traduites en Turk ve Türk dilinde güzīde meşeller* başlıklarıyla yayımladığı kitapta Türk dilinden Fransızcaya çevrilen fabllar Türkçe versiyonları ile birlikte neşredilir. Letellier'in kitabının iki başlığının olmasının nedeni de kitabın önsözden sonraki kısmının fabların Fransızca tercümelerini, aynı hikayelerin Osmanlı Türkçesi versiyonlarının da arka kapaktan başlayacak şekilde aynı sırasıyla son kısımda yer almasıdır. Kitabın orta kısımları Türkçe-Fransızca sözlük ve çeşitli dil bilgisi açıklamalarının bulunduğu bölümleri ihtiva eder. Letellier kitabın önsözünde Türkçe öğrenmek isteyen veya onunla mesûl kişilerin ellerinde materyal olmadığını ve bunun önemli bir sorun olduğunun altını çizer.[1]

Letellier bu çok dilli metinlerin hazırlanmasında, öncülleri olan tercümanlar ve Dil Oğlanlarının kullandığı kaynaklara yönelmesinin yanında, -aslında birçok Şarkiyatçı gibi- onların yöntemlerini de takip eder. Letellier, fablları yayına hazırlarken kitabın bir tarafını Şark diline, diğer tarafını Fransızca tercümeye ayırır. Bu alışılmadık bir usûl değildir. Frédéric Hitzel, bu yöntemin 18. yüzyıl başında Fransızcadan Türkçeye yapılan çeviri furyasının bir parçası olduğuna işaret eder. Fransız Denizcilik Bakanlığının talebiyle başlayan bu çeviri hareketi, tercümanlık eğitimi alan Dil Oğlanları tarafından yürütülür. Vekayinameler, kanun derlemeleri gibi metinlerin çevirilerinin bulunduğu bu tercümeler, Letellier'in kitabında bulunan fablların benzerlerini de içerir.[2] Bundan yarım asır geriye gider ve yazma eser kütüphanelerinin raflarında bulunan Ezop tercümelerini incelersek, bu yöntemin daha önce de kullanıldığını gösteren işaretler yakalarız. Leiden Üniversitesi kütüphanesinde bulunan 1703 tarihli bir nüshanın sol taraftaki sayfalarında Türkçe fabllar yer alırken sağ taraftaki sayfalar sözlük olarak kullanılmıştır. Sözlük sayfasının ilk kolonunda Türkçe kelimenin transkripsiyonu, ortasında Osmanlıca yazımı, en son kolonda ise İtalyancası bulunur.

Benzer bağlamda bir diğer örnek ise daha eski tarihli bir mecmuanın içinde saklıdır. Fransa Milli Kütüphanesi'nde bulunan, yaklaşık otuz iki sayfa süren ve 112 masal içeren mecmua ilgi çekici bir dil öğrenim süreciyle karşı karşıya olduğumuz izlenimini verir. Bu yazmayı derleyenin kim olduğu hakkında kesin bir bilgi sahibi olamasak da mecmuanın içinde yer alan ve on yedinci yüzyılın ilk yarısına tarihlenen fermanların Osmanlı topraklarındaki Fransız ticaretiyle ilgili olması, yine mecmuanın bir diğer kısmında Fransa elçisinin siyasi elitlere verdiği bayramlıkların kayıtlarının bulunması, bu mecmuayı derleyen kişinin Dil Oğlanı, tercüman ya da Fransız konsolosluk çalışanı olduğunu düşündürür. Bu durumda, bu erken tarihli mecmua önümüze bazı yeni sorular getirir. Fransız dil okulunun 1667 tarihinde kurulduğu göz önünde bulundurulursa, bu okulun tam anlamıyla kurumsallaşmadığı ve Avrupa akademisinin

Leiden Cod. Or. 1289

daha sonraki dönemlere nazaran Türkçeye daha az teveccüh gösterdiği bir dönemde Osmanlı Türkçesi, Avrupalı konsoloslar ya da tercümanlar tarafından nasıl öğreniliyordu? Bu soru etrafında Ezop masallarının tercümelerini de içeren bu mecmua bize, Avrupalıların şark dillerini öğrenme serüvenine dair neler anlatabilir?

BİR TÜRKÇE ÖĞRENME MECMUASI

Ezop fabllarının Türkçe öğrenme konusunda yaygın şekilde kullanılan metinlerden olduğunu rahatlıkla iddia edebiliriz. Bu masalların Fransız bir tercüman, Dil Oğlan ya da bir konsolos çalışanı tarafından derlendiğine dair ipuçlarını ise mecmuada yer alan diğer metinlerden elde ediyoruz.

Tercümanların görevleri, Doğu dillerini çoğunlukla "ölü dil" olarak gören akademinin misyonundan ve beklentilerinden oldukça farklıdır. Yukarıda ismi geçen Letellier de kendini bu yüzden Şarkiyatçılardan, hümanistlerden ve akademiden ayırmak istemiştir. Fabl kitabında, bu kitleyi hedef alan metinlerin (örn. Meninski Sözlüğü) yeni başlayanlar için zor bir yapısının olduğunu belirtir. Kaleme aldığı bir başka eserini ise (Fransızca-İtalyanca kelimelerin Türkçe, Arapça ve Yunanca karşılıklarının bulunduğu *Vocabulaire Oriental, Français-Italien, Arabe, Turc et Grec* başlıklı sözlük) Şarkiyatçılar için değil, Türkçeyi kullanmak zorunda olan Fransız asker ve casuslarına yönelik hazırladığını vurgular.[3]

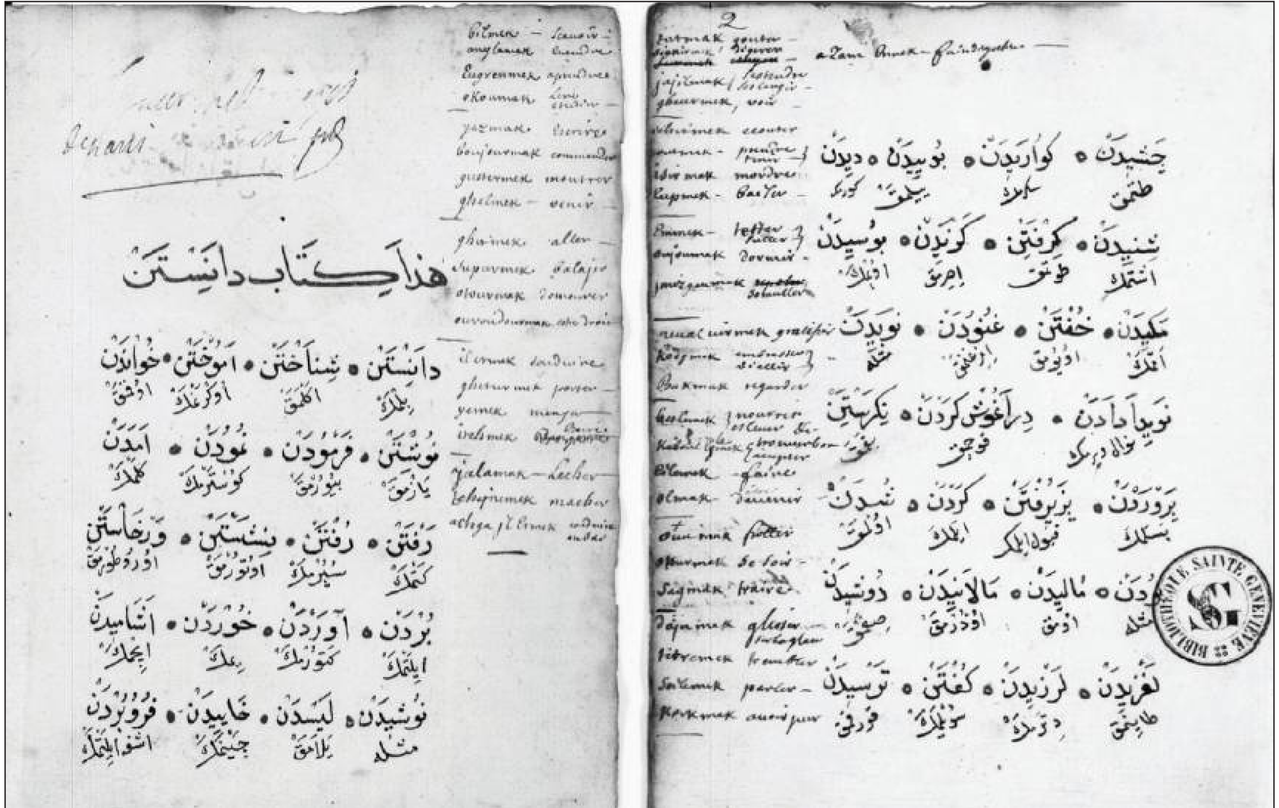
Dolayısıyla tercümanların görevi yalnızca metin tercüme etmek değildir. Yönetici elitlerle diyaloğu tercümanlar sağlamakta ve saray çevresiyle de yakın ilişkiler bu aracılar üzerinden kurulmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun divanıyla da temas kuran bu tercümanlar, farklı elçilikler ya da bağıl devletler için de çalışabilmektedir. Özetle, Avrupa-Osmanlı ticari ilişkilerinin erken dönemlerinden itibaren bu ilişkilerin sağlıklı yürümesinden mesûl olan bu tercümanların, Osmanlı'nın diplomatik, askeri, ticari, kitabî diline ve saray kültürünün inceliklerine hâkim olmaları beklenir. Bu nedenle de mütercimlerin elinden çıkan tercümeler, metinlerin bağlamına hâkim olmaları sayesinde Osmanlı siyasi, kültürel, diplomatik vb. konularda akademiye kıyasla daha güvenilir bilgiler ve kelime anlamları sağlar. Bu mecmuadan hareketle derleyicinin, bir tercümanın sahip olması beklenen meziyetlere ve görevlere yönelik bir çalışma yürüttüğü sonucuna varabiliriz. Mecmuada akademik ilgiden ziyade tercümanlığa ve konsolosluk ilişkilerine dair bağlamsal bilgiler bulunur.

Bu çerçevede incelenen mecmuanın sonunda, Fransa'nın Osmanlı'daki ticaret faaliyetleriyle ilgili -büyük olasılıkla konsolosluğa gelen fermanlardan kopyalanmış- en erkeni 24 Haziran 1603'e en geç tarihlisi ise 1638 yılına ait altı ferman bulunur. Bu fermanlar, Antalya ve Alanya iskeleleri üzerinden yürütülen Fransız ticareti ile ilgili bilgilerin yanında, ahdnâmelere ve Fransız konsolosluğu ile ilgili atamalara dair bilgiler barındırır. Öyle ki ilgili katalogda, fermanların Antalya konsolosluğunun kuruluşuyla

Fransa Elçisinin Osmanlı Sarayına, Veziriazama ve Kapudan Paşa'ya verdiği bayramlıklar

ilişkili olduğunu yazılıdır. Fermanlardan önce gelen kısımda birkaç sayfa tekrar eden kırık divaniyle kaleme alınmış notlar bulunur: "Fransa elçisinin bayramlarda (*ıyd-ı ekber ve ʿadha*) verdiği bayramlıkların beyanıdır" kısmında Osmanlı sarayındaki kapıcılardan sakalara kadar verilen on dört bayramlığın ücretleri not edilmiştir. Benzer şekilde "saadetli vezirazam hazretlerinin" dört (kapıcılar, peykler, mehterler, mataracılar) ve "kapudan paşanın" altı maiyetinin (kapıcılar, çavuşlar, tersane çavuşları, peykler, mehterler, mütercimler) de bayramlık aldıkları alt başlıklarda görülür. Benzer notlar ve hesaplamaların bulunduğu bir başka sayfa "Galata Mahkemesi ve sairler" için ayrılmıştır.

Ayrıca mecmuanın ilk kısmı, Osmanlı'da popüler olduğu anlaşılan, müellifi meçhul "Hazâ Kitâb-ı Dânisten" başlıklı, nesihle yazılmış Farsça-Osmanlıca sözlük için kullanılmıştır. Sözlükte yaygın olarak kullanılan fiilerin mastar halleri, farklı çekimleri ve biçimleri verilmiş, ardından "el-faslü'l-evvel fî esma'is-semâ ve'l-arz" başlığıyla gök cisimleri vb. kelimeleri de içeren isimler yazılmıştır. Sözlüğün sonraki kısımları, isimleri ve zamirleri de içeren bölümle devam eder. Bu bölümleri zanaat ve hayvanların isimlerini içeren iki bölüm takip etmektedir. Sözlüğün beşinci bölümü ise "Fars hesabının beyanına" ayrılmıştır. Sözlüğün hemen ardından "mesel" içeren bir sayfalık kısım karşımıza çıkar. Sözlüğün diğer nüshalarına paralel şekilde Farsça kelimelerin altında Türkçe karşılıkları yazılmıştır. Üstelik sözlüğün ilk dört sayfasında, sayfanın sağ ya da sol kısmına Türkçe kelimelerin transliterasyonu ve Fransızca karşılıkları bulunmaktadır (örn. Eugrenmek - apprendre). Bu ve

***Kitab-ı Danisten*, sayfa kenarlarındaki Türkçe transkripyonlar ve Fransızca karşılıkları**

diğer ipuçlarından hareketle, mecmua sahibinin, on yedinci yüzyıl Osmanlısında yaşayan Fransa'nın Antalya konsolosluğunun bir çalışanı ya da tercümanı olduğu varsayılabilir. Bu metnin 1638'den yıllar sonra derlenmiş olması da elbette mümkün fakat elimizdeki ferman tarihlerini referans noktası almak mecmuanın oluşturulduğu dönemi kabaca çerçevelemeye izin verir.

Mecmua sahibinin fermanları kopyalama ihtimalinin daha yüksek olduğunu varsayabiliriz. Fermanlarda zaman zaman kelime hataları yapması, konuşma diline uygun şekilde zarf-fiil eklerini sertleştirmesi gibi tercihler bu çerçevede düşünülebilir. Bu pratiğin belge dilinin öğrenilmesine yönelik yararı olduğu gibi kayıt tutma açısından da yararlı olacağı öne sürülebilir. Benzer motivasyonlar "ʿıydiyye" ya da "bayramlık" kayıtları için de geçerli olmalıdır. Fakat bayramlıkların yazıldığı kırık divaninin yazımı iyi Osmanlıca yazan biri olduğunu düşündürür. Eğer mecmua sahibi, on yedinci yüzyıldan sonra yaşamış bir Dil Oğlanı ya da tercümanlık öğrencisiyse dahi bu yorumlar geçerlidir.

Kartal ile Tilkinin Vakasıdır

Öte yandan bir tercüman olduğunu varsaydığımız derleyici için İstanbul'da olmanın belli avantajlara sahip olduğunu söyleyebiliriz. Müellif için, imparatorluğun payitahtı Farsça ve Arapça öğrenebileceği kaynakları rahatça temin edebileceği bir şehirdir. Benzer şekilde dönemin Türkçesinin her iki dilden unsurlar taşıması ve Farsçanın saray ve edebi kültüründeki önemli yeri, mecmua sahibini Farsça öğrenmeye yöneltmiş olabilir. Bahsedildiği gibi tercümanların içinde bulundukları sosyal ağ Osmanlı saray çevresini ve seçkinlerini içermekteydi ve bu çevrede Farsça edebi dil olarak önemli bir statü sağlamaktaydı. Ayrıca bu çevreyi anlamak için önemli bir rol oynuyordu.

Nüshanın Ezop kısmında kullanılan Arapça ve Farsça kelimeler ve tamlamalar inşa dilinde olduğu kadar yoğun olmasa da bu çevreye yakın bir dilin kullanımını gösterir. *Kitâb-ı Dânistan*'ın mecmuadaki varlığı bu kültürle paralel olarak düşünülebilir. Derleyici, bu Farsça sözlüğü, kendisi kopyalamamış olabilir ancak yanına düştüğü Fransızca notlar bu dili bir ölçüde çalıştığına işaret eder. Bunu yaparken Osmanlı elitinin kültürüne aşina olmak istemesi, Osmanlı Türkçesini tercüme etmesinde yarar sağlaması ve dil öğrenerek mesleki gelişim sağlamaya yönelik kaygılar etkili olmuş olmalıdır. Nihayetinde Rûmîlerin, zariflerin ve ediplerin Osmanlıcasının tercümanlar arasında dolaşımda olduğu görülebilir.

Nüshadaki Ezop masalları ise muhtemelen derleyici tarafından kopyalanmıştır. Yazıda bir kelimenin çok farklı yazım şekilleri gözlemlenebilir. Bahsedilen farklılıklar aşağıda örneklenebileceği gibi yazım farklılıklarını da beraberinde getirir. Bu hususta en açık örnek olarak nüshadaki ilk fablı ele alabiliriz. Bu metinde "tilkinin" üç ayrı yazımını da görmek mümkündür:

"Kartal ile *dilki* dost oldılar ve istediler ki bir yerde olalar konşulugla dostlugı muhkem etdiler imdi kartal bir yüksek agaçdan yuva etdi *dilkü* ana yakın bir çalı dibinde yavruladı. Bir gün *dilki* yemek aramaga gitdi ve kartal agaçdan indi *tilkinin* yavruların yedi *dilkü* geldi gördi yavruların yemiş neylesün fakir *tilki* boynı kısa yetişmez intikām almaga kasāvetlendi ve ırakdan sögerdi ve agladı. Birkaç günden sonra birkaç kişiler bir tarlada bir keçiyi kurbān idüb ateşe bırakdılar kartal indi ateşden bir pārça kömür ile et alub yuvasına götürdi. Ol mahal rūzgār esüb kömür ʿalevlendi tutuşdı yuva yandı yavrular pişüb aşaga düşdiler *dilki* kartalın önünde segirdub yavruların yedi. Bu ana misāldir ki dostluga hıyānet ider ādemden bulmazsa Allahdan bulur."

Aynı kelime farklı masallarda da bu üç ayrı biçimde de yazılmıştır hatta "tilkü" gibi dördüncü bir yazım şekli de mevcuttur. Bu yazım farklılığı müstensihin Osmanlıca bilgisinin yetersizliğinden kaynaklanıyor olabilir. Ancak aynı vakada üç ayrı yazımın görülmesini derleyenin, kelimenin işitsel (duyduğu) veya görsel (yazı) versiyonlarını kaydetmiş olmasına da yorabiliriz. Bu düşünce dil bilimcilerin yöntemleri ve bilgileriyle doğrulanabilir ya da açığa çıkarılabilir ancak varyasyonlu yazım yalnızca bu hususta geçerli görünmemektedir.

Yine bu nüshada, hayvanların isimleri sıklıkla Türkçe ve Arapça veya Farsça karşılıkları ile birlikte kullanılır. Yukarıda bahsedildiği gibi Arapça ve Farsça kelimelerin kullanımı Osmanlı seçkinlerinin Arapça ve Farsçayı içeren dilinin öğrenildiğini ve kullanıldığını gösterir. Örneğin karga ve eşeğin fablında karga başlıkta Arapça (ġurāb) yazılırken eşek Türkçe yazılmıştır. İçerikteyse eşeğin ismi Arapça yazılır:

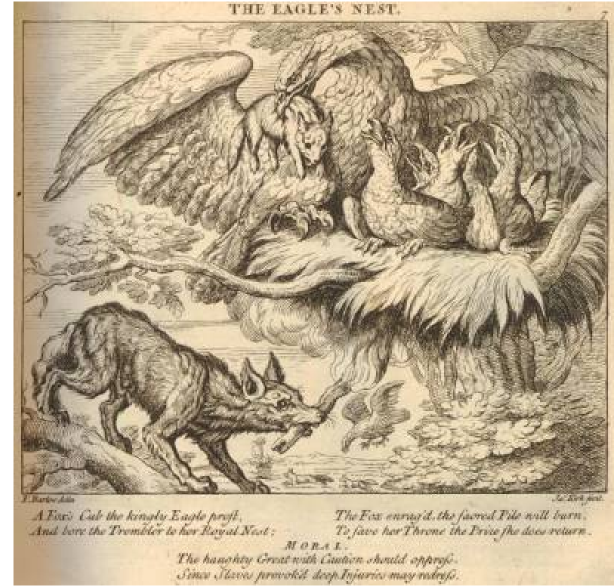
"Bir *himārın* arkasında yarası olub bir tarlada otlarken bir gurāb *eşegin* önüne ve ardına geçüb öterken *gurāb* sıçrayub arkasına oturub yāresini minkārı ile kakub yardı."

Farklı hikayelerde ise "karga" Türkçe olarak kullanılmıştır. Bu durum sadece bu nüshada geçerli değil, örneğin, Bodleian kütüphanesinde bulunan bir başka nüshada arslanın, tilkinin, eşeğin hem Farsça ve Türkçe yazımlarını aynı fablda görülebilir:

"*Şīr* buna gazab ile ʿitāb idüb ziyāretde kusūra sebeb ne oldı deyü suʾāl etdi. Dilkü cevābında sultānım senin tevābiʿ ve levāhık ve hidmetkārlarından benden ziyāde sana hidmet etmiş var mıdır ve hālā sultānımın hidmetinden gelürüm didi. *Arslan* dilküye hitāb idüb kandan gelürsin dedi."

Kısacası Bodleian nüshasındaki Türkçe, Arapça ve Farsça ya da elsine-i selâsenin dilin içinde yer alması Osmanlı seçkinlerinin, zariflerinin ya da ediplerinin dilinin bu taife arasında öğrenildiğini gösterir. Bu durum Fransa Milli Kütüphanesi'nde bulunan (BnF 453'te kayıtlı olan) nüsha için de geçerli gözükür:

"Bir mugannī bir kapalı ev içinde āgāze idüb kendi nefsin begendi ve mecmaʿ-ı nās olan sahrāya çıkdı. Anda dahı āgāze edince halk bunun bed sedāsından müteʾellim olub döge döge kovdılar. Bu ana misāldir ki kişi nasīhat denilmek lāzım idügin beyān ider."

Francis Barlow'un çiziminden esinlenmiş ve Kartal ile Tilki fablını tasvir eden bir gravür, 1760-1790 arası, ressam: James Kirk
The British Museum

Bu yazmanın Osmanlı saray çevresindeki dili ve yazımını öğrenmeye yönelik hazırlandığı düşünülebiliriz. Derleyenin kopyaladığı ferman ve bayramlık notları hem profesyonel notlar hem de diplomatik dili ve yazı şekillerini öğrenmeye yönelik girişimler olarak ele alınabilir. Sonuç olarak bu metinlerin on yedinci yüzyılda oluşturulduğu varsayımından hareket edersek, Türkçe-Fransızca olarak çift dilli şekilde dizayn edilmiş tercümelerin yayımlanmaya başladığı tarihlerin çok öncesinde Avrupalı tercümanların Türkçe öğrenme pratiklerine dair yol gösterici kıymetli bir mecmuaya sahip olduğumuzu söylemek mümkündür. Benzer mecmuaların incelenmesi tercümanların dil öğrenme pratikleri hakkında daha derinlikli bilgi edinmemizi sağlayabilir.

CEVAT SUCU - SAMSUN ÜNİVERSİTESİ TARİH BÖLÜMÜ, ARAŞTIRMA GÖREVLİSİ

DİPNOTLAR

1 Hakan Soydaş, "Türkçeye Çevrilen İlk Fabl Antolojisi Choix de Fables Traduites En Turk/Emsal-i Güzide," *Doğu-Batı* 22, no. 88 (2019): 121–22.

2 Frederic Hitzel, *Enfants de Langue et Drogmans-Dil Oğlanları ve Tercümanlar*, çev. Mehmet Sert (İstanbul: YKY, 1995), 96.

3 Yakup Yılmaz, "Transkripsiyon Metinlerinde Çok Dilli Eserler: Sözlükler, Gramer Kitapları, Rehberler," *Rumeli Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, no. 6 (2019): 83.

19. Yüzyılda Neşredilmiş Ezop Eserleri

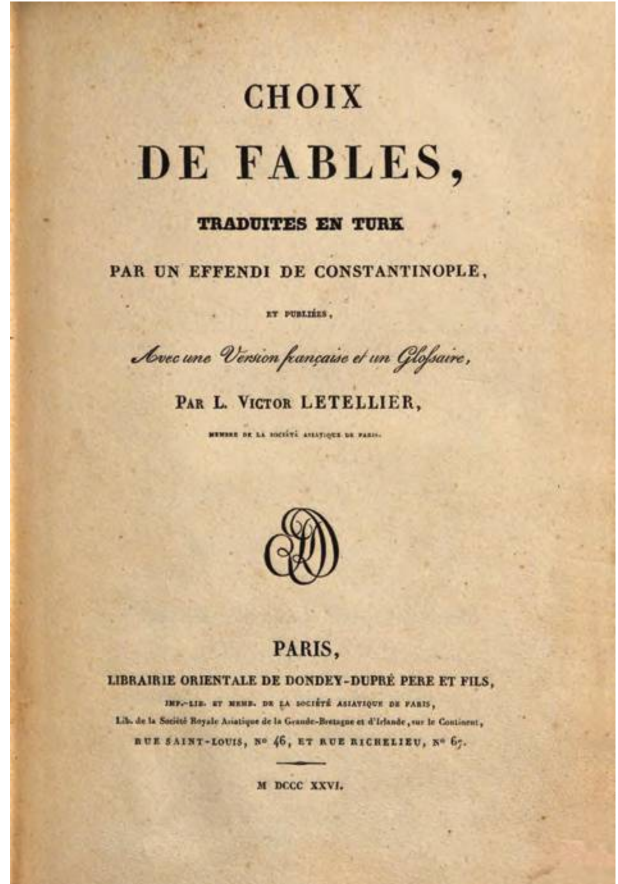
BÜŞRA ELİF ÖZÇELİK

EZOP MASALLARIN YAZIYA DÖKÜLMESİ, ÇEŞİTLİ DİLLERE ÇEVRİLMESİ VE YENİDEN ÜRETİLMESİ, BU METİNLERİ KÜLTÜR TARİHİ, KÜLTÜREL ÇEVİRİ VE EDEBİYAT ARAŞTIRMALARI ALANLARINDA DA OLDUKÇA MÜHİM BİR KONUMA YERLEŞTİRİR. BU BAĞLAMDA, EZOP MASALLARININ TÜRKÇEYE HANGİ DÖNEMLERDE NASIL ÇEVRİLDİĞİ MESELESİ SADECE ÇEVİRİ TARİHİNİ DEĞİL DAHA GENEL ÇERÇEVEDE OSMANLI KÜLTÜR TARİHİNİ İLGİLENDİREN SORULARDAN BİRİSİDİR. AVRUPA'NIN MUHTELİF KÜTÜPHANELERİNDE BULUNAN VE TANZİMAT ÖNCESİ DÖNEME TARİHLENEN YAZMA NÜSHALAR, EZOP MASALLARININ TÜRKÇEDEKİ SEYRİ ÜZERİNE YENİ BİR BAKIŞ AÇISI SUNAR.

İÖ 6. yüzyılda yaşadığı kabul edilen Ezop adlı masal anlatıcısının masalları, antik dönemde üretilen metinlerin oluşturduğu kanon içinde önemli bir yere sahiptir ve klasik filoloji uzmanlarının uzun süredir üzerinde çalıştığı metinlerdir. Bununla birlikte bu "anonim" masalların yazıya dökülmesi, çeşitli dillere çevrilmesi ve yeniden üretilmesi, bu metinleri kültür tarihi, kültürel çeviri ve edebiyat araştırmaları alanlarında da oldukça mühim bir konuma yerleştirir. Bu bağlamda, Ezop masallarının Türkçeye hangi dönemlerde nasıl çevrildiği meselesi sadece çeviri tarihini değil daha genel çerçevede Osmanlı kültür tarihini ilgilendiren sorulardan birisidir.

Avrupa'nın muhtelif kütüphanelerinde bulunan ve Tanzimat öncesi döneme tarihlenen yazma nüshalar, Ezop masallarının Türkçedeki seyri üzerine yeni bir bakış açısı sunar. Bununla birlikte, farklı mütercimler tarafından çeşitli saiklerle Türkçeye tercüme edilen Ezop masallarının 19. Yüzyıldan itibaren matbaalardan çıkmasıyla, bu metinlerin daha geniş bir okur kitlesine ulaştığı varsayılabilir. Bu matbu Osmanlıca Ezop masallarının ilki Osmanlı toprakları dışında, Paris'te neşredilir.

Türkçeye çevrilen Ezop masallarını, müstakil matbu bir kitap olarak ilk kez neşreden L. Victor Letellier isimli bir Fransız araştırmacıdır. Letellier 1826 tarihinde yayımladığı kitabına Ezop masallarının yanısıra Osmanlıca-Fransızca bir sözlük de ekler.[1] Toplamda 96 mesel içeren metin, mensur fabllar olarak kaleme alınmıştır. Victor Letellier, metnin ilk bölümünde bu kitabı neden kaleme aldığını ve Türkçenin Avrupa dillerine transkripsiyonunda izlediği yolları açık şekilde aktarır. Müellif, Türkçe öğrenen ve öğreten kişilerin başvurabileceği temel bir çalışmanın yokluğundan dolayı zorluk çektiklerini belirterek

CHOIX
DE FABLES,
TRADUITES EN TURK
PAR UN EFFENDI DE CONSTANTINOPLE,
ET PUBLIÉES,
Avec une Version française et un Glossaire,
PAR L. VICTOR LETELLIER,
MEMBRE DE LA SOCIÉTÉ ASIATIQUE DE PARIS.

PARIS,
LIBRAIRIE ORIENTALE DE DONDEY-DUPRÉ PERE ET FILS,
IMP.-LIB. ET MEMB. DE LA SOCIÉTÉ ASIATIQUE DE PARIS,
Lib. de la Société Royale Asiatique de la Grande-Bretagne et d'Irlande, sur le Continent,
RUE SAINT-LOUIS, N° 46, ET RUE RICHELIEU, N° 67.
M DCCC XXVI.

L. Victor Letellier, *Choix de fables traduites en turk par un effendi de Constantinople et publiées avec une version française et un glossaire, Librairie orientale de Dondey-Dupré*, (Paris, 1826)

"*Birçok dili öğretmek için muhtelif eserler kaleme alınıyor. Bilhassa Yunanca ve Latince dil eğitimine yardımcı olmak için eserler basılıyor. Bugün ben de benzer bir eser yayınlıyorum.*" cümleleriyle bu kitabı

Ahmet Mithat Efendi

Türkçe eğitiminde bir temel eser olarak tasarladığından bahseder. Devamında Türkçeyi "*gayet güzel ve zengin olmasına rağmen ne yazık ki çok az bilinen bir dil*" olarak tanımlar. Ayrıca Türkçenin, Osmanlı İmparatorluğu ile kurulacak diplomatik ilişkilerde kullanılan tek iletişim aracı olduğunun altını çizen Letellier, eserinin Türkçe kullanımı ve öğreniminde önemli bir boşluğu dolduracağını belirtir. Mütercim, Ezop masallarının tercümesinde, metinde yer alan ifadeleri kelime bazlı tercüme etmediğinin, çevrilen dil olan Osmanlı Türkçesindeki anlamlara karşılık gelecek ve her iki dil arasındaki farklılıkları göz önünde bulunduracak şekilde bir çeviri gerçekleştirdiğinin altını çizer.

Letellier'in Paris'te neşrettiği kitap ertesinde, Ezop masalları üzerine hazırlanan kitaplar imparatorluk coğrafyasında da matbaaya girmeye başlar. 19. yüzyıla ait matbu Ezop eserlerinin ikincisi, Türkçe konuşan Rum okurlara ulaşmayı hedefleyen ve Evangelinos Misailidis tarafından Karamanlıca olarak yayınlanan *Masallar*'dır.[2] Misailidis tarafından Karamanlıca olarak hazırlanan, 163 fabldan oluşan ve 1854 tarihinde basılan *Masallar*'ın, 1819 tarihinde neşredilmiş Yunanca bir basımdan çevrildiği ve her iki metin karşılaştırdığında, Misailidis'in Yunanca masalları Türkçe olarak yeniden ürettiği anlaşılır.[3] Bu durum, özellikle masalların "kıssadan hisse" olarak adlandırılan *çözüm* kısımlarında atasözleri ve deyimlerin değişmesi, ahlaki normların topluma göre yeniden şekillenmesinde göze çarpar.

Osmanlı matbaalarında basılan bir diğer Ezop eseri, Arap alfabesiyle Türkçe okuyan Osmanlı toplumu için yayınlanan *Ezop: Eser-i Ebuzziya*'dır.[4] *Ezop: Eser-i Ebuzziya*, son dönem Osmanlı İmparatorluğu'nun entelektüel simalarından birisi olan Ebuzziya Tevfik tarafından kaleme alınır. Ebuzziya Tevfik, yazar, çevirmen, gazeteci olması ile birlikte aynı zamanda bir yayıncıdır ve söz konusu Ezop eserini 1882/3 tarihinde kendi matbaası olan Galata'daki *Matbaa-i Ebuzziya*'da yayınlar. Yunan ve Avrupa basımları merkeze alınarak Türkçeye aktarılan *Ezop: Eser-i Ebuzziya*, ana karakter olarak Ezop'u tanıtır. Ebuzziya Tevfik öncelikli olarak Ezop'un hâkim, bilge ve eşsiz hikâye anlatıcısı gibi özelliklerinden bahsedip, sonrasında Ezop'un kişisel hayatında ve elçilik gibi üstlendiği görevlerde yaşadığı olayları aktarır. Adalet, dürüstlük, iyilik ve yardımseverlik gibi evrensel değerlere vurgu yapan metin ayrı ayrı meseller olarak bölümlere ayrılmayıp, yekpare bir metin olarak devam eder.

19. yüzyılda Ezop üzerine hazırlanan bir diğer matbu eser, günümüzde Galatasaray Lisesi olarak bilinen Mekteb-i Sultani'de görev alan Hafız Refi adlı Arapça öğretmenine ait 1874 (1291 h.) tarihli *Hikayat-ı Garibe*'dir.[5] Bu metinde Hafız Refi, ilk olarak Arapça bir girizgaha, Peygamberlere ait genelde ilim hakkındaki rivayetlere ve Arapça ilim temalı özdeyişlere yer verir. Örnek olarak, aşağıdaki Arapça özdeyişe yer verdikten sonra, bu deyişlerin Türkçe çevirisini de hemen akabinde sunar:

"El-'amelu evveluhū murrun min el-basal ve āhiruhu ehlā min el-'asel
El-cehlu evveluhū ehlā min el-'asel ve āhiruhu murrun min el-basel"

" 'Ameliñ evveli ṣoġandan daha acı ise de āhiri baldan daha ṭatlıdır.
Cehliñ evveli dahı baldan daha ṭatlı ise de āhiri ṣoġandan daha acıdır."

Mekteb-i Sultani'de öğretmen olarak görev alan Hafız Refi'nin öğrencilerine Arapça öğretimi için kaleme aldığı bu eserde müellif, ilim hakkındaki girizgahından sonra on adet Ezop hikâyesini Arapça

19. ASRA AİT, LETELLIER'İN ESERİ, MASALLAR, EZOP: *ESER-İ EBUZZIYA, HİKAYAT-I GARİBE, KISSADAN HİSSE, MENĀKIB-I HAYVĀN BERĀY-I TEŞHĪZ-İ EZHĀN* VE *TERCÜME-İ YEZEPOS* İSİMLİ MATBU EZOP HİKÂYELERİNİ BİR BÜTÜN OLARAK DEĞERLENDİRDİĞİMİZDE İKİ TEMEL İZLEK GÖZE ÇARPMAKTADIR. İLK OLARAK, TÜM BU MATBU ESERLERİN EĞİTİM AMACIYLA YAZILDIĞI GÖRÜLÜR. BU NOKTADA, VICTOR LETELLIER VE HAFIZ REFİ TARAFINDAN YAZILAN ESERLERİN 'DİL EĞİTİMİ', DİĞER ESERLERİN İSE 'EVRENSEL DEĞERLER EĞİTİMİ' ÇERÇEVESİNDE GELİŞTİĞİ GÖRÜLÜR.

olarak kitabına alır ve beraberinde Türkçe çevirilerini verir. Burada yer alan on Ezop hikâyesi, daha evvel zikrettiğimiz Victor Letellier'in matbu eserinde yer alan on hikâye ile büyük ölçüde paralellik gösterir. Örneğin, Hafız Refi'nin kitabına aldığı hikâyelerin birinde, bir saksağan, güvercinlerin tüylerini yolup kendi üzerine iliştirerek onları taklit etmeye çalışır. Günün sonunda hem güvercinlerin arasından kovulur hem de saksağanlar arasında kabul görmez. Victor Letellier'in eserinde ise aynı hikâye "Tavusun kıyafetine giren karganın hikâyesidir" başlığıyla aktarılır. Bu iki hikâye olay akışı açısından birbirinin özdeşidir. Bununla birlikte Letellier'in metninde, saksağan bir kargaya ve güvercin ise tavus kuşuna dönüşür.

Bu döneme ait matbu Ezop masalları arasında zikredebileceğimiz bir başka eser, Ahmet Mithat Efendi'nin *Kıssadan Hisse*'sidir.[6] Türk edebiyatının ilk öğretmeni olarak anılan Hace-i Evvel Ahmet Mithat, okuyucunun hikayelerden ders çıkarmasını ve ibret almasını amaçladığından, telif-tercüme masallardan oluşan eserini *kıssadan hisse* olarak isimlendirir. Ahmet Mithat, *Kıssadan Hisse*'de, Ezop, Voltaire ve Fénelon'dan tercüme ettiği masallara ve kendi kaleme almış olduğu birkaç telif masala yer verir. Müellif hayatta iken Arap harfleriyle Türkçe olarak üç defa basımı tekrarlanan eser, geçtiğimiz yıllarda Latin harfleriyle de yayınlanmıştır.[7] Fabl türündeki masallardan oluşan *Kıssadan Hisse*, alçak gönüllü, sabırlı, vefakâr, adaletli ve cesur olmak gibi değerleri işler.

اغماملیدر زیرا (بیت)
(محب صادق عارف ایدر ترجیح احبابه)
(مروتسز اقاربدن عزیزدر بخشی بیگانه)
نشیده شبهه حقیر و صغیر الان کیمسه‌لرك دخی انجاب حاله کوره
لزوم حقیقیسی اولدیغی شو فقره جمله‌دن استیضاح اولنور
(مثنوی)
(آدم اولادلری بری برینك اعضاسیدر)
(کیم برادیلشده هب بر جوهرك اجزاسیدر)
(چونکه درده اوغراده برعضوی زخم روزکار)

Osman Rasih Efendi, Menakıb-ı Hayvan Beray-ı Teşhiz-i Ezhan
İstanbul: Bakırcıbaşızade Süleyman Efendi Matbaası, 1294

Ahmet Mithat, bu eseri ile birlikte literatürde çoğu kez "Ezop masallarını Türkçeye aktaran ilk isim"[8] olarak zikredilse de, Tanzimat öncesi dönemde kaleme alınmış ve Avrupa'nın muhtelif kütüphanelerinde bulunan yazma nüshalar Ezop masallarının Türkçeye tercümelerinin daha önceki yüzyıllara dayandığını gösterir.

19. Yüzyıl matbu Ezop masalları arasında ele alabileceğimiz bir diğer eser ise, Orman Meclisi azalarından Osman Rasih Efendi'nin *Menākıb-ı hayvān berāy-ı teşhīz-i ezhān* isimli Fransızcadan Türkçeye tercüme ettiği metindir.[9] Toplamda 41 uzun Ezop hikâyeden oluşan metnin girişinde, müellif, milattan önce yaşamış meşhur bilgelerden biri olan Ezop adlı bilgenin Avrupa'daki okullarda okutulan ve öğretilen mesellerinden bazılarını seçerek tercüme

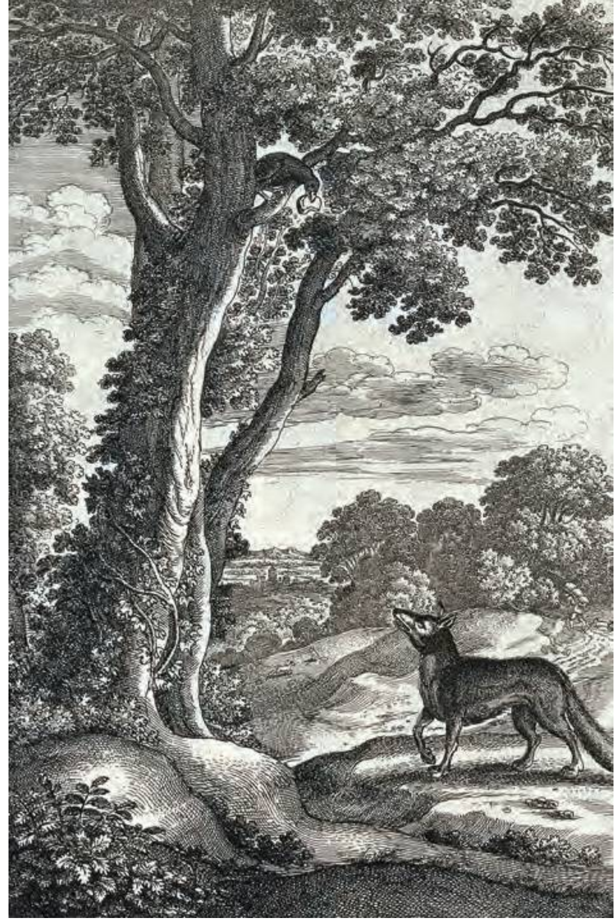
Bir Ezop fablının W.S. Howitt tarafından yapılan bir gravürü, 1809
wellcomecollection.org

ettiğini ifade eder. Mütercim Osman Rasih Efendi, giriş bölümünden sonra yaptığı uzun açıklamada bu metni ne amaçla yazdığı hususunu "*ebnay-ı vatana ma'arif yolunda acizane bir hizmet etmek*" ifadelerini kullanarak Avrupa mekteplerinde Ezop masallarını okuyan öğrenciler gibi Osmanlı evlatlarının da bu masalları okuması ve istifade etmesi adına yola çıktığı belirtir.

Bununla birlikte, ilim, edebiyat ve dil bilgisi öğrenmenin herkes için gerekli olduğunu vurgulayan Rasih efendi, bu amaçla Avrupa mekteplerinde, Voltaire, Rousseau ve Fénelon'un derslerde işlendiğine ve *teşhîz-i ezhân* (zihnin kuvvetininin arttırılması) için de Ezop hikâyelerinin ezberden okutulduğuna vurgu yapar. Osman Rasih Efendi, *teşhîz-i ezhân* amacıyla Osmanlı mekteplerinde de şairlerin Osmanlı Türkçesiyle yazmış oldukları beyit, kıt'a ve kasidelerin ezberletildiğini ifade eder. Osman Rasih'in bu ifadesi önemlidir, zira metninde yer alan 41 hikâye kıt'a, beyit ve kasideler ile oldukça girift bir şekilde kaleme alınır. Bu durumda, Osman Rasih'in, Batılı maarif sisteminin edebiyat ve dil bilgisi öğretmek için Voltaire, Rousseau ve Fénelon'a ait eserleri, *teşhîz-i ezhân* için ise Ezop hikâyelerini öğretmesini örnek alarak, Ezop masalları ile klasik Osmanlı edebiyatını birleştirme gayretinde olduğu varsayılabilir.

19. Yüzyıl matbu Ezop masalları başlığı altına alabileceğimiz son eser ise, literatürde kimi zaman sehven Ermeni harfleriyle yayınlanan Türkçe eser olarak referans verilen[10] fakat aslında Osmanlıca olarak neşredilmiş Türkçe bir eser olan Diyarbakırlı Çelebizade Agop Lütfü'nün 1290 tarihinde İstanbul Zartaryan Matbaasında basılan *Tercüme-i Yezepos* adlı eseridir.[11] Agop Lütfü eserin giriş bölümünde, kadim bilgelerden biri olan Ezop'un hikâyelerini, 'edebe ve maarife meyl eden çocuklara' naçizane bir hizmet sunma adına tercüme ettiğini ifade eder. Eser, Ezop'un kendi hayatından hikâyeler olarak aktarılan metin, "Yezepos'un Misafirlere İhtiramı", "Yezepos'un Haneye Gitmesi" şeklindeki başlıklarla bölünür.

19. asra ait matbu Ezop hikâyelerini bir bütün olarak değerlendirdiğimizde iki temel izlek göze çarpar. İlk olarak, tüm bu matbu eserlerin eğitim amacıyla yazıldığı görülür. Bu noktada, Victor Letellier ve Hafız Refi tarafından yazılan eserlerin 'dil eğitimi', diğer eserlerin ise 'evrensel değerler eğitimi' çerçevesinde geliştiği gözlenir. 19. Yüzyıl matbu Ezop hikâyelerini

Bir Ezop fablından tasvir, tilki ağzında peynir tutan bir kargaya bakıyor. wellcomecollection.org

birleştiren bir diğer özellik ise, bu eserlerin serbest bir çeviri ile aktarılmasıdır. Eserleri kaleme alan mütercimler çoğu zaman kaynak dildeki hikâyeyi erek dile doğrudan aktarmak yerine hikâyeyi yeniden üretir. Hikâyenin yeniden üretim sürecinde müellifler, kimi zaman erek dilin literatürüne ait olan kaside ve beyit gibi unsurları kullanırken kimi zaman ise hikâyenin kaynak dilindeki versiyonunda mevcut bulunmayan karakterler ve hadiseler eklemeyi uygun görür. Bu perspektifle ele alınması mümkün olan Ezop hikâyeleri, Osmanlı Devleti'nin dilsel ve kültürel olarak heterojen yapısındaki toplulukların birbirleriyle ve bu toplulukların Osmanlı sınırları dışındaki topluklarla kurduğu edebi aktarımın anlaşılmasında mühim bir zemin oluşturur.

BÜŞRA ELİF ÖZÇELİK – MSGSÜ, TARİH BÖLÜMÜ, YÜKSEK LİSANS ÖĞRENCİSİ

DİPNOTLAR

1 L. Victor Letellier, *Choix de fables traduites en turk par un effendi de Constantinople et publiées avec une version française et un glossaire, Librairie orientale de Dondey-Dupré*, (Paris, 1826).

2 Evangelinos Misailidis, *Ezop'un Kıssadan Hisse Almaya Mahsus Meselleri*, (Konstantiniyye: Anatoli Matbaası, 1854). Söz konusu eser, Evangelia Balta'nın yayına hazırladığı *19. Yüzyıl Osmanlıca ve Karamanlıca Yayınlarda Ezop'un Hayatı ve Masalları* (2019) adlı kitaba konu olmuştur.

3 Evangelia Balta, *19. Yüzyıl Osmanlıca ve Karamanlıca Yayınlarda Ezop'un Hayatı ve Masalları*, (İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, 2019)

4 Ebuzziya Mehmet Tevfik, *Ezop: Eser-i Ebuzziya*, (Konstantiniyye: Matba'a-i Ebuzziya Der Galata, 1300).

5 Hafız Refi, *Edebiyat ve Hikayat-ı Garibe*, (Beyoğlu: Şark Matbaası, 1291).

6 Ahmet Mithat Efendi, *Kıssadan Hisse*, (İstanbul: Kırk Anbar Matbaası,1879).

7 Bkz. Ahmet Midhat, *Kıssadan Hisse*, haz. Erol Ülgen (İstanbul: Akıl Fikir Yayınları, 2018). Ve Ahmet Midhat, *Kıssadan Hisse*, haz. Sabahattin Çağın (İstanbul: Dergah Yayınları, 2013).

8 Bkz. Ebuzziya Mehmet Tevfik, *Ezop*, (Konstantiniyye: Matba'a-i Ebuzziya Der Galata, 1300), 5.

9 Osman Rasih Efendi, *Menakıb-ı Hayvan Beray-ı Teşhiz-i Ezhan*, (İstanbul: Bakırcıbaşızade Süleyman Efendi Matbaası, 1294).

10 Bkz. Turgut Kut, "Ermeni Harfli Türkçe Telif ve Tercüme Romanlar", Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi-Tebliğler II, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını*, İstanbul, 1985, 195-214.

11 Diyarbakırlı Çelebizade Agop Lütfü, *Tercüme-i Yezepos*, (İstanbul: Zartaryan Matbaası, 1290).

“Besalis Müftü”

YAVUZ ÖZMAKAS

“BESALİS” (YUNANCA: GÜVENİLİR KİŞİ) OLMAKLA SUÇLANAN MÜFTÜ RAHMETULLAH EFENDİ, YAŞAMI BOYUNCA HEP “BESALİS” OLARAK KALDI.

“BESALİS” OLMAK

Rahmetullah Efendi’nin “Rum Metropolithanesine giderek Metropolit Hrisostomos’un elini öptüğünü, vesika aldığını, Metropolitten himaye rica ettiğini, Sabah gazetesi muhabiri Ali Ulvi Bey gördüğünden nakl etmiş, Ermeni bir mühendis de teyid etmiştir.”[1] diye yazar anılarında *Anadolu* gazetesi tahrir (yazı) müdürü ve aynı zamanda *Duygu* gazetesinin başyazarı olan Ahmet Talat Onay.[2]

Gerçekten de o günlerde Yunan yönetiminden “Besalis” yani “güvenilir kişi” olduğuna dair bir belge almadan kent içinde dolaşmak hem yasak hem de oldukça tehlikeliydi.

Mehmet Çelebioğlu Rahmetullah Efendi, İzmir’in köklü ailelerinden birinden gelmekteydi. Babası, 1887-1908 yılları arasında İzmir’de müftülük yapmış Mehmet Sait Efendi’dir.[3] Kasım 1908’de yapılan genel seçimlerde İzmir’den en çok oyu alarak milletvekili seçilen Mehmet Sait Efendi’den boşalan müftülük görevine oğlu Rahmetullah Efendi atanmıştı.[4] Mehmet Sait Efendi milletvekili olmak istemediği halde halkın isteği üzerine İttihad ve Terakki listesinden seçilince genel bir uygulamaya uyularak Rahmetullah Efendi İttihadçılar tarafından müftülüğe getirilmişti.

MEZARLIKLAR SORUNU

İttihad ve Terakki’nin kurucularından, güvenilir ve işbilir adamlarından biri olan Evranoszade Rahmi Bey,[5] mezarlıkların kentin dışına taşınması için Vilayet Meclisi’nin bir toplantısında konuyu gündeme getirince Meclis’in doğal üyelerinden biri olan İzmir

İzmir Körfezi Sevahili - Pasaport ve Telgrafhane. II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, İstanbul Üniversitesi Dijital Kütüphanesi

Rahmetullah Efendi Vehbi Moğol Arşivi

Müftüsü Rahmetullah Efendi, mezarlıkların taşınması fikrine şiddetli karşı çıktı. Rahmi Bey, bu karşı çıkıştan hiç hoşlanmamıştı. Zaten Vali, önde gelen ve saygın bir İttihadçı olduğu için, İtilafçı olarak tanınan Rahmetullah Efendi ile de pek anlaşamıyorlardı. Sıranın Hristiyan mezarlıklarına da geleceğini düşünen Vilayet Meclisi'nin bir başka doğal üyesi olan Rum Metropoliti Hrisostomos, Rahmetullah Efendi'nin yanında tavır aldı.[6] Mezarlıkların kent dışına çıkarılmasının dinen uygun olmadığı görüşünü belirterek bu taşınma işine karşı çıktı. Hahambaşı ise "Ben dirilere karışırım, ölülere değil" diyerek bu uygulama karşısında tarafsız kalmayı yeğledi. İttihadçıların güçlü adamı Rahmi Bey, bu karşı çıkışları içine sindiremedi. Önce Rahmetullah Efendi'yi görevden aldı, sonra da Hrisostomos'un kentten ayrılması için elinden geleni yaptı.

1912 SEÇİMLERİ

18 Ocak 1912 günü Padişah, Meclis-i Mebusan'ı feshedince yeni seçimlere gitmek kaçınılmaz olmuştu. Bu sıralarda Osmanlı-İtalyan Savaşı devam ediyordu. Balkanlardaki huzursuzluklar artmıştı. İç politikada ise İttihadçı-İtilâfçı cepheleşmenin boyutları büyümüştü. İktidar ve muhalefet sahip oldukları bütün olanakları kullanarak seçimleri kazanmak için birbirlerinin adaylarına sözle, yazıyla ve hatta fiili saldırılarda bulunuyorlardı.

Tarihe "Sopalı Seçim" olarak geçen 1912 seçim çalışmaları sırasında iş çığırından çıkmak üzereydi. İzmir Müftüsü Rahmetullah Efendi bir beyanname yayınlamak zorunda kaldı. 27 Şubat 1912 tarihli *Anadolu* gazetesinde yer alan beyannamede dinin siyasete karıştırılmamasını istiyordu.

"Hilaf-ı şer'i temsilat ve teşbihatta [benzetme]bulunulması ve gazetelerde ayat-ı kuranniye [kuran ayetleri] ve hadis-i nebeviyye [peygambere ait sözlerin] yazılması ve mübahesat [iddialı karşılıklıkonuşmalar]ve münakaşat-ı diniyyede [dini tartışmalar] bulunulması ve amal [dilek ve istek] ve makasıd-ı siyasiyenin [siyasi gayelerin] din-i Mübin-i ahmedinin [açıkça beğenilenin] alet ittihaz edilmesi katiyyen gayr-ı caiz olub alem-i islamiyette de galeyan-ı azimi [büyük karmaşayı] ve bilahare vehamet-i müdhişeyi [tehlikeli duruma] mucib [neden] olacağından her halde bu gibi halattan [hallerden] tevakki [sakınmak] ve ictinab [çekinmek] olunması İslamiyetin ve memleketin selamet namına beyan olunur."[7]

Rahmetullah Efendi'nin evi. Vehbi Moğol Arşivi

EN AZ OYLA MÜFTÜLÜK

Birinci Dünya Savaşı yıllarında İzmir müftülüğünü yürüten Cevherizade Ahmet Hamdi Efendi'nin görevden alınma yazısı 16 Ocak 1919'da Vilayet'e ulaştı.[8] 25 Ocak 1919 günü Vilayet Yönetim Meclisi salonunda, İl Yönetimi Meclisi üyeleri, Belediye Meclis üyeleri, kentin alim ve hatiplerinin katılımı ile yapılan müftü seçiminde müsevvid (taslak yapan) Ali Fehmi Efendi yirmi oy, Kadı Musa Kazım Efendi on sekiz oy, eski müftü Rahmetullah Efendi on altı oy aldı. Şeyhülislamlık, 31 Mart 1919 tarihinde Vilayet, merkez müftülüğüne yeniden Rahmetullah Efendi'yi atadı.[9]

İstanbul'da bulunan Rahmetullah Efendi, 20 Nisan günü İzmir'e gelerek görevine başladı. Beyler Sokağı'nda bulunan Müftülük merkezine yerleşen Rahmetullah Efendi, "Kortijo" adıyla bilinen İzmirlilerin "Yavuthane"[10] dediği yoksul Yahudi ailelerin yaşadığı bir eve taşındı.

İŞGALDEN BİR GÜN ÖNCE

14 Mayıs günü Sultani Mektebi'ndeki[11] toplantıda alınan karar gereğince Belediye Başkanı Hacı Hasan Paşa ve Müftü Rahmetullah Efendi'nin de içinde bulunduğu temsilciler seçildi. Başta Amiral Calthorpe olmak üzere İtilaf temsilcileri ile görüşülecekti. Yatsı namazından sonra Hacı Hasan Paşa, yanına Müftü Rahmetullah Efendi'yi ve iki kişiyi alarak İtilaf gemilerine gitti.[12] Ancak bu kurulun dönüşünden, bu girişimden hangi sonuçları elde ettiklerinden kimsenin haberi olmadı. Büyük bir olasılıkla bu toplantı ya olumsuz geçmişti ya da hiç görüşme olanağı olmamıştı.

Ali Orhan İlkkurşun'un ricası üzerine kendisine gönderdiği mektupta Ragıp Nurettin Bey, Belediye Başkanı Hacı Hasan Paşa'nın bir araba ile miting yapılmakta olan Maşatlık'ın[13] yanından geçtiğini, kendisini oraya çağırmaları üzerine uzaklaştığını, Müftü Rahmetullah Efendi'nin uzun ve içli bir dua okuduğunu belirtir.[14]

İŞGALDEN SONRA

İzmir'in Yunan askerlerince işgalinin ilk günü yağma ve tutuklama ile geçti. Tutuklananlar arasında Mekteb-i Sultani öğrencileri de bulunuyordu. Müftü Rahmetullah Efendi işgalin ikinci günü, vapurda tutuklu bulunan Sultani öğrencilerini bir römorkör ile alıp gidecek, öğretmenlerin bırakılmasını sağlayacaktı. Aynı gün öğleden sonra yeniden Patris gemisine geldi. Orada bulunan diğer tutuklu Türklere serbest bırakılacaklarını müjdeledi. Kısa bir süre sonra da bu müjdesi gerçekleşti.[15]

15 Mayıs 1919, İzmir İşgal ediliyor. Vehbi Moğol Arşivi

PATRİS'TEKİ RÖPORTAJ

1919 yılının yaz aylarıydı. İzmir'de Yunanca yayımlanan *Patris*[16] gazetesinde Müftü Rahmetullah Efendi ile yapılan bir röportaj yer aldı. "Yunan idaresi hakkında ne düşünüyorsunuz?" sorusunu "İşgalin başlangıcında şiddet uygulandı, Yunan askeri katliam yaptı, halkın onurunu incitecek davranışlarda bulundu. Tutuklanan binlerce müslümanın değerli eşyaları çalındı ve fesleri parçalandı. Sonraki günlerde hala pek çok tutuklama yapılsa da Yüksek Komiser Stergiadis[17] idaresinde güvenlik sağlandı. Acımasızlıklar eskisi kadar çok yaşanmıyor. Kendisiyle yaptığım görüşmede Müslümanların sorunlarını çözmek için Yüksek Komiser Stergiadis'in çabalarına tanık oldum. Halkın güvenini kazanmak için yaptığım tüm öneriler Stergiadis tarafından kabul edildi." diye yanıtladı.[18]

"MOUATZİRİS"[19] KENTİ

İşgalden hemen sonra İzmir bir göçmen kenti görünümüne büründü. İşgalin genişlediği bölgelerden kaçan Türkler ile İzmir'den çıkarılan ama işgalle birlikte yeniden kente dönen Anadolu Rumları İzmir'de yeni bir sıkıntı yaşanmasına neden oldu. Göçmenlerin yerleşmeleri, yeme içmeleri, sağlıkları, giyimleri yepyeni sorunlar olarak İzmir'i bekliyordu.

Bu sorunları çözmek üzere Muhacirin (Göçmenler) Komisyonu kuruldu. 4 Temmuz 1919 tarihinde, Belediye'de ilk toplantısını yapan Salih Bey'in başkanlığındaki komisyonda Belediye Başkanı Hacı Hasan Paşa, Müftü Rahmetullah Efendi, Mehmet Sadık, Tüccar Halil Zeki, Salepçizade Refik, Şeritçizade Hüseyin Galip, Türk Şirketi Müdürü Mustafa, eski Mektupçu Ahmet Şükrü, Tokadizade Şekib ve Ömer Lütfü Beyler bulunuyordu.

Müftü Rahmetullah Efendi, 5 Ağustos'ta bir duyuru yayımlayarak Müslüman halkı göçmenlere yardım etmeye çağırdı. Sırrı Bey'in başkanlığındaki Vilayet Göçmen Müdürlüğü, Kokaryalı'da (Güzelyalı) her biri dört beş kişiden oluşacak yüz elli aileyi barındıracak odalar bulunan bir göçmen kampı kurdu.

SONUÇSUZ KALAN GİRİŞİMLER

10 Ekim 1920'de, bir Cemaat-i İslamiye Heyeti kurulması için İzmir'in önde gelenlerinden 700 imzalı bir dilekçe İzmir Müftüsü Rahmetullah Efendi'ye verildi. Rahmetullah Efendi, bu dilekçeyi "Yunan Devleti İzmir ve Çevresi Olağanüstü Komiseri Mösyö Stergiadis Cenaplarına" hitabıyla başlayan 12 Ekim tarihli bir mektup ekleyerek Aristidis Stergiadis'e gönderdi.

Rahmetullah Efendi, kendisine verilen dilekçe ile ilgili olarak Yunan Yüksek Komiseri ile görüşme isteğinde bulunmuştu ama Stergiadis, Müftü'nün görüşme isteğini kabul etmedi. Yirmi sekiz gün sonra, Yüksek Komiser'in genel sekreteri Gounarakis, Müftü'yle görüştü. Rahmetullah Efendi, Genel Sekreter'e dilekçenin sonucunu sordu. Stergiadis, kendisine iletilen dilekçeyi okumuş, çevresinde danışabileceği kişilerin de görüşlerini almıştı. Görüşme sırasında Genel Sekreter Petros Gounarakis Müftü Rahmetullah Efendi'ye: "Olağanüstü Komiser Mösyö Stergiadis, Sevr Anlaşması henüz onaylanmadığı için Cemaat-i İslamiye Heyeti kurulmasına izin vermeyeceğini size bildirmeye beni görevlendirdi."[20] dedi.

İşgal günleri
Vehbi Moğol Arşivi

İşgal günleri. Vehbi Moğol Arşivi

SULTANİ SORUNU

17 Kasım 1920 günü kentin ileri gelenlerinden oluşan bir kurul Yunan Yüksek Komiserliği'ne çağrıldılar. Kurulda İzmir Müftüsü Rahmetullah Efendi, *Ahenk* gazetesi yazarlarından Avukat İbni Hazım Ferit, öğretmenlerden Ahmet Naili, Ahmet Nazmi, Hasan Vasfi Beyler de vardı.[21] Toplantıda Sultani binasının boşaltılması ana gündem maddesiydi.

Sultani binasının asıl önemi, işgalden bir gün önce, 14 Mayıs günü yapılan toplantıdan gelmekteydi. İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye ve Türk Ocağı üyelerinin başını çektiği aydın, subay, genç, tüm yurtseverler Sultani Mektebi'nde toplanmışlardı.

17 Kasım'da Yunan Yüksek Komiseliği'nde yapılan toplantıda Yüksek Komiser Stergiadis'i Genel Sekreter Gounarakis temsil etti. Müftü Rahmetullah Efendi Yüksek Komiserlik Genel Sekreteri Gounarakis'ten İzmir Sultanisi'nin kapatılmasının önlenmesini istedi.

Toplantının sonunda değişen bir şey olmadı.

Sultani binasının boşaltılması isteği, başta Sultani öğretmenleri olmak üzere kentin ileri gelenleri ve aydınlarının tepkilerine neden oldu. Toplantıdan buruk bir biçimde ayrılanlar hala yapılacak bazı girişimlerin olduğuna inanıyorlardı. 22 Kasım günü Edebiyat ve Fransızca Öğretmeni Hasan Vasfi, Vilayet Hukuk İşleri eski Başkâtibi Hüsamettin ve Menekşelizade Doktor Hüsnü beyler Fransızca olarak bir muhtıra hazırladılar. Bu muhtırayı ve daha önce Müftü'ye verilen mektubun bir kopyasını ekleyerek İtalya temsilci vekili İmdelli, ABD İzmir Başkonsolosu Horton[22] ile İngiliz Temsilcisi Hall'i ziyaret ederek verdiler. Temsilciler bu konuda yardımcı olacaklarını söylediler.

Verilen sözlere karşın Sultani, 7 Aralık 1920 tarihinde işgal edildi.

"FTOHOMANA"[23]

Kasım 1921'de, İzmir Müftüsü Rahmetullah Efendi'nin başkanlığında, İzmirli kadınların bir girişimi başladı. İzmirli Türk kadınları, sivil tutuklular hakkında bilgi almak, onların yaşam koşullarını düzeltmek üzere harekete geçtiklerinde bu işin başkanlığına bir erkeği, İzmir Müftüsü'nü getirmeyi de ihmal etmemişlerdi. Oluşturdukları komisyonda Hacı Ali Paşazade Refik Bey'in hanımı, Doktor Mustafa Enver Bey'in kızı, Doktor Şükrü Bey'in hanımı, Tüccar İsmail Bey'in kız kardeşi, Doktor Memduh Bey'in hanımı, *Ahenk* gazetesi imtiyaz sahibi Cevriye İsmail ve onun kız kardeşi vardı.[24]

Komisyon, ilk toplantısında İzmirlilerin bağışlayacağı eşyaları sergileyerek satma kararı aldı. Komisyon, bu iş için Karantina'da bir ev tuttu. Bağışların bu eve ya da *Ahenk* gazetesi matbaasına yapılması istendi. Bu kampanyaya İzmirliler büyük ilgi gösterdi. İzmir'deki Türk sinemaları, tiyatroları ya da tüccarları bazen günlük gelirlerini bu kampanyaya bağışlayacak denli olaya sahip çıktılar.

26 Aralık 1921 günü Müftü Rahmetullah Efendi'nin başkanlığındaki bir kurul, Yunan Yüksek Komiserliği'nden ve Yunan askeri yetkililerden aldığı izinle Tepecik'teki Türk tutsak kampını ziyaret etti. Orada bulunanlara kışlık elbise ve para yardımında bulundu. Tepecik'teki tutsak kampına bir Yunan görevliyle birlikte giden kurulda *Ahenk* gazetesi başyazarı Hazım Ferit, Muhasib Halil Efendi, *Ahenk*

Yunan askerleri İzmir'de, 1920. commons.wikimedia.org

gazetesinin imtiyaz sahibi Cevriye İsmail ve Doktor Mustafa Enver Bey'in kızı Mediha Hanım vardı. İzmirli tüccarlardan Kemahlı İbrahim Bey ve Eczacı Lütfi Bey, garnizonlara gidiş dönüşte kullanılmak üzere otomobillerini verdiler.

İŞGALDEN KURTULUŞTAN ÖNCEKİ GÜNLER

6 Eylül 1922 günü Belediye Başkanı Hacı Hasan Paşa ve ailesi, hazineleriyle birlikte Güzelyalı İskelesi'nden körfez vapurlarından birine binerek Midilli'ye kaçarken, "Halkın gittikçe artan heyecanını yatıştırmak, olası bir tehlikeyi önlemek için ne gibi önlemler alınmasını tartışmak ve ortak bir karar varmak amacıyla Beyler Sokağı'ndaki Şer'iye Mahkemesi'nde bir toplantı yapılıyordu. Bu toplantıya İzmir Müftüsü Rahmetullah ve Hâkim Suphi efendilerle, Türkçe-Rumca basının temsilcileri, İslam eşraf ve saygın kişilerinden bazı kimseler, Rum Metropoliti Hrisostomos, Ermeni temsilcisi, Hahambaşı katıldılar."[25] *Islahat* gazetesindeki bir habere göre Dimitraki ve Solomonidi efendiler Rumca basının temsilcileri olarak yer alıyorlardı.[26] Toplantıya Hâkim Suphi Efendi başkanlık yaptı. Rum Metropoliti Hrisostomos ile İzmir basın ve kültür dünyasında tanınmış Ermeni yazar ve avukatlardan biri olan Ermeni temsilcisi Nazaret Hilmi Efendi arasında çıkan tartışmalar yüzünden bir sonuç alınamayınca Hâkim Suphi Efendi toplantıyı ertesi sabah saat 9.00'a erteledi.

7 Eylül 1922 Çarşamba günü Şeriye Mahkemesi'nde yapılan toplantıdan sonra ortak bir bildiri yayınlandı. Protestan Ruhani Başkanı, Katolik Piskoposu Vekili, Musevi Hahambaşı, Ermeni Piskoposu, İzmir Metropoliti ve İzmir Müftüsü'nün imzalarının bulunduğu bildiri *Şark* ve *Islahat* gazetelerinin ilk sayfalarında yer aldı.

YENİYE DOĞRU EMİN ADIMLARLA

İzmir'in işgalden kurtulmasından hemen sonra yeniden örgütlenme ve yapılanma çalışmalarına hız verildi. Bu konuda atılan ilk adımlardan biri de Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin yeni atanan bir girişimci kurul aracılığıyla yeniden örgütlenmesini sağlamak oldu. Müdafaa-i Hukuk'un girişimci kurulunda Müftü Rahmetullah Efendi, Palamutçular Şirketi Müdürü eski Vilayet Mektupçusu Kâmil Bey, Avukat Bekir Behlül Bey, belediye azası Hacı Hüseyin Efendi, *Anadolu* gazetesi sahibi Haydar Rüştü Bey, tüccar Ali Nihad Bey ve Maarif Müdürü Vasıf Bey vardı.

1923 SEÇİMLERİ

Türkiye Büyük Millet Meclisi 1 Nisan 1923 tarihinde seçimleri yenileme kararı aldı. Mustafa Kemal Paşa, İzmir Belediyesi tarafından "İzmir'in hemşehrisi" ilan edilmişti. İzmir'in önde gelen isimleri Gazi'nin İzmir'in hemşehrisi olarak adaylığını İzmir'den koymasını uygun buldular. Bu öneriyi İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına Müftü Rahmetullah Efendi bir telgraf ile Gazi Paşa'ya iletti. Gazi, bu öneriden çok memnun olarak İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Rahmetullah Efendi'ye 19 Nisan tarihinde duygularını dile getiren bir telgraf gönderdi.

"İzmir milletvekilliğine adaylığım konusundaki telgrafınızdan pek ziyade duygulandım. Çeşitli ilgilerle bağlı olduğum İzmir'e mebusluk sıfatıyla da bağlantı sağlamak benim için pek büyük bir şeref olacaktır."[27]

ÖLÜMÜ

20 Nisan 1919 günü Müftülük makamına gelerek görevine başlayan Mehmet Çelebioğlu Rahmetullah Efendi aralıksız olarak 25 yıl müftülük yaptıktan sonra 29 Ağustos 1944 günü öldü.

"BESALİS" KALMAK

17 Aralık 1922 günü özel bir trenle beyaz bir çarşafla ve peçesiz olarak İzmir'e gelen Zübeyde Hanım, Karşıyaka'da tren istasyonu yakınında Uşakizade köşkünde Latife Hanım tarafından konuk edildi.

Kendisini iyi hissetmediği bir gün Zübeyde Hanım, İzmir Valisi Abdülhalik Bey ile İzmir Müftüsü Rahmetullah Efendi'yi Karşıyaka'ya Köşk'e çağırdı. Onlara daha İstanbul'dayken hazırlattığı vasiyetnamesini verdi. Elinde tuttuğu bir elmas yüzüğü "Bu da Mustafa'nın olsun." diyerek vasiyetini tamamladı.

29 Ocak 1923 günü Göztepe'deki Uşakizadelerin köşkünde Mustafa Kemal ile Latife Hanım'ın nikahını Müftü Rahmetullah Efendi kıyarken uzun uzun dualar okudu. Atatürk nikah için yanında bulunanlara alçak bir sesle "İnşallah zaman olur, nikahı Vali Bey kıyar."[28] dedi. Bu cümle sadece bir dilek değil, Türk medeni yaşamına ve aile hukukuna yön verecek kararlılığın da bir belirtisiydi.

"Besalis" olmakla suçlanan Müftü Rahmetullah Efendi, yaşamı boyunca hep "Besalis" olarak kaldı. Yeni Türkiye'nin temelleri atılırken ilk günlerden itibaren "güvenilir kişi" olarak yer aldı.

YAVUZ ÖZMAKAS - ARAŞTIRMACI-YAZAR

DİPNOTLAR

1 Onay, Ahmet Talat; *Milli Mücadele Yazıları*, İstanbul, 1995, s. 71.

2 1885 yılında Çankırı'da doğdu. Kastamonu'da başladığı eğitimini, Ankara'da sürdürdü. 1910 yılında İstanbul Darülfünun Edebiyat Şubesini bitirdi. Aynı yıl Kastamonu Sultanisi'ne edebiyat ve felsefe öğretmeni atandı. 1913 yılında bakanlıkça görevinden azledildi. Ancak yaptığı başvurular sonucunda 1914 yılında görevine geri döndü. İzmir Birinci Sultanisi'ne gönderildi. Mart 1916- Kasım 1917 arasında Kız Öğretmen Okulu'nda Aralık 1917- Mart 1918 arasında da Hilal Sultanisi'nde edebiyat öğretmenliği yaptı. Bu günlerinde kız ve erkek liseleri için birer marş yazdı. Bu marşlar İsmail Zühdü tarafından bestelendi. Aralık 1915'de Milli Kütüphane Bilim Kurulu üyeliğine seçildi. Anadolu ve Duygu gazetelerine yazılar yazdı. Anadolu gazetesinde tahrir müdürlüğü ile Duygu gazetesinin başyazarlığını üstlendi. İzmir'in işgali üzerine kentten ayrıldı. Kasım 1919'da Kastamonu Sultanisi'ne atandı. Zonguldak, Bolu ve Ankara'da Milli Eğitim Müdürlüğü yaptı. 1923 yılında da milletvekili seçilerek Meclis'e girdi.

3 1853 yılında doğan Mehmet Sait Efendi hakkında fazla bilgimiz yoktur. 1908 seçimlerinde İzmir mebusluğuna aday olduktan sonra adaylığını geri çekmiş ancak büyük bir olasılıkla İttihad ve Terakki'nin ricası üzerine yeniden adaylığını açıklamıştır. İttihad ve Terakki'nin bu yaklaşımında İzmir›de cemiyetin ileri gelenlerinden olmasının yanı sıra, İzmir Müftülüğü görevi nedeniyle halkla yakın temasını olmasıdır. Onun adaylığını yeniden ilan etmesi İzmirliler tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Meclis'te Layiha Encümen üyeliği yapan Mehmet Sait Efendi'nin, Aydın ve çevresindeki üzüm üreticilerinin Ziraat Bankası'na olan borçları hakkında verilen bir önergeye ortak imza atmasından başka bir etkinliği olmamıştır.

4 Huyugüzel, Ö. Faruk; *İzmir Fikir ve Sanat Adamları*, Ankara, 2000, s. 394.

5 Yerel basının "Koç Bilekli Valimiz" diye tanımladığı, İttihad ve Terakki'nin önde gelen, güvenilir ve işbilir adamlarından biri olan Evranoszade Rahmi Bey (Soyadı Yasası'ndan sonra 'Arslan'), 25 Haziran 1873 günü Selanik'te doğdu. Selanik eşrafından İsfendiyar ailesinin varlıklı, iyi yetişmiş bir üyesiydi. Babası Rıza Bey, annesi ise Evranoszadelerden Ayşe Hanım'dı. Rahmi Bey, ilk ve ortaöğrenimini Selanik'te yaptı. 1893 yılında yazıldığı Mekteb-i Hukuk-ı Şahane'yi bitirmesine yakın, bir jurnal sonrasında tutuklandı. Serbest kalınca Avrupa'ya gitti. Abdullah Cevdet ile "Reşadiye Komitesi"ni kurdu. Amaçları II. Abdülhamid'in yerine Veliaht Reşat Efendi'yi iktidara geçirmekti. Komite'nin adı da bu amaçtan kaynaklanıyordu. 1899 yılında yurda döndü. 1911 yılında Sultan Mehmed Reşat'ın başyaveri Binbaşı Tahsin Bey'in kız kardeşi Nimet Hanım ile evlendi. Rahmi Bey, Talat ve Mithat Şükrü Beyler gibi İttihad ve Terakki'nin üç sivil kurucusundan biriydi. İkinci Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra Cemiyet'in su yüzüne çıkmasını sağlamak üzere İstanbul'a gelen ilk grupta yer alıyordu. Selanik milletvekili seçilerek II. Meşrutiyet Meclisi'ne giren Rahmi Bey, İttihad ve Terakki içinde Talat Paşa'nın en güvendiği bir kişi olarak Loca'ya bağlıydı. (Iacovella,Angelo; *Gönye ve Hilal*, İstanbul, 1999, s. 41) İttihadçıların "sivil" aydın kanadındandı. İttihadçıların "Babıali Baskını" ile iktidarı almalarından sonra 19 Eylül 1913 tarihinde İzmir Valiliği'ne atandı. Bu göreve 29 Eylül'de başladı. Vali Rahmi Bey, İzmir'de Levantenlerin hem yakın dostu hem sıkça bir arada oldukları konuğu hem de koruyucuları oldu.

6 Taçalan, Nurdoğan; *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, İstanbul, 1970, s. 41.

7 Demir, Fevzi; "İzmir'de 1912 seçimleri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, c.1, sayı: 1, İzmir, 1993, s. 174.

8 Berber, Engin; *Yenionbinlerin gölgesinde bir sancak*, İstanbul, 1999, s. 57.

9 Berber, Engin; *Bir İzmir Kabusu Mütareke ve İşgal Dönemi Üzerine Yazılar*, İzmir, 2002, s. 37.

10 Yahudihane olarak da bilinen Yavuthaneler, yoksul Yahudi ailelerin yaşadığı yan yana sıralı odaların bulunduğu bir aileviydi. Mutfak, banyo, tuvalet alanları ortak kullanılırdı.

11 Sultani mektebi Hükümet Konağı'nın bitişiğinde, Raşit Paşa arsası üzerinde orta öğretim kurumu olarak yapılmıştı.

12 Onay, *a.g.e.*, s. 31.

13 Deniz kıyısına çok yakın, yüksek bir tepede olan Maşatlık, liman ve kentin her yanından kolayca görülebilen bir yerdi. Mayıs'ın on dördünü on beşine bağlayan Maşatlık da denen Musevi mezarlığında yapılan mitingin, özellikle deniz kıyısındaki bir tepe üzerinde yapılmasında tek amaç; Venizelos'un söylediklerinin aksine, İzmir'in Yunanlar tarafından işgalini halkın sevinçle karşılamadığını, İtilaf donanmasına göstermekti.

14 İlkkurşun, Ali Orhan: (yay. Haz. Engin Berber vd.): *Ali Orhan İlkkurşun'un Anıları*, Ödemiş, 2013, s. 18.

15 İlkkurşun, *a.e*, s. 33.

16 1919 yılı başlarında Yunanca yayımlanmaya başlayan bu gazetenin Dimitrios Lignadis ve aynı zamanda başyazarlığını da yapan I. Stogiannis'tir. Düşük cümle Güller Yolu'nda bürosu bulunan gazete her sabah yayımlanıyordu. (Berber, *Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922, Mütareke Döneminde İzmir Sancağı*, Ankara, 1997, s. 194.) İtalyan Basın Bürosu'na göre "Patris, en önemli Rum gazetesi ve aynı zamanda şantajcı ve İtalyan karşıtıdır." (Çelebi, Mevlüt; "İtalyan Arşiv Belgelerinde İşgal Döneminde İzmir Basını", *Kuva-yı Milliye'nin 90. Yılında İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, I. Kitap, 6-8 Eylül 2009, İzmir, 2010, s. 60-62.)

17 Aristidis Stergiadis, 1861 yılında Girit'in Iraklio (Kandiye dense daha iyi olmaz mı?) kentinde Selanikli bir Yunan ailesine mensup biri olarak doğdu. Babası zeytinyağı ticareti yapıyordu. Aslen Makedonyalı olan (zaten yukarıda Selanikli denmişti) Stergiadis, Atina Üniversitesi'nde hukuk öğrenimini tamamladıktan sonra Paris'e gitmiş ve kendini geliştirmişti. Fransa'dan başka Almanya, İtalya ve Avusturya'da mesleki çalışmalar yapmıştı. 1889 yılında döndüğü Iraklio'da hukuk stajını tamamladıktan sonra Girit'te avukatlığa başladı. O, Girit'in en iyi avukatlarından biriydi. Stergiadis 2 Mart 1906'dan Aralık 1910'a kadar Iraklio Belediye Meclisi Başkanlığı görevinde bulundu. Aristidis Stergiadis, 1917 ile 1919 yılları arasında Elefterios Venizelos Hükümeti'ne, Müslüman Hukuku Uzmanı olarak danışmanlık; Epir'de de genel valilik yaptı. (Özmakas, Yavuz; *İyonya'da Son Akşam*, İzmir, 2010, s. 10-12.) Yüksek Komiser Aristidis Stergiadis doğrudan kendisine bağlı yedi bölüm oluşturdu. İzmir Yunan Yüksek Komiserliği'nin genel sekreterliğine Petros Gounarakis'i getirdi. Petros Evripeos içişlerinden, Spiros Vasilas dışişlerinden, Evangelos Papandonios sağlıktan, Haralambos Roilos (daha sonra Hrisanthos Nosrakis) göçmenlerden, Stiliyanos Glikofridis hapisanelerden, Maçiz ve Ortencatos bayındırlıktan, Nikiforos Nikiforakis polisten sorumlu olacaktı. (Berber, *Sancılı Yıllar*, s. 278.) Stergiadis'in yüksek komiser olarak görev yaptığı İzmir'deki ilk işlerinden biri de kendisine bağlı olarak çalışmak üzere İslam işleriyle uğraşan bir şube oluşturmak oldu. Bu şubenin başına da Giritli bir Müslüman Türk olan eski Drama Valisi Giritli Ali Naipzade'yi getirdi. İçişleri, dışişleri, eğitim, bayındırlık, liman, gümrük, ekonomi, tazminat, iaşe (yiyecek ve içecek), göçmenler, muhasebe, mal sandığı, haberleşme, çevirmenlik, hukuk danışmanlığı, Ziraat Bankası ve inceleme şubelerini kurdu. Yunan Sansür Kurulu ona bağlı çalışacaktı. Bunlardan başka Manisa ve Aydın sancaklarıyla Ödemiş, Menemen, Turgutlu, Bergama ilçelerinde birer siyasi temsilcilik kurdurdu. Bunların başına sivil Yunanları getirmeye özellikle dikkat etti. Çeşme, Karaburun ve Foça ilçelerinde birer iskân (konut ve yerleşme) ve göçmenler memuru görevlendirdi. (Su, *a.g.e.*, s. 178.) Buralarda kullanılacak binaların özellikle Rumlara ait olması konusunda titiz davranılmasını istedi. Rumların sahip olduğu binalardan uygun biri bulunamazsa ancak o zaman Türklerin binaları kiralanacaktı.

18 Çelebi, Mevlüt: İtalyan Arşiv Belgelerinde İşgal Döneminde İzmir Basını, s. 60-62.

19 "Göçmen" anlamındaki sözcüğün Rumca söylenişi.

20 Su, Kamil; *Sevr Antlaşması ve Aydın (İzmir) Vilayeti, Ankara,* 1981, s. 49.

21 Su, *a.e*, s. 126.

22 George Horton, İzmir'deki yabancı görevliler arasında ayrıksı bir karakterdi. Fransızca, Yunanca, Almanca, İtalyanca ve Türkçeyi akıcı bir biçimde konuşuyordu. İzmir halkının hemen her kesimi, Horton'ın fikirlerine duyarlı yaklaştığını biliyordu. Horton, *Chicago Herald*'da gazetecilik yapmış, başarılı bir şair, edebiyat eleştirmeni ve iki çok satan roman yazarıydı. Hem antik hem de modern Yunanca üzerine master yaptı. 1893 yılında Atina'ya, 1909'da Selanik'e, 1911'de de İzmir'e Birleşik Devletler Başkonsolosu olarak atandı. (Dobkin, Marjorie Housepian; *İzmir 1922 Bir Kentin Yıkımı*, İstanbul, 2012, s. 180-181.)

23 "Fukara anası İzmir" anlamında Rumca sözcük. (Baltaazi, Alex; *İzmir Rumcası Sözlüğü*, İstanbul, 2012, s. 30.)

24 Berber, *Bir İzmir Kâbusu*, s. 199.

25 Arıkan, Zeki, *Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını, Ankara*, 1989, s. 165.

26 Arıkan, Zeki, İzmir Basınından Seçmeler I, İzmir, 2001, s. 302.

27 İzmir Gazeteciler Cemiyeti, *Atatürk ve İzmir*, İzmir, 1981, s. 182.

28 Gündüz, Asım; *Hatıralarım*, İstanbul, 1973, s. 236.

CUMHURİYETİN İLK FEMİNİSTLERİ:

Uluslararası Kadınlar Birliği'nin 1935 Kongresi'nde Türk Kadın Birliği'nin Asli Delegeleri

ASLI DAVAZ

HEPSİ CUMHURİYETTEN ÖNCE, EN BÜYÜĞÜ 1881'DE EN KÜÇÜĞÜ 1911'DE DOĞMUŞ ASLİ DELEGELER KONGRE'DE AKTİF GÖREV ALMIŞ VE HAYATLARI BOYUNCA KİTAPLARI, YAZILARI, MÜCADELELERİ İLE KADINLARIN HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİ İÇİN ÇALIŞMIŞLARDIR. BU KADINLAR LÂTİFE BEKİR, LÂMİA REFİK, SENİHA RAUF, NECİLE TEVFİK, EFZAYİŞ SUAT, NERMİN MUVAFFAK, PAKİZE İZZET, MİHRİ HÜSEYİN, SAFİYE HÜSEYİN, LEMAN FUAT, FAİKA NAHİT VE NEBAHAT HAMİT'TİR.

"Kadın Birliği-Nebahat Hanım kıymetli bir konferans verdi", *Vakit*, 7 Şubat 1930, s. 5
İstanbul Üniversitesi Gazeteden Tarihe Bakış Projesi, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/index.php

Geçen sayıda, 1924 Hilal-i Ahmer Hemşire Mektebi kurucusu Safiye Hüseyin Elbi, 12. Kongre'de Barış ve Milletler Cemiyeti Komisyonu'nda Türk Kadın Birliği'ni (TKB) temsil eden Seniha Rauf, 1933'te Marsilya Konferansı'na katılan Lamia Refik, 1929 Berlin Kongresi, 1931 II. ve 1932 III. Balkan Konferanslarında TKB'yi temsil eden Efzayiş Suad, 1935 Malatya Saylavı ve 1949 Birleşmiş Milletler Kadın Statüsü Komisyonu Üyesi Mihri Hüseyin Pektaş, Teal-i Nisvan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti geleneğinden gelen TKB başkanı Latife Bekir Çeyrekbaşı'nın hayatı ve mücadeleleri anlatıldı. Bu sayıda 12. Kongrede TKB'nin diğer asli delegelerinin yaşam öyküleri ele alınıyor.

NEBAHAT HAMİT (1905-?) 1926 VE 1933 YILLARI ARASI CİNSEL EĞİTİMLE İLGİLİ ÖNCÜ ARAŞTIRMALAR YAPTI

Asli delege Nebahat Hamit,[1] kongre kapsamında oluşturulan hazırlık komisyonlarından "Evli Kadının Tabiiyeti Komisyonu"nun başkanı olarak,[2] raportör Faika Nahit'le birlikte çalıştı. TKB içinde aktif olarak görev alan Nebahat Hamit, kadın hakları, seçme-seçilme hakkı, eğitim, cinsi terbiye vb. olmak üzere ilgili olduğu alanlarda konferanslar (radyo konferansları da olmak üzere) verdi,[3] yazılar yazdı. TKB'nin yanı sıra Akıl Hıfzıssıhhası Cemiyeti üyeleri arasında yer aldı.[4]

1905 İstanbul doğumlu Nebahat Hâmit, İstanbul Darülfünunu'nun Felsefe bölümünden mezun oldu ve eğitimine bir süre Almanya'da devam etti. İstanbul Kız Muallim Mektebi'nde "terbiye ve ruhiyat" alanında öğretmenlik yaptı.[5] Meslek hayatına girişi ve öğretmenliğin onun için anlamı, 1929'da kendisiyle yapılan röportajda şu şekilde yer alıyor: "Bu maddî bir ihtiyaç neticesi değil… Küçükten beri bir ideal arkasında koşmaktır. Küçükken birçok meslekler düşünüyordum. Hasta bakıcılığı, doktorluk gibi… Fakat o esnada tıp fakültesine kız talebe almıyorlardı. Nihayet felsefe şubesine girdim. Doğrudan doğruya halledemediğim meselelerin felsefe sayesinde açılacağını, halledileceğini tahmin ediyordum. Felsefe tahsilinin felesoflarla bir hasbihal şeklinde olacağını, ruhumu tatmin edeceğini düşündüm. Doğru düşünmek biraz da felsefe demektir.

Şimdi muallimim ve onu çok yüksek bir meslek buluyorum. En büyük arzum tam ve eyi bir muallim olmaktır. Demin de söylemiştim değil mi? Mesleğe intisabım doğrudan doğruya manevî zevkim içindi. Bugün hocalık yapamasam bedbaht olurum. Düşününüz bu zevki.[6] (…)"

İş hayatında kadın

— 30 —

Sanıyor musunuz ki

Şişli kadınları yalnız ev işlerile uğraşıyorlar?!

Çalışan kadın güzelliğini kaybetmez kadın nihayet güzelliğinin bekçisi değildir!

Nebahat Hamit Hf. İstanbul Darülfünununun felsefe şubesinden mezundur. Uzun tahsil senelerinden üçünü de Almanyada geçiren kıymetli münevver, şimdi, kız muallim mektebinde terbiye ve ruhiyat hocasıdır. Meşgul olduğu faaliyet sahalarından birisini de "Kadın birliği„ teşkil ediyor. Geçenlerde burada belediye ve intihabat hakkında verdikleri konferans hayli büyük bir ehemmiyet ve alâkayı celbetmişti.

Terbiye ve ruhiyat hocası Nebahat Hamit Hf.

Anket münasebetile kendilerini taciz ettiğim ilk dakikalarda herşeyden evvel, muallimliğin ulvi kıy-

A.S., "İş hayatında kadın", *Vakit*, 8 Mayıs 1929, s. 1
İstanbul Üniversitesi Gazeteden Tarihe Bakış Projesi, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/index.php

Bayanlar diyorlar ki..

Aile hayatında neşe nasıl temin edilir?

Kocasının işile alâkadar olmayan kadın çok kaybeder

Bebekte geniş balkonları denize karşı uzanmış şık bir evin çok güzel döşeli salonu... Duvarlarda, piyanonun üzerinde büyük büyük fotoğraflar... Romanya kraliçesi Marinin kendi el yazısile yazıp hediye ettiği millî kıyafette bir fotoğrafı.. bir köşede Romanya prensesis Ileananın imzalı bir resmi...

Piyanonun önünde Hariciye genel kâtibi bay Numan Rifatın altına «yengeciğimin Ankara hatırası..» diye yazdığı fotoğrafı..

Uzun yıllar, Amerikada tarih ve felsefe okumuş olan bayan Nermin Muvaffak bir kanapeye yerleşti. Bayan Nermin ajans genel direktörü bay Muvaffağın kızıdır.

Bayan Nermin Muvaffak diyor ki:

— Ben Amerikan ailesini pek ziyade beğenirim. Amerikan kadını Hom dediği evini hakikî bir cennet haline sokmuştur. Amerikan Homunda zevk sahibi bir insanın

Bayan Nermin Muvaffak

çok teferrüatı olduğu için sinirlendirici, sinirleri bozucu bir cephesi da vardır.

Bunun için erkek kapıdan girdikten sonra karşılıklı güler yüz göstermesi lâzımdır.

Nermin Muvaffak'ın, Hikmet Feridun Es imzalı röportajda yer alan fotoğrafı ve röportajdan bir kesit. H.F. "Bayanlar diyorlar ki..", *Akşam*, 8 Haziran 1935
İstanbul Üniversitesi Gazeteden Tarihe Bakış Projesi, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/index.php

Aynı zamanda iyi bir hatip olan Nebahat Hamit, İzmit Halkevi'nin "İzmit Konferansları" başlığı altında, terbiye konusunda düzenlediği konferanslara katılarak 1933'te "Cinsi Terbiye" konulu bir konferans verdi. Bu konferansta yaptığı konuşmada, cinsellikte en büyük ahlaksızlığın cehalet olduğunu söylüyordu ve cinselliği kirli bir şey olarak aşılamak isteyen eski kafalıların, gençlere zarar verdiğini vurguluyordu. 1933 yılında yaptığı bu konuşmada, bütün okullarda cinsel eğitim dersinin konulmasının şart olduğunu belirtiyordu. Bu konuya nasıl yaklaşacağını bilmeyen anne-babaların konuşmaları, tesadüflere bağlı bilgilenmeler, yayınlardan ya da arkadaşlardan edinilen eksik ve yanlış bilgiler gençlere zarar veriyordu; çocuklara en bilimsel eğitimi verecek olan kişiler, bu terbiyeyi verebilecek biçimde yetişmiş okul öğretmenleriydi. Konferansın metni, Muallimevi'nin kendi yayınlarında 31 Mart 1933'te basıldı.[7]

1926 ve 1933 yılları arasında cinsel eğitimle ilgili ciddi ve öncü araştırmalar yaptığını bildiğimiz Nebahat Hamit, geniş kitleleri bilinçlendirmek üzere yazdığı ve çevirdiği yazılar[8] dışında, okullarda cinsel eğitime temel oluşturacak *İrade Hastalıkları*[9] başlıklı makaleyi dilimize kazandırdı.

NERMİN MUVAFFAK (1910-1994) TKB'NIN OLUŞTURDUĞU BASIN KOMİTESİ'NDE EFZAYİŞ SUAT, LEMAN FUAT, MİHRİ HÜSEYİN VE NECİLE TEVFİK İLE BİRLİKTE ÇALIŞTI

Uluslararası Kadınlar Birliği'nin 1935 Kongresi'nde aktif olarak görev alan TKB'nin asli delegesi[10] Nermin Muvaffak, 1934-1935 yıllarında yürütülen kongre hazırlık çalışmaları kapsamında, TKB'nin oluşturduğu Basın Komitesi'nde Efzayiş Suat, Leman Fuat, Mihri Hüseyin ve Necile Tevfik'le birlikte çalıştı. Uluslararası Kadınlar Birliği'nin Basın Bürosu sorumlusu Louisa Fast'a asistanlık etti. Nermin Muvaffak bu konuda deneyimliydi; Mayıs 1932'de Melek Şevket Hanım'la, Türkiye'ye gelen Romanya Kraliçesi Marie[11] ve kızı Yugoslavya Kraliçesi Maria'ya[12] rehber olarak eşlik etmiş,[13] 1933'te ise Dünya Ekonomik Konferansı'nda Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'a çevirmen olarak refakat etmişti.[14] Dolayısıyla basın bürosunda başarılı bir çalışma yürüttüğü düşünülebilir. Nitekim Uluslararası Kadınlar Birliği yöneticilerinin mektuplaşmalarında ondan hep övgü dolu sözlerle bahsediliyordu.[15]

Nermin Muvaffak (Nermin Menemencioğlu Streater), Basın Komitesi'ndeki çalışmaları yanı sıra Paulina Luisi'nin başkanlığındaki "Ahlakta Eşitlik Komisyonu"nun 1934'te bütün üye ülkelere gönderdiği soruları, Türkiye adına cevapladı.[16] Bu komisyonda raportör olarak görev aldı, Lâmia Refik ise TKB adına komisyonun başkanıydı.[17]

Nermin Muvaffak Menemencioğlu, 6 Mayıs 1910'da, Şehzadebaşı'nda dünyaya geldi. Babası Muvaffak Bey, siyasetin ön saflarında yer almayan bir Jön Türk'tü ve son Meclis-i Mebusan'da Saruhan vekilliği yapmıştı. İstanbullu Rum bir ailenin kızı Catherina Laya (1890-1987)[18] ile olan evliliğinden Suzan, Nermin ve Turgut adlarında üç çocukları oldu. Mutlu bir çocukluk geçiren ve aydın bir ailede büyüdüğü için her tür eğitimden yararlanabilen Nermin Hanım, ilkokul eğitimini evde aldı, daha sonra Arnavutköy Amerikan Kız Koleji'nden mezun oldu. Koleji bitirdikten sonra hocasının sağladığı bir yıllık burstan yararlanarak ABD'de Brown Üniversitesi'nde tarih okudu. Ardından muhtemelen, bildiği dilleri geliştirmek üzere İngiltere, Fransa ve İtalya'ya gitti. Dünya edebiyatıyla kolejde tanışan Nermin Hanım okul kütüphane-

Haftalık VAKIT
YARIN
Takdim Edilecek

Nevyork mecmualarındaki yazılarile Amerika münekkitlerinin nazarı dikkatini celbeden Türk kızı
Nermin Muvaffak H.
Amerika edebiyatını, Amerikan şâir ve romancılarını anlatıyor
Tenkit, sinema, kadın, spor sayıfaları
Nefis bir kapak

13 Ağustos 1930 tarihli *Vakit* gazetesinde Nermin Muvaffak'la ilgili yer alan haberin kupürü
İstanbul Üniversitesi Gazeteden Tarihe Bakış Projesi, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/index.php

sinden ve Babıâli yokuşundaki kitapçılardan düzenli olarak kitap alıp okuyor, ortaokul yıllarında okul dergisinde şiirleri yayımlanıyordu; sonraları bu derginin yazı ve baskı işlerini üstlendi.[19]

Halide Edib'in 1928 yılında İngilizce olarak yayımlanan *The Turkish Ordeal* kitabıyla ilgili inceleme yazısı 1929'da (Nermin Hanım 19 yaşındayken); 1930'da Yale Üniversitesi tarafından basılan *Turkey Faces West* kitabı üzerine yazdığı inceleme yazısı[20] ise 1930'da *The Saturday Review of Literature* dergisinde yayımlandı. 10 Temmuz 1930'da Nazım Hikmet'le yaptığı ilk röportajından sonra onunla ilgili kaleme aldığı yazı ise *The Bookman* dergisinin Ocak-Şubat 1932 sayısında yayımlandı.[21] Nermin Muvaffak'ın bu makalesi, Nâzım Hikmet'i Türkiye dışında tanıtmayı amaçlayan ilk makale olarak değerlendirilir.

İki kez yenilenen bursuyla 1935-1938 arasında Columbia Üniversitesi'nde Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne devam etti ve bu sırada çeşitli dergilerde Türkiye'yle ilgili yazılar yayımladı, Panislamizm ve Pantürkizm'le ilgili çalışmalar yaptı. 1935'te Sovyet resmi haber ajansı TASS'ın davetlisi olan babasıyla birlikte Leningrad'a gitti. 1939'un Eylül'ünde İkinci Dünya Savaşı patlak verince Türkiye'ye döndü. Anadolu Ajansı müdürü olan babası sayesinde savaşın ilk yıllarındaki gelişmeleri Ankara'dan takip etme olanağı buldu.

Nermin Hanım, İstanbul'da tanıştığı, ailesi 1864'te İngiltere'den Türkiye'ye göç etmiş, Levanten bir ailenin oğlu ve savaş nedeniyle İngiliz Hava Kuvvetleri adına Kahire'de bulunan subay Jasper Streater ile evlenmek üzere 1941'de Mısır'a gitti. Bir yıl orada yaşadıktan sonra Ankara'ya döndü, 1942'de oğlu Osman'ı dünyaya getirdi. 1963'te Londra'ya taşındılar; ilgisini çeken konularda araştırma yapmaya ve eleştiri yazıları yazmaya yoğunlaştı.[22] Nermin Hanım yazdığı yazılar için "Bu yazıları belki kendim ne düşündüğümü anlamak için yazıyorum.Birkaç sayfayı yazmak için 15 kitap karıştırırım. Sanat görüşüm tarihe karşı ilgime sıkı sıkıya bağlı. Epeyi büyük lâf ettim galiba, ama büyük lâftan kaçınan bir XX. yüzyıl sistemsiz insanıyım. Bazı şeyler hakkında ne düşündüğümü bilmiyorum." diyordu.[23] 1978'de *The Penguin Book of Turkish Verse* kitabını yayınladı. 11 Nisan 1994'te Londra'da 84 yaşında vefat etti.[24]

NECİLE TEVFİK (1911-1964) CUMHURİYET'İN 11. YILDÖNÜMÜ KONUŞMASINDA "KADIN GÖKYÜZÜNÜN ALTINDA ÖZGÜRCE YAŞAMA VE NEFES ALMA HAKKINI KAZANDI" DEDİ

Necile Tevfik,[25] TKB adına 1935 Kongresi'yle ilgili en çok yazı yazan ve rapor hazırlayan kadındı. Bu bağ-

A POET OF THE NEW TURKEY

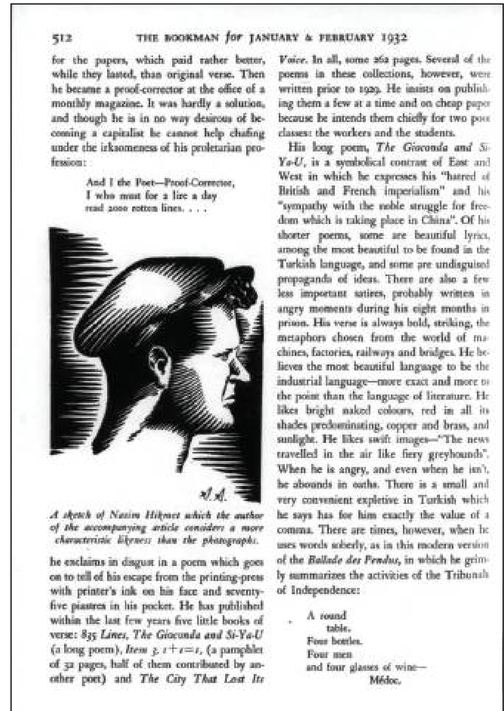
by Nermine Mouvafac

This corner shop at the lower end of Bab'ali, the Avenue of the Sublime Porte, sells His Master's Voice gramophones, and just outside taxis stand and hoot. A little further up there are dingy eating-places, their windows containing rows of sheep-heads hideously grinning and festoons of eggs and lemons, with here and there a tomato for colour. Then the bookshops begin. They are perhaps the smallest bookshops in the world, barring those of the *bouquinistes* near Notre-Dame, and their few feet of glass front display the diminutive books of modern Turkey—for this period of transition from Arabic to Latin characters is the time neither for de luxe editions nor for lengthy and long-thought-out works. But inside there are probably treasures upon treasures—illuminated Korans, ancient chronicles of which there may be only two or three copies in existence, early Karageuz plays, the divans of the great poets, uncut numbers of the first published magazines and newspapers, and so down through the decades to the novels of Halidé Edib, almost all of which are now exceedingly difficult to find and not likely to be reprinted in the immediate future.

Higher still are the newspaper offices, located up hazardous steps in buildings where the floors tremble and the windows shake with every new page that is printed. There is one in what used to be an old *medresseh*, a religious school, its printing-press overlooking a little garden full of trees and grass, seemingly suspended in mid-air. Past here the street curves violently up the hill, making a right angle with itself. Then it begins to change until it finally ends in brilliant manner a short distance from Santa Sophia Square, beside the little enclosed cemetery where the great of the land are buried. This upper brilliant end has seen the making and unmaking of many destinies—the signing of treaties, the deposing of grand vizirs, declarations of war and of peace, upheavals and their quelling, the splendour of an empire and its fall. Today it is but little reminiscent of its past; the processions of inflamed janissaries and the coaches of ambassadors going to seek audience at the Sublime Porte have been replaced by parades of school children on national holidays.

But though the upper end of Bab'ali has long since lost its historical significance the lower end is still the center of literary activity. Here the poets, novelists and journalists of the day walk and work and eat and discuss the universe. And here in their little musty shops the publishers sit drinking tea out of Persian glasses. They are a kindly lot, as publishers go, eager to give young people a start if unable to pay them vast sums. There are those among them who have given up more remunerative professions for the pleasure of sitting here among books, talking books all day long. It seems a quiet enough world, and yet ideas—a strange intermingling of the classic arrogance of years ago, the romantic pessimism of yesterday and the chaotic vitality of today—are being constantly passed

508

512 THE BOOKMAN *for* JANUARY & FEBRUARY 1932

for the papers, which paid rather better, while they lasted, than original verse. Then he became a proof-corrector at the office of a monthly magazine. It was hardly a solution, and though he is in no way desirous of becoming a capitalist he cannot help chafing under the irksomeness of his proletarian profession:

And I the Poet—Proof-Corrector,
I who must for a lira a day
read 2000 rotten lines. . . .

A sketch of Nazim Hikmet which the author of the accompanying article considers a more characteristic likeness than the photographs.

he exclaims in disgust in a poem which goes on to tell of his escape from the printing-press with printer's ink on his face and seventy-five piastres in his pocket. He has published within the last few years five little books of verse: *835 Lines*, *The Gioconda and Si-Ya-U* (a long poem), *Item 3*, *1+1=1*, (a pamphlet of 32 pages, half of them contributed by another poet) and *The City That Lost Its Voice*. In all, some 262 pages. Several of the poems in these collections, however, were written prior to 1929. He insists on publishing them a few at a time and on cheap paper because he intends them chiefly for two poor classes: the workers and the students.

His long poem, *The Gioconda and Si-Ya-U*, is a symbolical contrast of East and West in which he expresses his "hatred of British and French imperialism" and his "sympathy with the noble struggle for freedom which is taking place in China". Of his shorter poems, some are beautiful lyrics, among the most beautiful to be found in the Turkish language, and some are undisguised propaganda of ideas. There are also a few less important satires, probably written in angry moments during his eight months in prison. His verse is always bold, striking, the metaphors chosen from the world of machines, factories, railways and bridges. He believes the most beautiful language to be the industrial language—more exact and more to the point than the language of literature. He likes bright naked colours, red in all its shades predominating, copper and brass, and sunlight. He likes swift images—"The news travelled in the air like fiery greyhounds". When he is angry, and even when he isn't, he abounds in oaths. There is a small and very convenient expletive in Turkish which he says has for him exactly the value of a comma. There are times, however, when he uses words soberly, as in this modern version of the *Ballade des Pendus*, in which he grimly summarizes the activities of the Tribunals of Independence:

A round
table.
Four bottles.
Four men
and four glasses of wine—
Médoc.

Nermine Mouvafac, "A Poet of the New Turkey", *The Bookman* (bimonthly magazine), 1932- (January-February), Vol. LXXIV, No. 5, New York
Internet Archive, https://archive.org/details/sim_bookman-a-review-of-books-and-life_january-february-1932_74_5/page/508/mode/2up

Necile Tevfik'in Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı koleksiyonlarında yer alan özel arşivinde bulunan tek fotoğrafı. 5,5 x 3,5 cm boyutlarındaki fotoğrafın arkasında siyah mürekkepli kalemle, el yazısıyla Fransızca "Congrès International des Femmes, 25 Avril 1935, Necile Tevfik" (Uluslararası Kadınlar Kongresi, 25 Nisan 1935, Necile Tevfik) notu bulunuyor

Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, Özel Arşivler Koleksiyonu, Necile Tevfik Arşivi. (Arşiv dijitalleştirilerek, Vakfın veritabanı üzerinden açık erişime sunulmuştur.)

lamda aynı zamanda Kongre hazırlık çalışmalarına da aktif olarak katıldı. Bu çalışmaları Nermin Muvaffak ve Basın Bürosu'ndan Louisa Fast ile yürüttüler.[26] Kongrede görüşülecek konular hakkında rapor hazırlamak amacıyla TKB tarafından 1934 yılında oluşturulan komisyonlardan "*Kanun muvacehesinde kadın ve erkek müsavatı*" (Kanun karşısında kadın ve erkek eşitliği) komisyonunda görev aldı.[27]

Kongre sırasında 23 Nisan 1935'te düzenlenen "Çeşitli Hükümet Şekilleri Altında Kadın" konulu oturumda "Türk Kadınının Medeni ve Siyasi Durumuna Kısa bir Bakış"[28] başlıklı bir konuşma yaptı; eski ve yeni Medeni Kanun arasındaki uçurumları dile getirdi. Kongreden üç hafta sonra, TKB'nin 10 Mayıs 1935'te topladığı fesih kongresinde, 1935 Kongresi'yle ilgili yazdığı raporu okudu.[29] İstanbul Kongresi'nden 18 yıl, ikinci dönem TKB'nin kurulmasından ise 4 yıl sonra 27 Haziran 1953'te Ankara Radyosu'nda yine kongreyle ilgili bir konuşma yaptı.[30]

Necile Tevfik 1911'de İstanbul'da doğdu. Annesi ressam Emine Naciye Neyyal, babası devlet adamı Mehmet Tevfik Biren, kız kardeşleri Meliha Tevfik (Meliha Zâfir Yenerden) ve Güzin Tevfik Biren'dir. Genç yaşta edebiyat ve sinemayla ilgilenmeye başlayan Tevfik, *İstersen Okuma* adlı bir hikâye kitabı yayımladı; ayrıca bazı senaryolarını Hollywood'daki film şirketlerine sattı. 1930'larda sosyal sorumluluk alanlarında çalışmalar yürüttü ve Kısıklı Tayyare Cemiyeti, Çocuk Esirgeme Kurumu Beyoğlu Şubesi, TKB gibi sivil toplum örgütlerinde çeşitli görevlerde bulundu.[31] 1932-1935 arasında TKB İdare Heyeti üyesi olarak görev yaptı.[32] Dernek faaliyetlerinin yanı sıra, 1932-1936 arasında *La République* ve *İkdam* gazetelerinde çalıştıktan sonra 1936-1944 arasında gazetecilikten ve toplumsal çalışmalardan bir süre uzaklaştı; 1944'te *Vakit* ve *Yeni Sabah*'ta yazmaya başladı. 1944'ten 1952'ye kadar 8 yıl boyunca Merkez Bankası Kambiyo Servisi'nde[33] çalışan Necile Tevfik, kadın hareketi içindeki faaliyetlerini devam ettirdi ve 1935'te kendini fesheden ve 1949'da yeniden kurulan TKB'nin kurucu üyeleri arasında yer aldı. Yaşamı boyunca kadınların eşitlik ve özgürlük mücadelesi için çalıştı, kadın hakları üzerine yazdığı yazılar uluslararası kadın dergilerinde de yayımlandı. Necile Tevfik 1964'te İstanbul'da vefat etti.

PAKİZE İZZET (1912-2004) KONGRE DELEGELERİ İÇİN "YENİ TÜRK KADINI"NIN SEMBOLÜYDÜ

Dönemin öncü kadın doktorlarından kadın hastalıkları uzmanı Dr. Pakize Tarzi, TKB başkanı Lâtife Bekir Çeyrekbaşı'nın önerisi üzerine, 12. Kongre'de asli delegeler[34] arasında yer aldı. Kongre sırasında, Leman Fuat'la birlikte "Kadın ve Erkekler Arasında Eşit Çalışma Koşulları Komisyonu"nda görev aldı; kongreyi ilgiyle takip etti, toplantılara ve davetlere katıldı.[35] Pek çok delegeyle dostluk kurdu, onlara Cumhuriyet devrimlerini anlattı; Germaine Malaterre-Sellier ve Huda Shaarawi, ona imzalı fotoğraflarını hediye etti. Delegeler Dr. Pakize İzzet'i, "yeni Türk kadını"nın sembolü olarak görüyorlardı.

Pakize İzzet'in TKB'yle ilişkisi 1935'ten önce başladı; Atatürk, TKB'li kadınların ve tıpta okuyan kız öğrencilerin köylü kadınlarla ilişkiye geçmelerini, yaşantılarını, sağlıklarını ve gereksinimlerini anlamak için köylere gitmelerini istemişti. Lâtife Bekir, Atatürk'ün bu arzusunu tıp fakültesine bildirdi ve bir gün üniversiteye giderek bu gezilere katılacak öğrencileri seçti. Onun başkanlığında, üç hafta boyunca köyleri gezecek olan grupta TKB'li kadınlar, Pakize İzzet ve Paris Tıp Fakültesi'nden mezun olan Dr. Semiramis Hanım da vardı.[36] Köy köy gezip sorunları

Dr. Pakize İzzet (1912-2004); jinekolog, ilk özel kadın doğum kliniği Pakize Tarzi Kliniğini'nin kurucusu, kadın hastalıkları uzmanı, 1935 Kongresi TKB asli delegesi. Recal Sanay, "ictimaî meseleler", *Son Telgraf*, 8 Kasım 1938, s. 2

İstanbul Üniversitesi Gazeteden Tarihe Bakış Projesi, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/index.php

"(...) BÜTÜN DÜNYAYI NAZARI İTİBARA ALIRSAK KADIN ERKEK ARASINDAKI İÇTİMAÎ FARK DAHA DÜZELMİŞ DEĞİLDİR (...) HAYATIN HER DEVRESİNDE BABA, KARDEŞ, KOCA NAMI ALTINDA BAŞINDA İTAAT EDECEĞİ BİR ADAMI VARDIR. ASIRLAR BU TAHAKKÜMÜ AZALTIYOR FAKAT KÖKÜNDEN KAZIMAK İÇİN DAHA GEÇEN ASIRLAR KADAR ZAMAN LÂZIM. (...)" JAMAİKA DELEGESİ UNA MARSON

tespit ettikleri bu araştırma gezisi, Pakize Hanım'ın hayatında önemli bir dönüm noktası oldu; en büyük sorunun kürtaj olduğunu ve kadınların bunu çok ilkel yöntemlerle, hayatlarını tehlikeye atarak yaptıklarını gördü. Tıbbi önerilerde bulunup ilaç verseler de yoksulluk yüzünden kadınların sağlık sorunlarının bitmeyeceğini anlamıştı. Bu gezi, kadın-doğum branşını seçmesinde önemli bir etken oldu; üstelik Lâtife Bekir'le kurduğu yakın dostluk hayat boyu sürdü. Lâtife Hanım da onun bilgisinden etkilenmişti ve köy kadınları için bir şeyler yapılması gerektiğine inandığından, Pakize İzzet'e TKB bünyesinde görev almasını teklif etti. Pakize İzzet bir yandan "dünyanın bütün acılarını dindirebilecek güçte olduğu" duygusuyla kendini hekimlik mesleğine adarken, diğer yandan TKB içindeki çalışmalarda yer aldı.[37]

Pakize İzzet, Suriye ve Ortadoğu'da Osmanlı İmparatorluğu'na başkaldırının ve kadın hareketinin örgütlenmeye başladığı bir dönemde, 1912'de

Mürşit Hanımlar
Bugün köylere hareket ediyorlar

Köy kadınlarını irşat heyetlerindeki hekim hanımlar

Köylere gidecek olan Kadın birliğinin irşat heyetleri bu sabah mıntakalarına hareket edeceklerdir. Birlik reisi Lâtife Bekir H. ın riyasetinde bulunan heyet saat dokuzda Kısıklıdan arabalarla Bulgurlu köyüne gidecektir. Bu heyet refakatinde doktor Pakize izzet H. bulunmaktadır. Dudullu ve Kartal ve civarındaki köylerde bir hafta kadar dolaşılacaktır.

iffet Halim, Reşide ve doktor Handan H. lardan mürekkep ikinci heyet de yene bu sabah sekizde trenle Çatalcaya gidecektir.

Kâhtane ve civarına gidecek olau üçüncü heyet Saime Faik, Aliye Halit Fahri, doktor Semiramis H. lardan mürekkeptir. Sarıyer köylerine gidecek dördüncü grup da bugün öğleden sonra hareket edecektir.

Köy gezileri için oluşturulan heyetler ve yapacakları ziyaretlere ilişkin *Vakit* gazetesinde yayınlanan haber. "Mürşit Hanımlar Bugün köylere hareket ediyorlar", *Vakit*, 27 Temmuz 1931, s. 1
İstanbul Üniversitesi Gazeteden Tarihe Bakış Projesi, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/index.php

Suriye'nin Halep kentinde doğdu. Babası Ahmet İzzet Bey, Ziraat Bankası Suriye Umum Müfettişi'ydi.[38] Şam'da büyük bir köşkte dört kız kardeşi, büyükanneleri, amcaları ve dayılarıyla birlikte kalabalık bir aile ortamında büyüdü. Eğitim hayatı, babasının işi nedeniyle farklı şehirlerde geçti. Çocukluğundan beri doktor olmak istiyordu fakat annesi ve babası zor bir meslek olması nedeniyle karşı çıkıyorlardı. Sonunda üniversiteye girebilmesi için mahkeme kararıyla yaşı büyütüldü. Ailesi İstanbul'a taşındı ve Pakize İzzet 1932'de İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'ni bitirdi. 1933'te kabul edilen üniversite yasası ile Tıp Fakültesi'nde kadın hastalıkları ve doğum alanında çalışan ilk kadın asistan oldu.[39] Haseki Hastanesi'nde ihtisasını yaptıktan sonra İtalya'ya gitti, uzun seneler kadın hastalıkları üzerine çalıştı, İsviçre'de bu konuda incelemelerde bulundu.[40] 21 Temmuz 1949'da Türkiye'nin ilk özel kadın doğum kliniğini açtı.

Müfide Ferit Tek'in öncülüğünde kurulan meslek kadınları örgütü Soroptimistlerin Türkiye şubesinin ve yanı sıra İffet Halim Oruz, Süreyya Ağaoğlu, Seniha Rauf, Aliye Esad, Mihri Pektaş, Efsayiş Suat, Safiye Hüseyin Elbi, Nasip Dıblan, Emel Gürler ve Cavidan Yamut'la birlikte 1949'da yeniden kurulan TKB'nin İstanbul Merkezi'nin kurucu üyeleri arasında yer aldı.[41]

Mesleğine tutkuyla bağlıydı, TKB'yle yaptığı üç haftalık köy gezisinde[42] belirginleşen hassasiyetleriyle kadın sağlığı alanında iyi hizmet verebilmek için önemli adımlar atmış bir bilim kadını olarak yaşamını sürdürdü. Yaşamı ve çalışmalarını anlattığı "*Anılar*" kitabını 1993 yılında yayımladı.

FAİKA NAHİT ALPAR (?-?)
1934'TE BAŞLAYAN TKB HUKUK MÜŞAVİRLİĞİ

Avukat Faika Nahit Alpar, yoksul kadınlara "adliye işlerinde kolaylık göstermek ve takip edecekleri yolu göstermek" amacıyla TKB tarafından 1934 yılından itibaren hukuk müşaviri olarak görevlendirilmişti.[43] Birliğe başvuran kadınların sorunlarıyla – eşinden şikâyetçi olanlar, nafaka konuları vb. - ilgileniyordu. 1935 Kongresi döneminde ise Nebahat Hamit'le birlikte "Evli Kadının Tabiiyeti Komisyonu"nda görev aldı. Ayrıca Kongre sırasında bir arkadaşının ricası üzerine Jamaikalı delege Una Marson ile *Yücel*[44] dergisi için bir röportaj yaptı:[45]

"(...) Kadın zekâsı ile erkek zekâsı arasında bir fark buluyor musunuz?..

- Bu mesele bugün münakaşa edilemez; çünkü zekâya tahsilin terbiyenin ve görüşlerin çok mühim tesirleri vardır. Bütün dünyayı nazarı itibara alırsak kadın erkek arasındaki içtimaî fark daha düzelmiş değildir. Siz kanunlara bakmayın, işi iç yüzünden görmeye çalışın. Bugün kadın daha zekâsını inkişaf

Faika Nahit'in, Hikmet Feridun Es imzalı röportajda yer alan fotoğrafı. H.F., "Bayanlar diyorlar ki...", *Akşam*, 7 Haziran 1935, s. 5 İstanbul Üniversitesi Gazeteden Tarihe Bakış Projesi, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/index.php

ettirecek kadar hür değildir. Hayatın her devresinde baba, kardeş, koca namı altında başında itaat edeceği bir adamı vardır. Asırlar bu tahakkümü azaltıyor fakat kökünden kazımak için daha geçen asırlar kadar zaman lâzım. (...)"

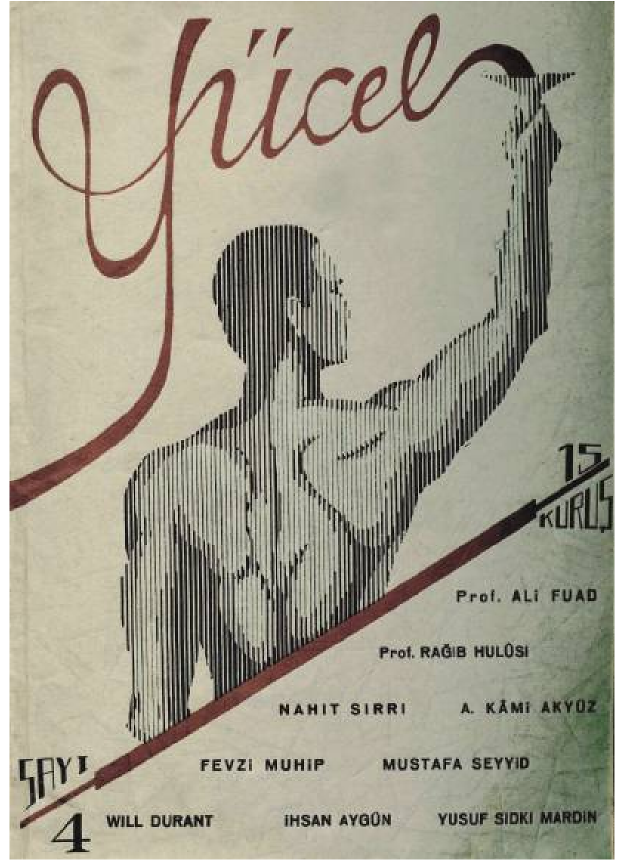
Faika Nahit'in yaşamı, aile hayatı, çalışmaları vb. konularda detaylı bilgiye ulaşamamış olsam da kendisiyle yapılan ve H. F. [Hikmet Feridun Es] imzasıyla *Akşam* gazetesinde "Bayanlar diyorlar ki..." sütunu altında yayınlanan röportaj,[46] eğitimi, evliliğe ve kadının evlilik hayatı içindeki konumuna bakış açısıyla ilgili birtakım veriler sunuyor:

"Ben liseyi bitirdim. Amerikan kolejini bitirdim, üniversiteyi bitirdim. Böyle olduğu halde diyorum ki, bir genç kız iyi bir ev kadını olarak hazırlanmamışsa dikiş, biçki, yemek ve sair ev işlerini tamamiyle bilmiyorsa en yüksek üniversite tahsili bile yapmış olsa benim için hiçtir".

LEMAN FUAT (?-?) "İŞTE KADIN VE ERKEK MÜSAVATI KOMİSYONU" ÜYESİ

Kongrede asli delege olarak görev alan fakat neredeyse hakkında hiçbir bilgiye ulaşamadığım kadınlardan biri Leman Fuat'tır. Kongre sırasında Arayiş Hüseyin'le birlikte "İşte Kadın ve Erkek Müsavatı Komisyonu"nda ve Dr. Pakize İzzet'in başkanlığını yaptığı "Kadın ve Erkekler Arasında Eşit Çalışma Koşulları Komisyonu"nda (Kadınlar ile erkekler arasında çalışma şeraitinde müsavat komisyonu) görev almıştır.[47] Ayrıca TKB'nin 1934 yılında kongreye rapor sunmak üzere oluşturduğu komisyonlardan "evli kadının tabiiyeti" konusuyla ilgilenen komisyonda Aliye Esat, Beraat Zeki ve Seniha Rauf'la birlikte çalışmıştır.[48]

12. Kongre'nin İstanbul'da toplanmasının arkasında UKB ve TKB arasında geçmişe dayalı ilişkiler bulunmaktadır. Uluslararası Birlik yayın organı *Jus Suffragii*'de 1920-1935 arasında Türk kadınları ve TKB ile ilgili birçok haber yayınlandı.[49] 12. Kongre nedeniyle, 1934 Haziranından 1935'in sonlarına kadar TKB ve Türkiye sık sık gündeme geldi. Haberlerin sıklaşmasının bir başka nedeni, Uluslararası Birlik'in 1926 Paris Kongresi sırasında TKB'nin üyeliğe kabul edilmesiydi.

Aylık kültür, sanat ve fikir dergisi *Yücel*'in, Mayıs 1935 tarihli 4. sayısının kapağı. İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklar, Süreli Yayınlar

Bu yazıda ele aldığım TKB'nin 12. Kongre "asli delegelerinin" yaşam ve mücadele öykülerine bakıldığında, uluslararası kadın hareketi içinde yer alma çabaları yavaş başlamış fakat siyasal hakları elde etme mücadelesinde, batılı kız kardeşleri ile birlikte olma iradesini de ciddi bir şekilde göstermişlerdir. TKB'nin uluslararası kadın hareketi platformunda yoğun olarak yer aldığı dönem 1926 ile 1935 yılları arasındadır.

Lâtife Bekir'den Aliye Esad'a Süreyya Ağaoğlu'ndan Beyhan Nil'e, Lâmia Refik'ten Seniha Rauf'a ve Emine Saffet'ten Necile Tevfik'e, 1935 Kongresi için emek vermiş TKB'li olsun olmasın 19. yüzyılın sonunda ve 20. yüzyılın başında doğan Cumhuriyetin ilk feministlerinin yaşam öyküleri, eşitlik yolunda verilen uzun ve çetrefilli bir mücadelenin öyküsüdür. Eğitim hakkı için verilen mücadeleleri, kadın örgütü kurmanın zorlukları, yeni Cumhuriyet içerisinde eşit bir vatandaş ve bağımsız bir kadın olarak var olma mücadelesini, bütün bu kadınlar farklı şekillerde yaşadılar. Cumhuriyetin ilk feministleri ile aynı dönemde doğmuş ve dünyada belki de en büyük örgütlü mücadeleyi vermiş olan süfrajizm hareketinin öncüleri ve neferleri, başka bir coğrafyada farklı koşullarda bu hareketi sürdürdüler ve bu kadınlar 1935 Kongresi'nde İstanbul'da bir araya geldiler.

ASLI DAVAZ - KADIN TARİHİ ARŞİVCİSİ, ARAŞTIRMACI YAZAR, ÇEVİRMEN

DİPNOTLAR

1 Belge 11, Necile Tevfik'in Fesih Kongresi'nde Okuduğu Rapor (1935), Necile Tevfik Arşivi, KEKBMV Özel Arşiv Koleksiyonu.
2 "Kadınlar kongresi – Kâtibi umumîlik bürosu bugün Yıldızda çalışmıya başlıyor", *Milliyet*, 14 Nisan 1935, s. 6, İstanbul Üniversitesi Gazeteden Tarihe Bakış Projesi, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/index.php
3 "O halde mesele kalmadı!", *Milliyet*, 3 Mayıs 1929, s. 1; "Kadın Birliği- Nebahat Hanım kıymetli bir konferans verdi", *Vakit*, 7 Şubat 1930, s 5.; "Akıl Hıfzıssıhhası içtimaında – Çocuklara her şeyi anaları anlatmalı mı?", *Vakit*, 30 Kânunuevvel 1932, s 2., İ.Ü. Gazeteden Tarihe Bakış Projesi.
4 "Akıl Hıfzıssıhhası Kongresi", *Tan*, 13 Nisan 1940, s. 2, İ.Ü. Gazeteden Tarihe Bakış Projesi.
5 A. Sırrı, "İş Hayatında Kadın", *Vakit*, 8 Mayıs 1929, s. 1, İ.Ü. Gazeteden Tarihe Bakış Projesi.
6 A. Sırrı, "İş Hayatında Kadın", *Vakit*, 8 Mayıs 1929, s. 4, İ.Ü. Gazeteden Tarihe Bakış Projesi.
7 Nebahat Hâmit, "İzmit Konferansları: Cinsi terbiye", İzmit: Muallimlerevi Neşriyatı, 1933, (Ahmet Fevzi Matbaası), 35 s.; bkz. konferans dizisinin ilk kitabı Müderris İsmail Hakkı Bey, "İzmit Konferansları: Terbiyenin Kıymetleri ve Vasıtalar", İzmit: Muallimlerevi Neşriyatı, 12 Mart 1933.
8 Max Bonnafous, *Demokrasi ve Maşerî Vicdan* (Mütercim: Nebahat Hamit).
9 Bkz. Theodule Ribot, *İrâde Hastalıkları*, çev. Nebahat Hâmid, *Darülfünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, Cilt: 4, Sayı: 6, İstanbul, Şubat 1926-Mayıs 1926, s. 449-550.
10 Belge 11.
11 Marie Alexandra Victoria (1875-1938), Romanya Kraliçesi.
12 Marija Karađorđević (1900-1961), Yugoslavya Kraliçesi.
13 "İki kraliçe geliyor", *Cumhuriyet*, 4 Mayıs 1932, s. 1; "Misafir kraliçeler – Dün Topkapı sarayını ve bentleri gezdiler", *Milliyet*, 7 Mayıs 1932, s. 1. Gaste Arşivi, https://www.gastearsivi.com/; İ.Ü. Gazeteden Tarihe Bakış Projesi.
14 Mehmet Seyda, *Edebiyat Dostları*, İstanbul: Kitaş Yayınları, 1970, s. 322.
15 Rosa Manus'un Louisa Fast'e 5 Şubat 1935'te yazdığı mektup, International Alliance of Women Papers, Sophia Smith Collection, Smith College, Northampton, Mass.
16 Aslı Davaz, *Bir Kadın Arşivini Okuma Denemesi: Necile Tevfik Arşivi Açıklamalı Kataloğu (1924-1954)*, s.164-165.
17 "Kadınlar kongresi – Katibi umumilik bürosu bugün Yıldızda çalışmıya başlıyor."
18 "The Streater photo album - Levantine Heritage Foundation", http://www.levantineheritage.com/streater.htm
19 Mehmet Seyda, *Edebiyat Dostları*, s. 319; Faruk Ekşioğlu, "İngiltere'de tek kişilik Türkiye Lobisi", *Açık Gazete*, 21 Eylül 2006, wwww.acikgazete.com, Erişim tarihi: 30 Mayıs 2012.
20 Nermine Mouvafac, "The New Turkey-Turkey Faces West, by Halide Edib Adivar", *The Saturday Review of Literature*, 25 Ekim 1930, s. 263-264., https://www.unz.com/print/SaturdayRev-1930oct25/
21 Nermine Mouvafac, "A Poet of the New Turkey", *The Bookman (bimonthly magazine)*, 1932-(January-February), Vol. LXXIV, No. 5, New York. Internet Archive, https://archive.org/details/sim_bookman-a-review-of-books-and-life_january-february-1932_74_5/page/508/mode/2up.
22 Nermin Hanım 1994'te 84 yaşında yaşamını yitirdiğinde, vasiyeti üzerine dini tören yapılmadan cenazesi yakılmış, külleri İstanbul Feriköy'deki İngiliz mezarlığında yatan eşinin yanına defnedilmiş. Faruk Ekşioğlu, "İngiltere'de tek kişilik Türkiye lobisi", *Açık Gazete*, 21 Eylül 2006, http://wwww.acikgazete.com, Erişim tarihi: 30 Mayıs 2012.
23 Seyda, *Edebiyat Dostları*, s. 329.
24 "The third generation of the family born in Turkey", http://www.levantineheritage.com/testi20.htm
25 Davaz, *Bir Kadın Arşivini Okuma Denemesi*.
26 Katherine Bompas'ın Louisa Fast'e 4 Ocak 1935'te yazdığı mektup, International Alliance of Women Papers, *Sophia Smith Collection*, Smith College, Northampton, Mass.
27 "Kadın Birliği kongresi- Beynelmilel kongrenin raporları hazırlanıyor", *Cumhuriyet*, 28 Haziran 1934, s. 2, İstanbul Üniversitesi Gazeteden Tarihe Bakış Projesi, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/index.php
28 Necile Tevfik, "Sayın Başkan ve Bayanlar" diyerek başladığı konuşmasında, Türkiye'de kadının durumuyla ilgili kısa ve genel bir sunum yapıyor. Belge 77, Necile Tevfik'in Cumhuriyet Kadınını Anlatan Konuşması (1935), Necile Tevfik Arşivi, KEKBMV Özel Arşiv Koleksiyonu.
29 Raporda ele aldığı konular: Kongre Pulları, Kongre, Kongrede Söz Alan Türk Bay ve Bayanlar, Türk Murahhaslarının Adet ve İsimleri, Kongrenin Gayeleri, Kongre Kararları, Hint Kadınlarının Medeni ve Siyasi Hakları, Siyasi ve İktisadi Haklar, Çocuk İzdivacı, Kadının Çalışmak Hakkı, Kölelik Hakkında Kararlar, Ahlaki Kararlar, Evli Kadının Milliyeti, Muhacirlere Muavenet, İktisadi Kararlar, Muhacirler Meselesi, Sulh Kararları, Mitingler, Sergi, Ziyafetler, Ankara Seyahati. Belge 11.
30 Belge 120, Necile Tevfik'in [Ankara Radyosu]'nda Yaptığı Konuşma, (1953), Necile Tevfik Arşivi, KEKBMV Özel Arşiv Koleksiyonu.
31 Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, 20 Ekim 2006 tarihli B022TCM0710003/2673 sayılı yazı.
32 Davaz, *Bir Kadın Arşivini Okuma Denemesi*, s. 3.
33 Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, 20 Ekim 2006 tarihli B022TCM0710003/2673 sayılı yazı.
34 Belge 11.
35 H.F., "Bayanlar diyorlar ki...", *Akşam*, 28 Mayıs 1935, s. 5, 8, İ.Ü. Gazeteden Tarihe Bakış Projesi.
36 Dr. Pakize İ. Tarzi, *Anılar*, İstanbul: 1993, s. 37-38.
37 Davaz, *Eşitsiz Kız Kardeşlik*, s. 424-427
38 "Pakize Tarzi", *Biografi.net*, http://www.biyografi.net, Erişim tarihi: 5 Mayıs 2012.
39 "Dr. Pakize H.", *Vakit*, 8 Ekim 1934, s 3. İ.Ü. Gazeteden Tarihe Bakış Projesi.
40 "20 yıl sonra -Şişlide güzel bir doğumevi açıldı...- Bayan Pakize İzzet Tarzi Anlatıyor", *Akşam*, 9 Temmuz 1949, s. 5, https://www.gastearsivi.com/gazete/aksam/1949-07-09/5.
41 Davaz, *Eşitsiz Kız Kardeşlik*, s. 786.
42 Necile Tevfik, *Türk Kadın Birliği*'nin 1923-1935 arası çalışmalarına ve ikinci dönem *TKB*'nin 1949'daki kuruluşuna dair bilgiler içeren, 21 maddeden oluşan 14 sayfalık bir raporun 12. maddesinde köylü kadınları tedavi etmek üzere, Kadın Birliği azalarından mürekkep heyetlerde birer kadın doktor, kadın hukukçu ve kadın öğretmen bulunduğunu belirtir. Belge 46, *Türk Kadın Birliği*'nin 12 Yıllık Faaliyet Raporu, [1949], Necile Tevfik Arşivi, KEKBMV Özel Arşiv Koleksiyonu.
43 "Bayramlık hediye Kadın birliği fakir kadınların işlerini takip için bir avukat tuttu", *Akşam*, 26 Teşrinievvel 1934, s. 3, İ.Ü. Gazeteden Tarihe Bakış Projesi; Gaste Arşivi, https://www.gastearsivi.com
44 1935-1956 yılları arasında yazar ve yayımcı Muhtar Fehmi Enata (1913-1968) ve hukuk profesörü Kemalettin Birsen (1901-1969) yönetiminde çıkarılan ve daha çok yükseköğrenim gençliğine yönelik bir dergi olan *Yücel*, aylık kültür, sanat ve fikir dergisidir. Dergi "Kemalist" düşünce doğrultusunda yol göstermeyi hedeflemiştir; ilk sayısında "*bilgi ve kültür cönkü*" olduğu ifade edilmiştir. Kurucu ve yürütücüleri arasında; Yusuf Mardin, Orhan Burian, Vedat Günyol, Mustafa Ertem, Osman Nebi, Haluk Y. Şehsuvaroğlu, Behçet Kemal Çağlar, Arif Hikmet Bilen, Cemal Nadir Güler yer alır. 1935-1948 yılları arasında 145 sayı, 1950'de 8 sayı olmak üzere İstanbul'da toplam 153 sayı; 1955-1956 arasında Ankara'da 10 sayı yayımlandıktan sonra yayın hayatı son bulmuştur. Derginin dijitallerine Atatürk Kitaplığı veritabanı üzerinden erişilebilir. "Yücel (dergi), *Vikipedi, özgür ansiklopedi*, https://tr.wikipedia.org/wiki/Yücel_(dergi); İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, Süreli Yayın Koleksiyonu (açık erişim).
45 Faika N. Alpar, "Arsıulusal Kadınlar Kongresinde Jamaica Delegesi ile bir konuşma", *Yücel – Aylık Bilgi ve Kültür Mecmuası*, Cilt 1, Sayı 4, Mayıs 1935, s. 13-14, Atatürk Kitaplığı, Süreli Yayın Koleksiyonu (açık erişim).
46 H. F., "Bayanlar diyorlar ki...", *Akşam*, 7 Haziran 1935, s. 5, 9, İ.Ü. Gazeteden Tarihe Bakış Projesi.
47 "Kadınlar kongresi – Kâtibi umumîlik bürosu bugün Yıldızda çalışmıya başlıyor.", *Milliyet*, 14 Nisan 1935, s. 6, İstanbul Üniversitesi Gazeteden Tarihe Bakış Projesi.
48 "Kadın Birliği kongresi- Beynelmilel kongrenin raporları hazırlanıyor.", *Cumhuriyet*, 28 Haziran 1934, s. 2, İstanbul Üniversitesi Gazeteden Tarihe Bakış Projesi.
49 Davaz, *Eşitsiz Kız Kardeşlik*, s. 152.

"LOZAN'DAN ÖNCE VE SONRA TÜRKİYE":

Ankara Sanayi Sergisi (1934) ve Yansımaları

MURAT YÜMLÜ

İKİ SAVAŞ ARASI DÖNEM TÜRKİYE'SİNDE SERGİLER, HÜKÜMET AYGITININ TEMSİL ETTİĞİ SİYASAL VE EKONOMİK PROJEKSİYONUN ÖZETİ NİTELİĞİNDE ÜLKENİN TANITIM, PROPAGANDA, DİPLOMATİK MESAJ, TUTUMLULUK, ENDÜSTRİYEL TASARIM VE PEDAGOJİK FORMASYON PLATFORMU OLARAK ÖZEL BİR İŞLEV GÖRMÜŞLERDİR.

İktisadi bağımsızlık, siyasal rejimlerin kurgulanışında önemli bir paydayı oluşturur. Çağdaşlaşma arayışında demografik özelliklerini, tarihsel bagajını dikkate alarak hareket eden genç Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecinde hayata geçirilmesi hedeflenen devrimler ekonomi alanında gerçekleştirilen devrimlerle doğrudan bağlantılı olmuştur.

Bu dönemde pek çok proje ışığında genç Cumhuriyet'in ekonomik bağımsızlık yolundaki hedeflerine uygun politikalar hayata geçirilmiştir. Sanayi sergileri de yurtdışında incelenen örneklerle zenginleştirilerek ekonomi alanındaki devrimlerin çerçevesini oluşturan bileşenler arasında yer almıştır. Bu alanda dikkat çeken Ankara Sanayi Sergisi, 1930'larda kullanılan "ökonomik yükselme[1] idealinin yansımaları arasında yer almış, çeşitli etkinliklerle geniş kitlelerin ilgisine sunulmuştur. 1934 yılında dördüncüsü düzenlenen Ankara Sanayi Sergisi *modernist ve kalkınmacı* yaklaşımın tasarım ve sınai üretim alanındaki örneği olarak Cumhuriyet'in politik ve ekonomik vizyonunu da yansıtmıştır.

Sergicilik, sanayi alanındaki devrimlerin küresel etkilerinin Avrupa merkezi ve dışına ulaşması ve propagandanın öneminin keşfedilmesi açısından 19. yüzyılda düzenlenen fuarlarla ve Avrupa başkentlerinde açılan pavyonlarla gelişme kaydetmiştir.[2] Sergiler hem bir kültürel performans mekânı olarak işlev görmüş hem de uygarlık teması etrafında sürdürülen mücadelenin ve karşılaşmanın izlerini taşımıştır. Ankara Sanayi Sergisi, 1929 Dünya iktisadi buhranının ağırlaşan etkilerinin[3] yaşandığı dönemde, 1930'lu yılların başlarında düzenlenen sergilerin bütüncül bir bakışla ele alınabileceği bir örneği karşılamıştır. Sergi, eski ve yeni Türkiye kavramsallaştırmaları ışığında siyasal rejimin yanı sıra gerçekleşen devrimlerle çağdaş uygarlık ülküsünü yakalamayı hedefleyen genç Türkiye Cumhuriyeti'nin geçirdiği dönüşüme odaklanmıştır. Bu çalışmada dönemin ulusal basınında *Kurun*, *Hâkimiyeti Milliye*, *Cumhuriyet*, *Yeniyol (Trabzon)*, *Çorum* gibi gazetelerde Ankara Sanayi Sergisi ve Lozan Barış Antlaşması'nın dönüm noktasını oluşturduğu Türkiye'nin dönüşüm hamlelerinin ve devrimlerinin irdelenme biçimleri değerlendirilmektedir.

LOZAN'DAN BAKIŞLAR IŞIĞINDA EKONOMİK PANORAMA VE ANKARA SANAYİ SERGİSİ

Kurun, Ankara Sanayi Sergisi'nin açıldığı süreçte *Vakit* gazetesinin kapanmasıyla ülkenin basın hayatında yer almaya başlamıştır. Gazete adı, çağdaşlık idealinin bir temsilcisi olarak değerlendirilmiş ve dönemin öz Türkçe arayışını simgeleyen bir sözcük olarak seçilmiştir. Gazetenin ilk sayısı 22 İkinciteşrin (Kasım) 1934 tarihinde yayımlanmıştır. *Vakit* gazetesinin 6063. sayısı yerine, 18. yılda yeni bir sayıyla basın hayatına devam edilmesi gazetenin manşetinde "Büyük Önderimizin Gazetemize Verdiği Onur" başlığıyla verilmiştir.[4] İlk sayıda tanıtım amacıyla "kurun" kelimesinin "asır ya da yüzyıl, devir" anlamlarına geldiği belirtilmiş ve etimolojik çözümleme açısından kelimenin kullanımı "Gazinin yaşadığı kurunda yaşayanlar acunun en bahtiyar adamlarıdır" sözleriyle örneklenmiştir.[5]

Asım Us ve ailesi gazetenin kurucularıdır. Cumhuriyet'in ilanı sonrasında *Akşam, Milliyet, Cumhuriyet, İkdam, Son Saat, Anadolu* gibi gazeteler arasında saygın bir yerde duran bu gazetenin ilk nüshalarında Lozan Barış Antlaşması'nın dönüm noktası olarak belirlendiği Ankara Sanayi Sergisi salonuna dayandırılan haberlere özel bir bölüm ayrılmıştır. Bu yazılarda yer verilen fotoğraflarda "ziraatın milletin gıda hazinesi" ve "sanayiin ham madde kaynağı" olarak özel bir önem taşıdığı belirtilmiştir.

Ekonomi alanında önem taşıyan konulardan biri de ormancılık ve orman varlığının arttırılmasıdır.

Ankara Sergi Evi. SALT Research

"Ormanı sev ve koru", "Cumhuriyet köylüyü aşardan kurtardı", "Bakır, Kükürt ve Kimya Sanayii" gibi sözlerin yansıtıldığı tüm panolar, "duvar yazıları, grafikler, tipografi ve fotomontaj gibi modern sergi tekniklerinin" dikkat çektiği bu çalışmalar Cumhuriyet Türkiye'sinin mimarlık anlayışı açısından dikkat çeken yeni bir yapı olan Ankara Sergi Evi'nde düzenlenmiştir. Dönemin fotoğraflarında, kartpostallarda ve cumhuriyet posterlerinde dikkat çeken yapının simgesel değeri bulunmaktadır.[6]

Ankara Sergi Evi, yerli mallarının oluşturduğu bir portföy içerisinde Türkiye Cumhuriyeti'nin öz kaynaklarına dayalı üretim yapısına kavuşma arayışının anlatıldığı sergilere ev sahipliği yapmıştır. Bu serginin öne çıkarılan salonları arasında Türkiye İktisat Kongresi'nin şartlarını belirlediği iktisadi bağımsızlık hedefi yolundaki atılımları konu alan Lozan salonu dikkat çekmiştir. Bu atılımlar madenleri, denizciliği, ormancılığı, balıkçılığı, hayvancılık ve tarım faaliyetleri gibi alt başlıklarıyla ele alınacak tüm ekonomik etkinlik alanlarını ve nüfusunun önemli bir bölümü kırsal kesimde yaşayan genç Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı Devleti'nden devir alınan ekonomik bağımlılık hattından kurtulma arayışını ifade etmişlerdir. Bütün atılımların arka planında "Avrupa'nın Hasta Adam"ı olarak nitelenen Osmanlı Devleti'nden genç Türkiye Cumhuriyeti'ne geçişin izleri görülmektedir. "Avrupa'nın Hasta Adamı" tabirinin yansımaları hem 19. yüzyıl ortalarından yeni yüzyıl başlarına hem de Osmanlı Devleti'nin II. Meşrutiyet'in getirdiği hürriyet havasının içsel ve dışsal dinamikler ışığında dağılmaya yüz tuttuğu 20. yüzyılın başlarından I. Dünya Savaşı sonrasına kadar devam etmiştir.

Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin bağımsızlık ideali ulusal bağımsızlık idealine dayanarak sömürge (müstemleke) ya da yarı-sömürge statüsünün aşılmasına dayanmaktadır.[7] Bu eksende ülke imajının çağdaş uygarlık düzeyine ulaştırılması konusunda ulusal bir kimlik tasarımı hayata geçirilmeye başlanmıştır. Bu tasarımın genel çerçevesini belirleyen devrimler ve ilkeler ışığında "hasta adamın öldüğü", ülkenin umut vaat ettiği, Avrupa siyasetinde ve küresel düzlemde dikkat çeken bağımsız bir ülke olarak Türkiye'nin bölgesel ve küresel barışın sağlanmasında güven verdiği vurgulanmıştır. Bu konuda dönemin basınında dikkat çeken bir örnek 5 Ağustos 1934 tarihinde Hollanda'da yayımlanan *De Telegraf* gazetesinde yer alan makaledir. "Dışarıda Türkiye Hakkında: Gazinin Memleketinde" adlı yazıya Trabzon'da yayınlanan *Yeniyol* gazetesinin 10 Eylül 1934 tarihli nüshasında yer verilmiştir. Yazıda "yeni Türkiye"nin nasıl büyük bir ideale yaslandığına dair notlar tutulmaktadır. Yazının başlığı "Hasta Adam ölmüştür; genç bir adam ayakta duruyor", alt satırlarda "Türkiye, Morgenland, London Morgen (Yeni Türkiye: Sabah, Şafak: Memleket yarının en ileri memleketi olacaktır) ifadesiyle ve "Bir Nikbinlik Banyosu" alt başlığıyla verilmiştir.

Değerlendirmede dışarıdan bakıldığında imrenilen ve gelişme çizgisi takdir edilen bir ülkenin durumu şu satırlarda irdelenmiştir: "Hâlbuki biz yeni Türkiye'nin Meriç ile Fırat, Akdeniz'le Karadeniz arasında bulunan ve Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın şahsında timsalini gördüğümüz bu memleketin büyük bir kısmında seyahatle hakikaten iyi tesir ve nikbinlik banyosu aldık... Şimdi evvel emirde münteşir ve anlaşılması kolay bazı sebeplere istinat eden üç yanlış fikri hep birden ret ve tekzip etmeliyiz..." Yazının vurguladığı stereotipler genç Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren karşılaştığı ve devre dışı bırakmaya çalıştığı ön yargılı yaklaşımlar ve basmakalıp tanımlamalardır.[8] Türkiye'nin,

Ankara Sergi Evi ve Bankalar Caddesi. SALT Research

Osmanlı Devleti'nden devralınan mirasın takipçisi olduğu mantığına başvurarak bütünüyle anlaşılması söz konusu değildir. Toplumsal bakiyedeki süreklilik unsurlarına karşılık çağdaş uygarlık doğrultusunda hayata geçirilen devrimlerin yansımaları genç Türkiye Cumhuriyeti'ni "hasta adam" kavramsallaştırmasının oldukça uzağına taşımış ve "nikbinlik banyosu" metaforu ile yepyeni bir ülkenin varlığı uluslararası ilişkilerde tanınmaya başlamıştır.

Türkiye'ye yönelik ön yargıların sorgulandığı bu yazı 1930'lu yılların başlarında uluslararası iş birliğindeki aktif rolüyle dikkat çeken, bölgesel barış misaklarını imzalama yolunda adımlar atan bir ülke için objektif değerlendirmelerin kapısını aralamayı önermiştir. Yazıda üç nokta üzerinde durulmuştur. Bu üç faktör Türkiye'nin Asyalı bir ülke ve diktatörlük olarak görülmemesi, başkentinin 1923 yılının Ekim ayında büyük İstanbul'dan Anadolu'da küçük bir kent olan Ankara'ya taşınmasıyla ülkenin yüzünün Avrupa'dan ve Batı'dan çevrildiğinin bir efsane olduğunun farkına varılması gerektiği ve sadece İstanbul'a bakarak Türkiye'nin tamamının anlaşılamayacağı şeklinde sıralanmıştır.[9]

Umut, bu dönemin temel ilkeleri arasında yer alan ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kendi kendine yetebilen bir ülke olarak özgüvenini arttıran bir faktördür. Buna karşılık uluslararası ilişkilerde karamsar bir havanın estiği silahsızlanma çalışmalarının seyrinden de anlaşılmaktadır. Bu süreçte uluslararası ilişkilerde silahsızlanmayı egemen kılmak amacıyla toplanan konferanslar dizisinden beklenen sonuçlar alınamamıştır. İki savaş arasındaki dönemin kaygılı havası ekonomik ve siyasal perspektiften yarınları güvenceye alacak bir yaklaşım ve Lozan'ın belirlediği siyasal ve iktisadi bağımsızlık hattına dayanarak açıklanmaya çalışılmıştır. Bu yönüyle sergiler, hükümet aygıtının temsil ettiği siyasal ve ekonomik projeksiyonun özeti niteliğinde ülkenin tanıtım, propaganda, diplomatik mesaj, tutumluluk, endüstriyel tasarım ve pedagojik formasyon platformu olarak özel bir işlev görmüşlerdir. 1920'li ve 1930'lu yıllarda *Hâkimiyeti Milliye*'nin yazar kadrosunda yer alan Zeki Mesut'un "Yarın Düşüncesi" adlı makalesinde birçok ulusun içinde bulunduğu kaygı ve buhran halinin hem 1929 dünya iktisadi buhranının yarattığı havadan hem de küresel düzeyde çözümsüzlüğe dikkat çeken silahlanma yarışı karşısındaki diplomatik çare arayışlarının sonuçsuz kalmasından kaynaklandığı belirtilmiştir.

Zeki Mesut, başyazısında Avrupa'da "birçok ulusların içinde bulundukları endişeden türk ulusu ve türk yurttaşları çoktan kurtulmuş bulunuyor. Cümhuriyet hükûmeti gerek siyasal gerek ökonomik bakımdan türkün yarınını en sağlam teminat altına almıştır"[10] sözleriyle Sanayi Planı'nın uygulanma sürecinde Türkiye'nin kaydettiği aşamayı değerlendirmiştir. Yazarın vurguladığı yönüyle Türk parasının, barışının, sözünün, güveninin hissedildiği dönemde Türk vatandaşlarının geleceğe yönelik düşüncelerinin kısa bir değerlendirmesi şu satırlarla paylaşılmıştır: "Ve Türk vatandaşı yarını ancak onun daha yüksek, daha mutlu olması için düşünür ve bu düşünce ile çalışır".[11] Sergilerin önemli yönü Cumhuriyet ideolojisinin temel direkleri arasında yer alan ekonomik bağımsızlık doğrultusunda bilinçlendirme ve propagandadır. Bu propagandanın yürütülmesi amacıyla kültürel platformun sadece milliyetçilik ideolojisi ekseninde değil, aynı zamanda

modernleşme ekseninde kurgulanması ve mimarlık üslubunda, endüstriyel tasarımda bu örneklere yer verilmesi amaçlanmıştır.

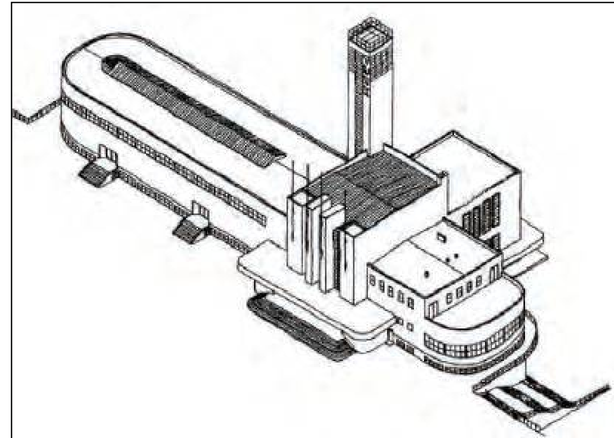
Mimarlık yarışması sonucunda birinciliği kazanan Şevki Balmumcu projesinin uygulanmasıyla aynı zamanda Kemalizmin temel ilkeleriyle siyasal ve ekonomik bağımsızlık perspektifini yansıtan propagandaya ve performans mekânı olarak yeni yapıda modernist bir üsluba yer verilmiştir.[12] 1930'lu yılların temel özelliği halkçılık ilkesiyle devletçilik ilkesinin yükselişe geçtiği koşullarda öz kaynaklara dayalı bir ekonomik kalkınma modelinin izlenmesidir. Bu şartlarda sergi evi Ankara'ya özel bir fonksiyon yüklemiş ve modernist mimarlık üslubunun yansımaları Cumhuriyetin kalkınma siyaseti ışığında sergilerde somut bir anlatıya dönüştürülmüştür. Bu özelliğiyle Sergi Evi ve Ankara Sanayi Sergisi Avrupa basınındaki örneklerde yüzünü Avrupa'dan ayırdığı savıyla, ön yargılarla karşılaşabilen genç Türkiye Cumhuriyeti'nin çağdaşlık vizyonunu ispatlayan örnekler arasında yer almıştır.

Bununla birlikte Ankara dışında sembolik bir sergi evinin kurulması da önemli bir hedef olarak belirlenmiştir. 1930'ların başlarında sergi çalışmalarının Ankara dışına taşınmasında çok fazla mesafe kaydedilememiştir. İstanbul'da Galatasaray Lisesi (Mekteb-i Sultani) örneğinde ya da diğer kentlerde belediyelerin katkılarıyla yürütülen çalışmalarda olduğu gibi tarihi lise binaları ve Türk Ocakları'ndan miras kalan birikime yaslanan ve yeni bir felsefeyle çağdaş sanat, kültür ve zanaat etkinliklerini bir araya getiren Halk Evleri ve Halk Odalarının öncülüğünde sergiler düzenlenmiştir. Kitleyle daha etkili bir anlatım doğrultusunda buluşmak üzere düzenlenen sergilerde Maarif Vekâleti'nin (Milli Eğitim Bakanlığı) ve Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin (MİTC) katkıları dikkat çekmiştir.

Sergiler ve sergi mekânları sadece teşvik edilmeleri amaçlanan yerli ürünlerin kültürünü yaygınlaştırmak açısından işlev görmemiştir. Aynı zamanda bu kültür aracılığıyla sivil toplum felsefesini destekleyecek ve tek parti organizasyonunun etkili olduğu siyasal ortamda Cumhuriyet Halk Fırkası aygıtı ve şubeleriyle etkileşim sağlanması da amaçlanmıştır. Sergilerin temel perspektifi devletçiliğin siyasal ve ekonomik düzlemdeki yansımalarının göz ardı edilmediği, sadece devlet açısından değil, özel sermaye girişimciliğinin geliştirilmesi açısından da tasarım, üretim ve tanıtım çalışmalarının hızlandırılması olmuştur.

Hâkimiyeti Milliye'de 18 Kasım 1934 tarihinde yer verilen incelemede ham maddenin işlenebilmesi açısından ülkenin sanayi alanındaki atılımları kaydedilmiştir. "Sergide Dolaşmalar" başlıklı incelemede "Türkiye Osmanlı devrinde kendi ham maddelerini işlemekten acizdi. Şimdi memlekette hammaddesi içerde bulunmayan sanayi bile kurulmaya başlamıştır" sözleriyle anlatılan sanayi stratejisi, Türkiye'nin hammaddeyi dışarıdan temin etmesi gerektiğinde yararlanabildiği kolların oluşmaya ve endüstri tesislerinin sayısının artışıyla sanayi üretim indeksinde daha etkili bir ülke olmaya başladığına yönelik açıklamalarla sürdürülmüştür. Bu süreçte bir yönüyle modernleşme alanında çağdaş normları hedefleyen yeni Türkiye'nin siyasal ve ekonomik stratejisi, bir yandan da yakın tarihin anlatılacağı, fakat tünel bakışına sınırlanmayan bir perspektif ortaya konulmuştur.

1929 yılı sonlarında Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin (MİTC) kuruluşuyla kutlanmaya başlanan Yerli Malları Haftası mimarlık ve ulusal ekonomi politikaları açısından bilinçlendirme amacını taşıyan ve kamuoyunu aktif katılıma çağıran bir halkla ilişkiler platformuna dönüşmüştür. Bu haftanın kutlanışında öncülüğü üstlenen MİTC, sergi çalışmaları ışığında bilinçlendirme ve propagandanın başlıca etkinlik alanlarını düzenlemiş ve programları takip etmiştir. Böylece Cumhuriyet Türkiye'sinin 1933'te hazırlıklarına başlayarak, bir yıl sonra I. Sanayi Planı ile giriştiği tüm sınai faaliyetlerde ve yatırımlarda çeşitli sanayi kollarının atılımlarını yansıtan duvar panolarıyla sergi salonlarının ziyaretçilerin ilgisine sunulmasıyla dernek çatısı altında sürdürülen çalışmaların kitlesel düzeye ulaşması amaçlanmıştır.

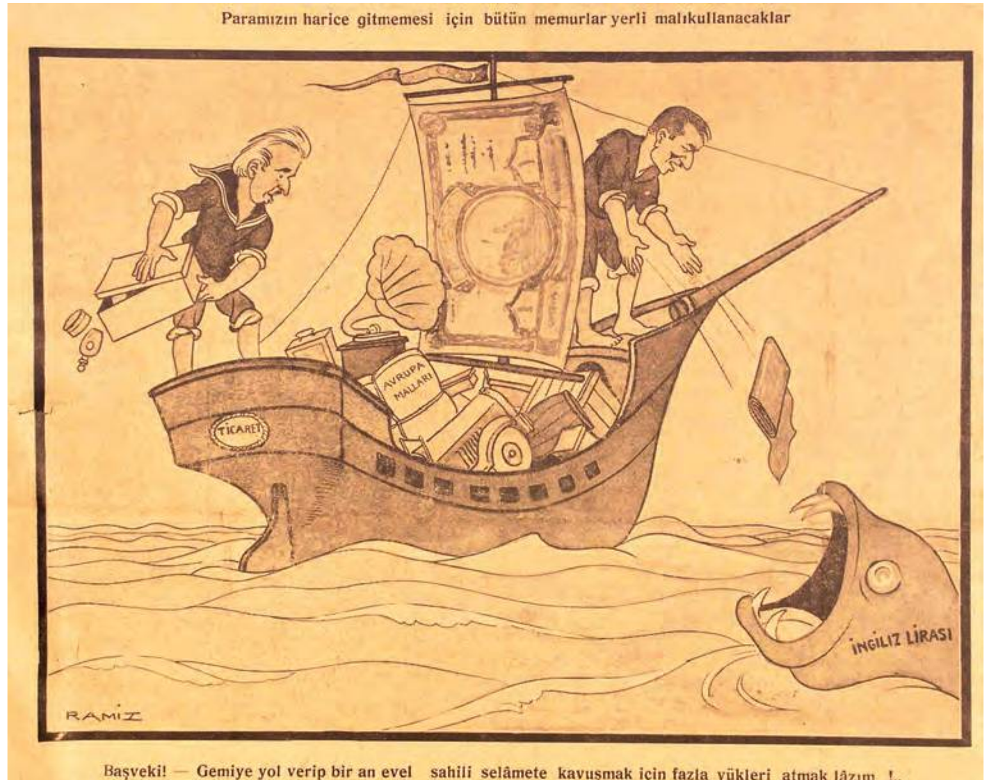
Ankara Sergi Evi

Sergi, yerli malları açısından tüketim yapısının kurgulanışını anlatmayı amaçlamıştır. Ham madde envanterinin çıkarılmasıyla bilinçli bir iktisat politikası izlenirken genç Cumhuriyet yönetiminin temel amacı halkın yerli mallarının değerini fark edeceği uygulamaların başlatılmasıdır. Bu konuda *Hâkimiyeti Milliye* gazetesinde sergideki incelemelere yer verilen yazılar ışığında Cumhuriyetin zanaatkârlık, madencilik, sanayi ve tarım alanlarındaki çalışmaları üzerinde dikkatle durulmuştur. Dönemin gazetelerinde yerli malı çağrısı ve reklamları pek çok örnekte reklamcılığın da gelişmesine katkı sağlayan yönleriyle dikkat çekmektedir. Ormancılık ve kerestecilik işleriyle bağlantılı olarak Nurkalem Limited şirketinin yerli kurşunkalem üretiminin tanıtıldığı sergi reklamı türünde örnekler yabancı mallarına karşı rekabet ve ulusal piyasadan başlayarak, uluslararası piyasalarda "ecnebi mamulatından üstünlük"[13] iddiasının, yaşam standartlarında erişilebilirliğin ilk düzeydeki örnekleri arasında yer bulmuştur.

Aynı zamanda mimarlık yarışmalarının düzenlenmesiyle alan bilgisinin geliştirileceği projelerin hayata geçirilmesinde, endüstriyel tasarımda sergilenen heyecan halka mal edilmeye çalışılmıştır. Kapitalist bir kalkınma perspektifinin temel çıkış noktası öz kaynaklara dayalı üretimdir. Bu yapının ülke sınırları içinde tedarik edilen ham maddeyle ya da ülke dışından getirilen ham maddenin ulusal fabrikalarda işlenmesiyle elde edilen yerli malının tanıtılması ve özendirilmesi iktisadi bağımlılığı aşma hedefine yönelmektedir. Bu politikanın her türlü ürün ve mal açısından geçerlilik taşıdığı ve sermaye birikimini destekleyecek tasarruf anlayışıyla bağlantılı olduğu tüm sergilerde vurgulanmıştır. Tasarruf (arttırma) bilinci, sadece 1929 dünya iktisadi buhranına bağlı bir konu olarak ele alınmamıştır. Sosyal ve ekonomik bakış açısıyla çevresinde yer alan örüntülerin keşfedileceği bir yaklaşımla ülkenin ekonomik bağımlılık mirası irdelenmiştir. Daha geriye gidildiğinde, Cumhuriyet'in devraldığı mirasın siyasal, kültürel ve ekonomik yansımalarının her türlü yerli malına güvensizlikten ötürü ağır sonuçlarının görüldüğü belirtilmeye başlanmıştır. Yerli malının kullanımı konusunda memurlar başta gelmek üzere bilinç uyandırılması hedeflenmiştir. 1925 yılının sonlarında yerli malı kumaş kullanımını amaçlayan bir yasa çıkarılır. 688 sayılı yasayla memur üniformalarının yerli malı olmasına yönelik düzenleme 1929 Dünya İktisadi Buhranı öncesine tarihlenen ekonomide ulusal ve öz kaynaklara dayandırılan vizyonun yansımaları arasında yer almıştır.[14] Yine "milli fabrikalar mensuatından mürekkep bir sanayi sergisi" 1927 yılı başlarında Sanayi ve Maadin (Madenler) Bankası etkinliğiyle düzenlenmiştir. "İpekli, yünlü, güzel ve sanatkârane eşyaların teşhir edildiği ve ürünlerinin çoğunu satıldığı" belirtilen bu sergi yerli mallarının teşvik edilmesi ve kullanımı konusundaki politikaların ilk örnekleri arasında yer almıştır.[15] Bu yasaya göre ülkenin ekonomisine ve sanayideki sektörlere güven duyulmasının zorunluluk taşıdığı anlaşılmıştır.

Avrupa başta olmak üzere ithal mallarına duyulan güven bariyerinin aşılması gerekliliği Cumhuriyetin en baştan itibaren benimsediği ve uyguladığı iktisadi bağımsızlık idealini temsil etmiş ve bu konu sonraki yıllarda da vurgulanmıştır. Bu açıdan 1920'li yılların deneyimleri Türkiye Cumhuriyeti'ne yerli malı üretimi, tanıtımı, özendirilmesi ve güven indeksinin ve ulusal sermayenin arttırılmasını sağlayacak ana araçlar arasında yer alan tasarruf politikaları yönüyle deneyim kazandırmıştır. 1925 yılının sonlarında Türkiye'nin komşuları Yunanistan ve İran'da yerli malı kullanımının teşvik edildiği ve memurların yerli malı kumaş giymesinin zorunlu kılındığı yasal düzenlemeler yapıldığını söyleyen vekil Besim Atalay parlamento görüşmelerinde şu değerlendirmeyi yapmıştır: "Sermaye cıva gibi oynak, hava gibi uçucu bir şeydir. Nazlıdır, itibarlıdır. Bu memlekette para kazanacağını hissetmezse, buraya sermaye gelir mi? Ancak bir kanun yaparsın, yerli sanayii koruyacağım dersin, bunu gösterirsin, memlekette tezgâhlar uyanıp çalışmaya başlar. Bu kanun çok yararlıdır. Az çok maliyeye de dengeyi sağlayacaktır. İşsizler iş bulacaktır".[16]

Tekstil endüstrisinden, kırtasiye malzemelerine, demir tel, kauçuk fabrikalarının ürün tanıtımlarından çinicilik, halıcılık gibi sanat tarihi açısından önem taşıyan zanaatkârlığın da geliştirilmesine uzanan ve endüstriyel tasarıma yansıtılacak sanayi kollarının ortaya çıkarılması açısından önem taşıyan sergi etkinlikleri basın-yayın yoluyla yapılan propaganda ile eklemlenmiştir. Sergi, 18 Kasım 1934'te kapanmıştır. Bir gün sonra serginin kapanışıyla ilgili haberde "serginin akşam saatlerinde kapandığı" ve sergiyi "beş

"Paramızın Harice Gitmemesi İçin Bütün Memurlar Yerli Malı Kullanacaklar", *Akbaba*, S. 729, s. 1
SALT Araştırma Arşivi, Turgut Çeviker Koleksiyonu

Ankara Sergi Evi'nde Cumhuriyet Nafia Sergisi. SALT Research

bini ilk, üç bini lise, orta ve yüksek okul" olmak üzere toplamda 90 bin kişinin ziyaret ettiği" belirtilmiştir. Haberde "Lozan'dan Önce ve Sonra" başlığını taşıyan pavyonun ziyaretçilerin en çok dikkatini çeken pavyonlar arasında yer aldığı vurgulanmış ve halkın yoğun ilgisi dikkate alınarak serginin bu kısmının bir süre daha kaldırılmayacağı açıklanmıştır.[17]

Ankara Sanayi Sergisi, Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomi siyasetinde halkçılık perspektifini benimseyen ücretsiz etkinlikler açısından da önemli bir örneği oluşturmuştur. MİTC, dört yıla ulaşan çalışmaların ardından 4. Sanayi Sergisi'nin 17 Kasım (İkinciteşrin) 1934 tarihinde ücretsiz ziyaret edilebileceğini duyurmuştur. *Hâkimiyeti Milliye* gazetesinde yayımlanan "Kurtuluş ve Kuruluş" başlıklı Hasan Ali (Yücel) imzalı yazıda serginin başlı başına bir mektep olduğu ve aynı günlerde Vilayetler Evi, Emniyet Abidesi ve Nafıa (Bayındırlık) Vekâleti binası açılışlarının gerçekleştiği belirtilmiştir.

Bu satırlarda yıkılan bir imparatorluk mirasının üzerine inşa edilen yeni bir ülke ve topluma ilişkin değerlendirmelerde Cumhuriyet'in 10 yılı aşan kalkınma mücadelesinin bilançosu ortaya konulmuştur:

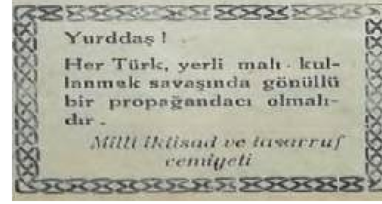
> Türkiye, bir çalışma uğultusu içindedir. Sanki bütün yurt bir fabrika: her türk bir ameledir. Hep ameleyiz; en büyüğümüzden en küçüğümüze kadar. Kuruyoruz, yıkılan bir yurdu kuruyoruz. O yurdu, devlerin eliyle, devletin gücü ile terleyerek, üzülerek ve yorularak kuruyoruz. Onun içindir ki bizim yaşımızdaki başka millet insanları bizlerden daha genç görünürler. Böyle olmasın mı? Biz onların yaşına geldiğimizde onlardan kim bilir kaç defa daha çok yaşamışızdır. Biz yılları günlerimize sıkıştırmağa uğraşıyoruz. Böyle yapmamız gerek. Sergi, başlı başına bir mektepti. Bir zamanlar, yabancı milletlere neye esir olduğumuzu, bu esirlikten kurtulmak için neler yaptığımızı ve ileri beş yıl içinde neler yapacağımızı buradan öğreniyoruz Yerin dibinden çıkardığımız kömürden, koyunlarımızın sütüyle yaptığımız yiyeceklere, yünüyle yaptığımız giyeceklere kadar her türk malının varlığını burada, bir arada görüyoruz.[18]

Bu değerlendirmenin temel özelliği ekonomik yükselme idealinin sürdürülmesi için yeni yetişen kuşaklara hem yol haritasını göstermek hem de ekonomik devrimlerle bağlantılı olarak tüm devrimlerin sorumluluğunun paylaşılması ve toplumsal bilinç için yeni bir çağrıyı halka mal etmektir. Bu noktada ülkede yeni toplumun özgüvenini kazanması uğrunda verilen mücadele ve gençliğin bilinçlendirilmesi öne çıkmaktadır. Bu günlerde *Hâkimiyet-i Milliye*'nin başyazısında Zeki Mesut "şeker, pamuk, kömür, kâğıt" gibi ürünlerin yıldan yıla çeşitleri artan ulusal ürünler arasında yer aldığını, Türkiye'nin "artık sadece köylü ve çiftçi memleketi olmadığını" vurgulamıştır. Mesut, tarihsel gerçekler üzerinde düşündürmek gayesiyle okurlara ulusal ekonomi bilincinin önemi konusunda bazı noktaları hatırlatmıştır: "Hiçbir ulus bundan sonra yalnız birkaç çeşit ürün ile refahını, kuvvetini temin edemez. Uluslararası ökonominin kanunları, şartları nasıl değişmiş ise ulusal ökonominin de kuralları öylece değişmiştir. Ekim bile ancak makinesi bol, tekniği kuvvetli memleketlerde ilerlemektedir. Ulusal ökonomi türlü bölüklerden meydana gelmiş bir top teşkil eder. Bölüklerden her birini ayrı ayrı pekiştirmek gerekir".[19]

1929 Dünya iktisadi buhranını izleyen haftalarda ulusal tasarruf düşüncesinin ivmelenmesine etki

***Hâkimiyeti Milliye*, 12 İkinciteşrin 1934, s. 12**

***Çorum Gazetesi*, 12 Birincikanun 1934, Y. 13, S. 741, s.1**

eden pek çok gelişme iktisat politikalarına yön vermiştir. Genç Cumhuriyetin iktisat anlayışında Türk lirasının değerinin korunması amacıyla yasal düzenleme yapılırken, ecnebi mallarının boykotu, yerli sanayinin kurulması biçiminde tüm ekonomi alanlarına kadar uzanacak düzenlemeler ve planlar hayata geçirilmeye çalışılmıştır. *Kurun*'da çıkan "Lozan'dan Önce ve Sonra" başlıklı iki yazıda salonun ziyaretçiler nezdinde uyandırdığı ilgiye değinilirken, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin (Ulusal Ekonomi ve Artırma Kurumu) yönlendirdiği, dönem basınında kamuoyu oluşturma amacıyla sürekli olarak vurgulanan sözlerin yansımaları 1929'dan itibaren çok daha belirgin bir portföy oluşturmaya başlamıştır. Bu sözler arasından birkaç örneğe yer verildiğinde temel temaların iktisadi bağımsızlık, tasarruf, refah ve çağdaş uygarlık ülküsü olduğu görülecektir. Türkiye'nin genç bir ülke olarak ekonomik istikrar arayışı kırılganlıklar karşısında uluslararası ilişkilere, iç siyasal istikrara dayandırılırken, aynı zamanda politik bir çağdaşlaşma programının ivediliği de vurgulanmıştır. Monarşi geleneğinden anayasal monarşiyi tecrübe eden toplumsal bakiyeye, ulusal kurtuluş savaşından genç Cumhuriyete uzanan tarihsel süreçte devrimlerle hedeflenen dönüşümün ana sütununu iktisadi kalkınma programları oluşturmuştur. 1929'da "iktisaden zayıf bir millet fakru sefaletten kurtulamaz, kuvvetli bir medeniyete, refah ve saadete kavuşamaz, içtimai ve siyasi felaketten yakasını kurtaramaz" sözü Gazi Mustafa Kemal'e aittir.[20]

12 Aralık (Kânunuevvel) 1929 tarihinde Atatürk, Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) oturumunda Başvekil İsmet Paşa tasarruf ve yerli malı politikasının ulusal para ve birikim esasında değerlendirileceğini belirtmiştir. Böylece İsmet Paşa'nın nutkuyla[21] milli iktisat anlayışının kurumsal çerçevesini oluşturan MİTC kurulmuştur. Cemiyetin kuruluşuna giden süreçte yerli malı kullanımı ve tasarruf konusunda halkı aydınlatmaya yönelik, halkçılık perspektifiyle bütünleşen önemli açıklamalara yer verilmiş ve retorikle sınırlı olmayan iktisadi politikanın çerçevesini belirlemek üzere halkın katılımı için çağrılar yapılmıştır. Cemiyetin başkanlığını üstlenen TBMM Başkanı Kazım Özalp'ın yanı sıra Celal Bayar, Hasan Saka gibi ekonomi ve maliye yönetiminden gelen deneyimli isimler dikkat çekmiştir. Yine turizm faaliyetleri yönünden incelendiğinde Reşit Saffet Atabinen[22] ve Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin kurucularından ve ilk başkanlığı görevini üstlenen Fuat Umay'ın da yer aldığı geniş bir kadro[23] parlamento-hükümet-cemiyet (dernek) üçlemesinde çalışmalar yürütmüşlerdir.[24]

İzmir'de MİTC şubesinin kurulduğu sıralarda açılan *İzmir Yerli Malları Bonmarşesi* hükümetin dernekler aracılığıyla sürdürdüğü tanıtım ve siyasal iletişim çalışmalarının sonuçları arasında dikkat çekmiştir. Yerli Malları istihlak şirketi adıyla bir şirket kurulduğu bilgisine yer verilen *Cumhuriyet* gazetesi haberinde ayrıca "Millet Bonmarşesi" adıyla bir yerli malları mağazası açılacağı duyurulur.[25] Bu süreçte yapılan açıklamalar merkezileşmeye yönelik ekonomik düzenlemelerin belirlediği yasal çerçevenin ardından planlama süreciyle devam etmiştir.[26] Bu hatırlatmalar, İktisat Vekâleti yönetimince Celal Bayar'ın nutkunda 1934 yılının sonlarında kutlanan Ulusal Artırma Yedigünü'nde de vurgulanmış ve "ülkenin sermaye birikiminin 1923'te 3 milyon düzeyinde olduğu belirtildikten sonra on yılın ardından 1933 yılında ulusal tasarruf hesaplarının 73 milyon Türk lirasına ulaştığı" belirtilmiştir.[27]

Türkiye İş Bankası, bu tasarruf politikasında önemli bir kaynak işlevi görmüştür. Bankanın kuruluşu ekonomik rasyonalizm anlayışının yansımalarını örneklemiş ve ulusal Kurtuluş Savaşı yardımlarından kalan 250000 liralık yardımın sermaye olarak kullanılmasıyla gerçekleştirilmiştir. Özel girişimciliğin gelişiminde etkili rolüyle Türkiye İş Bankası, genç Cumhuriyetin ticaret sermayesi birikimi ve kredi olanaklarının arttırılmasında öncülüğü üstlenmiştir.[28] Ulusal Kurtuluş savaşı mücadelesi sırasında iktisat anlayışıyla yeni kurulacak devlete mal edilmiş yardımlarla hayata geçirilen bu bankanın reklamlarında da, örnek bir simgeye dönüşen kumbara tanıtımlarında da nüfusun her kesiminin ulusal sermaye varlığını destekleyecek artırma politikalarını benimsemesi ve sürdürmesi gerektiği hatırlatılmıştır.[29]

1934'te Hollanda gazetesi *De Telegraph*'da yer verilen satırlar da Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren odaklandığı ödemeler dengesi ve borç politikasının anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır: "Eski zamanın muayyen mefhumlarının da ortadan kalkmış olduğunu kaydetmeliyiz... Gazi Türkiye'si on bir seneye yakın mevcudiyetinde Avrupa, yahut Amerika sermaye parasından tek bir istikraz yapmamıştır".[30] Borç politikalarındaki bu tutumluluğun ve dikkatin yansımalarıyla tasarruf politikasındaki tutarlılık, sanat ve zanaat alanlarını da kapsayacak biçimde sergilere, panayır ve fuarlara katılım yoluyla ulusal sermaye birikimini temsil eden yerli malı üretimi fikriyle ilerlemiştir.

SONUÇ

1934'te dördüncü defa gerçekleştirilen Ankara Sanayi Sergisi ürün ve yerli malı kategorilerinde daha çok ilgi uyandırmaya başlayan tanıtımlar açısından dikkat çekmiştir. Cumhuriyetin yıldönümüne tarihlenen sergiyle bütünleşen bir diğer gelişme halkın katılımının arttırılması amacıyla sembolik bir yapı olan Sergi Evi'nin açılmasıdır. "Lozan'dan Önce ve Sonra" salonu, serginin en çok dikkat çeken ve ilgi uyandıran salonudur.

23 ve 24 İkinciteşrin 1934 tarihlerinde *Kurun* gazetesinde yer bulan tanıtım yazılarında Lozan'ın diplomatik, siyasal ve ekonomik çerçeveyi çizen bir siyasi antlaşma olduğuna ve 1683 Viyana bozgunundan miras kalan gerileme sürecine son verdiğine değinilmiştir.

Salonda, imparatorluk sınırlarının Akdeniz, Karadeniz, Kırmızı Deniz (Kızıl Deniz) ve Umman Denizi hattında ne kadar geniş topraklara yayıldığının renklendirilmiş haritalarla anlatıldığı karşılaştırmalı incelemelerin ardından, eski ve yeni Türkiye'nin farklılığını yansıtacak panolara yer verilmiştir. Serginin, Türkiye tarihi açısından taşıdığı önemi vurgulayan yazıda, sınai ve coğrafi açıdan bütünlük gösteren imparatorluk mirasının, sanayi devriminin ortaya çıkardığı ve buhar gücüne dayanan gelişmelerle toplumsal, ekonomik ve siyasal her alanda yansımalarla gerileme dinamiklerini tetiklediği belirtilmiştir. Kapitülasyonlar, 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı ekonomisinin gelişmesini engelleyen boyunduruk olarak ele alınmış ve "gümrük, maliye, adliye ve maarif esaretlerinin" birbirini takip ettiği vurgulanmıştır.[31]

Ekonomik esaretten kurtuluşun anlamı iktisadi politika tasarımında oldukça belirleyicidir. Serginin ardından "Makine" başlıklı yazısında Falih Rıfkı ulusal varoluş mücadelesinin tarihsel bir görev sorumluluğuyla algılandığı yönündeki görüşü örneklemiştir: "Yaban ellerin, kan getiresiye sağdığı bu toprağı, bize analığı ile övündüreceğiz. Onu, Aksüt borcunu unutmayan öz çocuklar olduğumuza inandıracağız. Yarımız teknik, yarımız kültür kolundan, ta uzaklarda, engin bir aydınlık gibi beliren büyük Türkiye'ye doğru, dinamo gücü, kanat hızı ile atılalım..."[32]

Sergide, Osmanlı Devleti'nin borçlarının Kırım Savaşı sıralarında ilk dış borcun alınmasından başlayarak Birinci Dünya Savaşı yıllarına kadar ciddi bir boyuta ulaştığı belirtilmiş ve ekonomik çöküşün hızlanmasında borçların faizine, sultanların sefahatına ve bitmek bilmeyen harplere değinilmiştir. Bu noktada memleketin gerilediği, fakirleştiği, "örs altında ezilen demir gibi" ağır bir dönemden geçildiği kapitülasyonlar, Tütün Rejisi gibi temel tüketim kalemlerinin vergi gelirlerinin ipotek altına alındığı Düyun-u Umumiye'nin (Genel Borçlar İdaresi), köylüyü esarete mahkûm eden aşar vergisinin kaldırılmasına değinilerek gerçek bir sıçramanın önünün açıldığı vurgulanmıştır.[33] Genel bir değerlendirmeyle, salonda sergi aracılığıyla iktisat tarihine bir pencere açılmış ve 1929 yılı sonlarında başlayan ağır bir ekonomik kriz sürecinde genç Türkiye Cumhuriyeti'nin yaşadığı zorlukların tarihsel pencereden bakarak anlaşılabileceği belirtilmiştir.

MURAT YÜMLÜ – BARTIN ÜNİVERSİTESİ

DİPNOTLAR

1 Mesut, Zeki; "Ökonomik Yükselme", *Hâkimiyeti Milliye*, 16 İkinciteşrin 1934, No. 4782, s. 1.
2 Sanayi Sergileriyle ilgili 1851 Londra Sanayi Sergisi örneği verilebilir. 1851'de Londra'da Bursa ipekli ürünleri sergilenmiştir. Türkiye'de koza ve ipek üretimini yansıtan bu ürünlerin sergilenmesinin uluslararası bir sergiye katılım açısından ilk özelliği taşıdığı belirtilmiştir. Bkz. *Milliyet İlkler Ansiklopedisi – I Buluşlar*, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1985, s. 153.
3 Eğilmez, Mahfi; *Değişim Sürecinde Türkiye: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Sosyo-Ekonomik Bir Değerlendirme*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2018, ss. 32-35. Eğilmez, kapitalizmin karşılaştığı ikinci ve tarihsel olarak en derin krizden söz ederken 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin etkilerini saymıştır. Bu etkiler arasında uluslararası ticaretin daralması, ekonomilerin küçülmesi, ülkelerin milli gelir düzeylerinin gerilemesi, milyonlarca insanın işlerini kaybetmesi ve ithalat oranlarının sert düşüşler yaşaması, bazı ülkelerde yabancı parayla işlem yapılmasının sonlandırılması ve yaşam standardının düşmesine yer verilmiştir. 1929'dan 1933'e ABD'de yüzde 3'ten yüzde 25'e yükselen oran Büyük Depresyon'un önemli sonuçları arasındadır.
4 Kemal, Kadri; "Lozan'dan Önce ve Lozan'dan Sonraki Türkiye", Kurun, 23 İkinciteşrin 1934, s. 9. Ayrıca bkz. Kemal, Kadri; "Lozan'dan Önce ve Lozan'dan Sonraki Türkiye", *İktisat ve Tasarruf*, Mayıs 1935, s. 2-5
5 "Büyük Önderimizin Gazetemize Verdiği Onur", *Kurun*, 22 İkinciteşrin 1934, s. 1.
6 Yapı, günümüzde Devlet Opera ve Balesi Müdürlüğü sahnesi olarak kullanılmaktadır. https://www.operabale.gov.tr/tr-tr/ankara/Sayfalar/repertoire.aspx
7 Bu konuda Korkut Boratav'ın pek çok çalışmasına ayrı ayrı atıf yapılabilir. Kısa bir örnek için bkz. Boratav, Korkut; "Yarı Sömürge Yapısı", *İstanbul Sanayi Odası'nın Ellinci Yılında Türk Sanayii*, İstanbul: İstanbul Sanayi Odası, 2015, ss. 14-18.
8 "Gazinin Memleketinde: Hasta Adam Ölmüştür; Genç Bir Adam Ayakta Duruyor", *Yeniyol (Trabzon)*, 10 Eylül 1934, S. 1965, s. 2.
9 *A.g.m.*, s. 2.
10 Mesut, Zeki; "Yarın Düşüncesi", *Hâkimiyeti Milliye*, 17 İkinciteşrin 1934, No. 4783, ss. 1, 2.
11 Mesut, Zeki; *a.g.m.*, s. 2.
12 1940'ların sonlarında Paul Bonatz'ın nasyonalist mimarlık üslubuyla bu proje, ödüllü proje sahibi Şevki Balmumcu'ya danışılmadan, dönüştürülmeye başlamıştır. Böylece 1930'lu yıllar boyunca etkisini sürdüren, yerli mallarının teşvik edilmesi ile bütünleşen Sergi Evi'nin fonksiyonel dönüşüm süreci başlamıştır. Turan, Gülnam, Ödekan, Ayla; "Erken Cumhuriyet Döneminde Yerli Malı Kavramı ve İstanbul Yerli Malı Sergileri", *İTÜ Dergisi Sosyal Bilimler*, c. 6, S. 2, Aralık-2009, s. 17.
13 *Hâkimiyeti Milliye*, 12 İkinciteşrin 1934, s. 12. Ayrıca bkz. *Hâkimiyeti Milliye*, 14 İkinciteşrin 1934, s. 7.
14 Balabanlılar, Mürşit, Kandır, Şebnem, Söğüt, Mine, Erdinç, Cengiz, Balıkçıoğlu, Tuğba; *Türkiye'nin 75 Yılı: 1923-1998 Gün Gün Cumhuriyet Tarihi*, İstanbul: Hürgüç Gazetecilik, 1998, s. 29.
15 "Ankara'da Sanayi Bankası Sergisi Açıldı", *Cumhuriyet*, 15 Kânunusani 1927.
16 Goloğlu, Mahmut; *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I, 1924-1930: Devrimler ve Tepkileri*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2009, s. 184.
17 "Ankara Sanayi Sergisi Kapandı", *Hâkimiyeti Milliye*, 19 İkinciteşrin 1934, s. 12.
18 Ali, Hasan; "Kurtuluş, Kuruluş", *Hâkimiyeti Milliye*, 14 İkinciteşrin 1934, s. 7.
19 Mesut, Zeki; "Ökonomik Yükselme", *Hâkimiyeti Milliye*, 16 İkinciteşrin 1934, No. 4782, s. 1.
20 *Cumhuriyet*, 20 Kânunuevvel 1929, No. 2018, sf. 1.
21 "Başvekilin Nutku", *Cumhuriyet*, 15 Kânunuevvel 1929, No. 2013, s. 1.
22 "Milli Tasarruf Cemiyeti", *Cumhuriyet*, 22 Kânunuevvel 1929, No. 2020, sf. 1. "Cemiyetin İstanbul Şubesi Teşekkül Etti", *Cumhuriyet*, 24 Kânunuevvel 1929, No. 2022, s. 1
23 "Ankara'da Bir Cemiyet Teşekkül Etti", *Cumhuriyet*, 14 Kânunuevvel 1929, No. 2012, s. 1. Cemiyetin kurucuları arasında Besim Atalay, Siirt Mebusu Mahmut Bey (Soydan), Emlak ve Eytam ve Ziraat Bankaları müdürleri gibi yasama organı ve bürokrasisi ile banka yönetimlerinde bulunan isimler yer almaktadır.
24 Özuğurlu, Sonay Bayramoğlu; "Yönetimde Merkeziyetçiliğin İnşası", Ed. Birgül Ayman Güler, *Açıklamalı Yönetim Zamandizini (1929-1939)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 2007, s. 99.
25 "İzmir Yerli Malları Bonmarşesi Açılıyor", *Cumhuriyet*, 15 Kânunuevvel 1929, No. 2013, s. 2.
26 "Kazım Paşa Hz. Şehrimizde: Milli Tasarruf Bir Memleket Meselesidir", *Cumhuriyet*, 21 Kânunuevvel 1929, No. 2019, s. 1. "Vatandaş, Sarf Ederken Düşün! Ak Akçe Kara Gün İçindir!", *Cumhuriyet*, 25 Kânunuevvel 1929, No. 2023, s. 1.
27 "Yurddaşlar İş Başına! Ekonomi Bakanının Dün Geceki Söylevi", *Cumhuriyet*, 14 Birincikânun 1934, No. 3082, ss. 1, 5.
28 Boztemur, Recep; "Özel Girişimciliğin Gelişiminde Devletin Rolü: İş Bankası Örneği", *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 29, 1997, ss. 71-72.
29 "Tasarruf Günü: Servet Terakümünün En Esaslı Şartlarından Biri Tasarruftur!", *Cumhuriyet*, 19 Kânunuevvel 1929, No. 2017, s. 1.
30 "Gazinin Memleketinde: Hasta Adam Ölmüştür; Genç Bir Adam Ayakta Duruyor", *Yeniyol (Trabzon)*, 10 Eylül 1934, S. 1965, s. 2.
31 Kemal, Kadri; "Lozan'dan Önce ve Lozan'dan Sonraki Türkiye", *Kurun*, 23 İkinciteşrin 1934, s. 9.
32 Rıfkı, Falih; "Makine", *Kurun*, 24 İkinciteşrin 1934, s. 1.
33 Kemal, Kadri; "Lozan'dan Önce ve Lozan'dan Sonraki Türkiye", *Kurun*, 24 İkinciteşrin 1934, s. 4.

T.C.'NDE TEK-PARTİ YÖNETİMİNİN KURULMASI (1922-1931) ÜSTÜNE BAZI GÖZLEMLER VE SAPTAMALAR

Bir Kitabın 40 Yılı, 40. Yılında Bir Kitap

HASAN BÜLENT KAHRAMAN

TUNÇAY ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNE YÖNELİRKEN SİYASAL BİR SORUNLA UĞRAŞACAĞINI BİLİYORDU VE MUHTEMELEN TAM DA BU NEDENLE O DÖNEMİ ELE ALMIŞTI. KİTAP, GETİRDİĞİ YORUM ÇERÇEVESİYLE BU SİYASAL KURGUNUN SOMUTLAŞMASINA AMA O ARADA DA TARİH YAZICILIĞININ BAZI ÖNEMLİ METOT SORUNLARININ ÇÖZÜMÜNE ÖNEMLİ KATKILARDA BULUNMUŞTU.

Geçtiğimiz yıl Prof. Mete Tunçay'ın *T.C.'de Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)* isimli büyük ve çok etkili olmuş kitabının 40. Yılıydı. Kitap ilk kez 1981 yılının askeri cunta karanlığı içinde yayınlanmış ve ilgili çevreleri, okur kitlesini hemen büyük bir güçle kuşatmıştı. Arkasından gelen başlı başına bir ekolü yaratması kadar kitabı önemli hale getiren bir diğer husus, metnin bugün de konusunda öncü, çığır açıcı bir kaynak olmayı sürdürmesi. Kitabı daha önce üstelik hayli analitik biçimde okuyanlar dahi bugün metne yeniden döndüklerinde geçmişte fark etmedikleri ayrıntıları, yeni kavradıkları yorumları, değişen koşullarda geçerliliğini koruyan değerlendirmeleri buluyor ki, bunu kendi kişisel gözlem ve deneyimlerimle biliyorum. Öte yandan uzun yıllardır bu kitap üstünde çalışıyor ve düşünüyorum. Bir tarih bilgini tarafından yazılmış yapıtın 40 yıl sonra bir siyaset bilimci üstündeki tesiri kitabın ve yazarının birden fazla koşulu bir araya getiren büyük sentezine bağlıdır. Bu durum muhakkak şekilde kitabın kapsamı, içeriği ve ilk bakışta görülmeyen saklı nitelikleriyle ilgili olmalıdır.

Mete Tunçay, *T.C.'de Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, ilk baskısı: 1981, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları

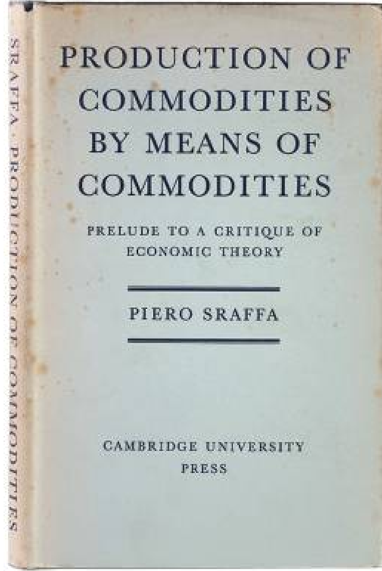
Ben de bu yönden bakarak Tunçay'ın kitabını üç büyük eksende ele almak istiyorum. İlk eksen kitabın yayınlandığı, okura eriştiği dönemdeki toplum koşullarıdır. İkinci ekseni kitabın tarih yazıcılığıyla siyaset bilimi arasında kurduğu dinamik ve diyalektik ilişki oluşturur. Bu ilişki salt kitapla sınırlı kalmaz, genişler ve her iki disiplinin de Türkiye'deki temel kısıtlamalarını ve ontolojik sorunsallarını irdeleme olanağı yaratır. Son nokta ise üstünde hiç durulmamış bir husustur. Tunçay'ın metnine epistemolojik planda gücünü, çok önemli bulduğum, *düşünce tarihçiliği (history of thought)* ile *fikirler tarihçiliği* (history of ideas) arasında gizil şekilde hazırladığı ayrıştırıcı fark sağlar. Bu niteliği kitabın üçüncü aksıdır, fakat bugün de geliştirilmeyi ve ilerletilmeyi bekleyen bir sorunsaldır.

Bahsettiğim değerlendirmeyi yaparken kişisel anılarımdan ve tanıklıklarımdan yararlanmayı adeta zorunlu bir görev biliyorum.

I

O zamanlar Hacettepe Üniversitesi Beytepe Kampüsünde Ekonomi Bölümünde asistandım. Şimdi 'master' denen o dönemdeki güzel adlandırmayla 'bilim uzmanlığı' derecesi için çalışıyordum. Beytepe, kışın kalorifer yakılmaması öngörüsüyle kurulmuştu. Oysa Ankara'ya akıl almaz karlar yağar, termometreler değil sıfırın altındaki ısıyı göstermek, kışın şiddetinden çat diye kırılırdı. Aynı zamanda lisans eğitimimin getirdiği bir zorunlulukla Devlet Su İşleri

Piero Sraffa,
***Production of Commodities by Means of Commodities*,**
Cambridge, Cambridge University Press, 1960

Barajlar Dairesinde inşaat mühendisi olarak çalışırdım. (Yapıtlarım arasında hiç saymadığım bir de Çıldır Hidroelektrik Santrali olduğunu şimdi anımsıyorum.)

Belki her gün değil, ama o soğuğa, kara ve kışa rağmen kırık dökük bir otobüsle Beytepe'ye gider, bölümün küçücük bir odasına sığınırdım. Hocalar o uzun sömestre tatilinde münavebeyle gelirdi. Ben asistanı olduğum Taner (Berksoy) Hocanın ve sonradan çok yakın dost olacağım Cevdet (Erdost) Hocanın okulda bulunduğu günleri kollardım. İşin kötüsü 12 Eylül cehennemi yaşanmıştı. Bir gün Cevdet Hocanın odasında oturmuş, kime sarı zarf gelecek diye beklemiştik. Unutulur mu?

1981'in karanlık, soğuk ve çok karlı bir gününde Taner Hocayla konuşmuştuk. Piero Sraffa'nın hala bazen karıştırdığım *Production of Commodities by Means of Commodities* kitabını irdeleyip duruyordum. Nedeni belliydi: neo-klasik iktisadın kurucu isimlerinden P.A. Samuelson'un yazdığı *Foundations of Economic Analysis* isimli ve bir nesli yetiştiren kitabından çok etkilenmiştim. Aslında basit bir kitaptı ama ekonomiyi matematiksel bir zemine oturtmuştu. Nasıl, Samuelson, bahsettiğim kitabında Keynesyen ekonomiyi 'matematikleştirdiyse' ben de Sraffa'dan hareketle hiç sevmediğim mikro iktisadı hem matematikleştirecek hem de yeni bir model kuracaktım.

Şöyle iki ayrıntı: birincisi, matematiğim çok iyi, ileri ve güçlüydü. İkincisi, Sraffa, dar bir tanımla mikro iktisatçıydı. Bense makro meselelerle meşguldüm, ne de olsa hidrolik/ baraj mühendisiydim. Evet, Sraffa ekonomisini, Debreu, Arrow, Sraffa'nın yurttaşı Fasinetti, Walras gibi matematikçi iktisatçılardan hareketle 'makrolaştıracak' bir model arayışı daha doğrusu hayali (!) içindeydim.[1] (Sraffa biyografisi açısından da muhteşem bir entellektüeldi, Ricardo'nun tüm yapıtlarını yayına hazırladığı gibi Faşizmin tutukladığı Gramsci, *Hapishane Defterleri*'ni Sraffa'nın sağladığı olanaklarla yazmıştı.[2]) Üstelik bunu yaparken Ricardo-Marx eksenini de kuşatabilecektim. (Ricardo'nun tüm çalışmalarını sayısız ciltler halinde yayına hazırlayan Sraffa'ydı.) kaldı ki, Ian Steedman'ın 1977'de çıkmış kitabı *Marx After Sraffa* da başka bir esin kaynağıydı ve elimden pek düşmezdi.

Taner Hoca soğuk, küçük ve karanlık odada, beni her zamanki olgunluğuyla dinler, master ve doktorasını yaptığı kendi Cambridge anılarından söz ederdi-Sraffa da Cambridge'de hocaydı ve onu üniversiteye Keynes davet etmişti (O sırada kız kardeşi vefat etmişti, başsağlığı dilediğimi anımsıyorum.) Bilenler bu İngiltere Cambridge'i ile 'Yeni İngiltere' (ABD) Cambridge'i arasında büyük iktisat kuramı savaşları olduğunu bilir. Taner Hocanın dersinde ele alınan o tartışmaları sonsuz bir zevk ve merakla okuyordum. Bütün bunlardan konuşurduk. Karşımda tahta uzun rafları dolu kütüphane dururdu ve onların arasında Mülkiye'de hocayken intihar etmiş (?) Cem Sar için hazırlanmış *Cem Sar'a Armağan* isimli kitabı (aslında SBF dergisinin çok kalın bir kitap olarak çıkmış özel sayısı) ve yanındakileri hala büyük bir berraklıkla anımsıyorum.

Bu düşünceler ve arayışlar içindeyken yayınlanan birkaç kitap daha beni etkilemişti: Prof. Asaf Savaş Akat'ın *Ekonomik Analiz* kitabını gene Taner Hocayla heyecanla konuşmuştum. Sonradan çok dost olacağımız ve birçok platformda birlikte bulunacağımız Akat, Berksoy'un İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesinden sınıf arkadaşıydı. Akat, daha o zamanlar *Asya Üretim Tarzı* tartışmalarıyla çok etkili bir isim haline gelmiş Sencer Divitçioğlu'nun asistanlığını yapmıştı. (Yıllar sonra, *Sencer Divitçioğlu Anlatıyor* isimli kitabı çıktığında Divitçioğlu'nu bir televizyon programına davet ettim/ettirdim. Eşi, arayanlara hocanın biraz rahatsız olduğunu belirterek kabul edemeyeceğini belirtmiş.[3] Bunun üstüne Asaf ve Taner Hocaları birlikte davet ettim. Maalesef bana değil bir televizyoncuya yönettirilen programın ilk bölümü çok verimliydi. Keşke o manasız ikinci bölüm de aynı minval üzere gelişseydi.[4])

Asaf Hocanın ve diğer kitapların önemini kavramak için dönemin profili önemli.

24 Ocak 1980 ekonomik kararlarıyla Türkiye 1933 sonrası içine girdiği benim *otarşik-étatist* (içine kapalı, kendine yeterli devletçi) dediğim ekonomik anlayıştan caymıştı.[5] Açıklanan kararlar daha çok getirdiği devalüasyonla tartışılsa da sosyal açıdan önemli dönüşümler öngörüyordu. O toz duman içinde bu gerçeği gören kişi Sencer Divitçioğlu'ydu. *Milliyet* gazetesine verdiği mülakatta Demirel'i irdeliyor ve kararları temellendiriyordu.[6] Türkiye tartışmasız biçimde neo-liberal, Yeni Sağ politikalarla bütünleşmişti. Gelişmeleri bu yönden 'okuyan' ve tepki gösteren tek kişi Bülent Ecevit'ti. Bu programın demokrasi içinde geniş kitlelere uygulanamayacağını vurguluyordu.

Neticede 12 Eylül günü askeri darbe gerçekleşti, Ecevit'in öngörüsü doğru çıktı. Bu analiz 'bilgiyle' ilişkiliydi ve gerçekten de Türkiye gibi bir ülkede o modelin uygulanması bir askeri cunta ve baskı dönemi olmaksızın mümkün değildi. Güney Amerika ülkelerindeki uygulamaları biraz bilen herkes aynı öngörüde bulunabilirdi ki Türkiye'yle bu bölge ara-

Mete Tunçay

sında askeri darbeler bakımından daima benzerlikler bulunmuştur. Bu nedenle darbe yönetimi 24 Ocak kararlarının, o zamanki deyimle, 'mimarı' Özal'ı ekonomi yönetiminin başına getirmişti. Dönemin İşveren Sendikaları Başkanı darbenin hemen ertesinde 'şimdi gülme sırası bizde' diyordu. Özal 1979'da iş başına gelen Thatcher'ın aynı doğrultudaki politikalarından esinlenmişti. Ama bir süre sonra uygulamalarıyla onu esinlediğini biliyoruz.

Bu önemli bir köprüydü. Türkiye, yanlış veya dar bir kapıdan geçerek Atlantik'in iki yanıyla bir kere daha bütünleşiyordu.[7] Marksist bir perspektiften bakarak hâkim siyaseti eleştirenler elbette mevcuttu ve bu zaten lineer bir ilişkiye tekabül ediyordu. Gerçekten ilgi çeken unsur neo-liberal ekonominin makro iktisat zeminindeki gerçekliğini tayin etmekti.

Akat'ın kitabı biraz 'mülevven'di: Marksist perspektifleri vardı, liberal kabuller taşıyordu ve yer yer matematiği modelleme dili olarak kullanıyordu.[8] Gene de bilhassa son bölümüyle iktisadi analizin artık sadece Marksistler bakımından değil liberaller bakımından da *ekonomi politik*'le daha fazla bütünleştiğini belirtiyordu. Kitap tartışmalar doğurmuştu. Münazaraların önemli bir bölümünü 'merkezi planlama' kavramına getirdiği bakış açısı hazırlıyordu.

Diğer iki kitaptan biri Taner Berksoy'un zannederim doçentlik tezinden türetilmişti ve Özal'ın getirdiği ihracat güdümlü ekonomi politikalarını sorgulamak bakımından çok önemliydi: *Azgelişmiş Ülkelerde İhracata Yönelik Sanayileşme.*[9] Kitap 1982'de yayınlanmıştı. Özal dönemi ekonomik modelinin ağırlık kazanmasından önce yazıldığına göre Berksoy'un uzak görüşlülüğünün bir kanıtı olarak değerlendirilmeliydi. Özal'ın modeli (kendisinin de kurucularından ve uygulamacılarından biri olduğu) 1965 sonrasındaki Demirel döneminin ithal ikameci modeline karşıydı ve gerçekten yeni bir açılım demekti. İthal ikameci anlayış otarşik dönemin izlerini taşıyordu. İhracat öncelikli model ise beraberinde apayrı bir ideoloji getirecekti. O ideoloji kısa sürede popüler kültür ve yaşama biçimi üstünde etkili olacaktı. 'Çikita Muz'un dönemin simgesi oluşu tam da bu nedenledir.

İkinci kitap çok-yazarlı bir çalışmaydı: *IMF, İstikrar Politikaları ve Türkiye.*[10] Kitap, Türkiye'nin 2010'lara kadar devam edecek İMF sancısını deşiyor, bu kurumun çeşitli hükümetlere önerdiği ve özellikle işçi haklarının kısıtlanmasını öngören tercihlerini eleştiriyor, kısacası 24 Ocak kararlarıyla ve hemen akabinde doruğuna çıkan yaklaşımını sorguluyordu. Kitabı oluşturan yazıları Korkut Boratav, Taner Berksoy, Cevdet Erdost, Oktar Türel, Bilsay Kuruç kaleme almıştı. Kitap üç okulun (Hacettepe, SBF, ODTÜ) ortak 'manifestosu' niteliğindeydi. Marksist yönteminin ve o eksende getirdiği değerlendirmelerin fazla yeni bir yanı yoktu. Fakat o güne değin daha çok gazete köşelerinde ve çeşitli STK ve demokratik toplum örgütlerinde ele alınan bu bahsi çok sistemli ve akademik bir zemine yerleştiriyordu.

Buna bağlı olarak hemen belirtmem gereken bir nokta var: iki kitap da 1982 yılında yayınlanmıştı. Dönem hala cunta yönetiminin en sert olduğu yıllardı. Bu ortamda egemen ekonomik modeli tepeden tırnağa sorgulayan ve geçersizleştiren bir kitabın yayınlanması başka bir cesaret meselesiydi. Ben de kitabı o tarihlerde kitap eleştirileri yazdığım *Yankı* dergisinde ele almıştım. Anlaşılan yazı çıktıktan sonra derginin yöneticisi Mehmet Ali Kışlalı'ya bir telefon ve 'kınama' gelmişti. O da beni o dönemde dergiyi yöneten sonradan çok ünlenecek bir genç gazeteci aracılığıyla bir alt kattaki ofisine davet etmiş ve bu durumu 'bildirmişti'.

Türkiye'de bu rüzgarlar eserken dünyada da yeni bir ekonomik kuram ve uygulaması baş gösterdi: *Reaganomics*. Ronald Reagan Amerika'da Başkan seçildikten sonra neo-liberal ekonomiyi kendince yorumlamaya ve tatbike başlamıştı. Tutumunun pek de o kadar ayrıksı bir yanı yoktu. Gene de ne olduğunu anlatan kitaplar art arda çıkmaya başladı. Bunların galiba ilki 'arz yönlü ekonomi' (*supply side economics*) kavramını ısıtan Bruce Bartlett'in kitabıydı ve hayli iddialıydı.[11] Bartlett, o sırada Reagan'a iç politika konularında danışmanlık yapıyordu. Sonradan Baba Bush döneminde Hazine Müsteşarı olacaktır. Dönemin etkileyici ikinci kitabı Dornbusch-Fischer ikilisinin yayınladığı *Macroeconomics* isimli textbook'tu.

İlk baskısı 1978'de yayınlanan kitabı hakkında bir makale okuyunca Amerika'da yaşayan dayıma yazarak getirmiştim.[12] Gelince de epeyce çalışıp Taner Hocaya verdim, yıllar sonra anımsayıp gülüştüğümüz gibi kitap onda kaldı. Kitabın yazarlarından Stanley Fischer'in bürokratik kariyerde akıl almaz bir hızla ve güçle yükselişi ise şaşırtıcıydı. İsrail Merkez Bankası Başkanlığı, Amerika Merkez Bankası Yardımcı Başkanlığı (doğrusu budur, Yönetici Yardımcılığı veya Rektör Yardımcılığı demek yanlıştır), Uluslararası Para Fonu Başkanlığı, Dünya Bankası Baş Ekonomistliği, IMF Baş Yardımcı Yöneticiliği ve Citigroup Başkanlığı yapacaktı. Salt bu durum bile 1980 sonrası dünyanın ekonomik eğilimleri açıklamak ve anlamak bakımından başlı başına bir göstergedir.

Son değini: Özal, ilhamını Thatcher'dan almıştı. İngiltere, Thatcher'ın 1979'da Başbakan oluşuyla 1945 sonrasında benimsediği sol siyaset anlayışını radikal biçimde terk ediyor, sağa kayıyordu. İngiltere, liberal siyaset ve ekonominin çok köklü bir gelenek içinde üretildiği ve geliştirildiği ülkeydi. İskoç Aydınlanma-

sı bu bakımdan kurucu bir odaktı. Türkiye liberalizminin ise Prens Sabahattin'le başlayan geleneği hayli cılızdı. Ayrıca ekonomik liberalizmi benimsediği ölçüde siyasal liberalizmden kaçınıyor hatta kaçıyordu Türkiye.

Özal, zamanla bir sentez geliştirme çabası gösterdiyse de ekonomiyi ve siyasetini belirttiğim bu 'liberalizm' çerçevesiyle doğrudan ilişkilendirmedi. Ortaya *a la Turca* bir yapının çıkacağı muhakkaktı. Öyle oldu. Zamanla 'özgürlük' kavramını daha fazla dile getirse de klasik liberal doktrinden uzaktı. Hatta hiç bilmiyordu onu.[13] Gene de açılan kapıdan cılız da olsa 'sivil toplum' gibi bazı kavramlar siyasal jargona girmişti ama bunlar daha ziyade 1989 sonrasında, Berlin Duvarı'nın yıkılmasından ardından gelişen bakış açılarıydı.[14]

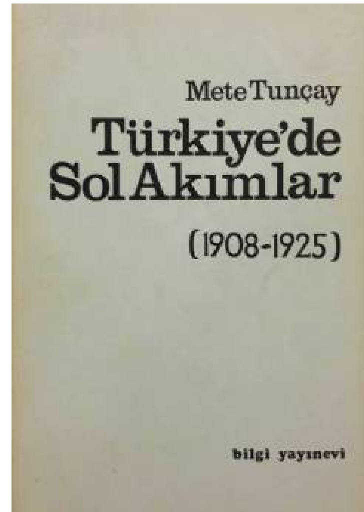
Gerek dönemin gerek bu kitapların gerekse Mete Tunçay'ın yayınlanır yayınlanmaz diğerlerini gölgede bırakan kitabını anlamak bakımından 1980'lerin askeri cunta yapısıyla birlikte düşünülmesi gereken ve döneme rengini veren başka bir niteliğini ele alalım: *Atatürkçülük*.[15] Kavram, cuntanın meşruiyet zeminiydi. Sonradan yapılan araştırmalar yanlışlığını gösterse de o yıl, Atatürk'ün kendi beyanına göre, doğum yılı olan 1881'in 100. yılıydı. Cunta bu 'gerçeği' endoktrinasyonu mümkün kılan bir unsur olarak alabildiğine yaygın şekilde kullandı ve darbeyi benim Türkiye'de '*beş Kemalizm*' diye nitelendirdiğim Kemalizmler arasında yer alan '*bürokratik Kemalizm*'i inşa etmek çabası için değerlendirdi.[16]

'100. Yıl' Kemalizmin bürokratikleştirilmesinde son derecede fonksiyonel olmuştu. Resmî genelgelerle 100. yılın nasıl kutlanacağı, Kemalizmin ne olduğu, nasıl 'geliştirileceği' bu işle görevlendirilen bir Devlet Bakanlığı aracılığıyla ve elbette Genelkurmay Başkanlığı'nın yönlendirmesi ve denetimiyle duyuruluyordu. Anlatılan ve benimsetilmek istenen Atatürkçülük, kavramın tarihsel gerçekliğiyle ve hiçbir parametresiyle uyuşmuyordu. Bu dönemde kabul edilen Atatürkçülük açıkça bir 'orta yol' kabulüydü ve komünizme ve irticaya karşı bir baraj olarak düşünülüyordu. Atatürkçülüğün romantikleştirilmiş devletçiliği cuntanın estirdiği devlet terörünün, tecebbürünün bir tür meşrulaştırıcı edeniydi (*agent*). Bu anlayışın Atatürkçü iktisat modeli olan devletçilikle taban tabana zıt bir ekonomik modelin uygulandığı dönemde ortaya getirilmesi tek kelimeyle 'grotesk'ti.

II

Tekdüzeleştirici (*homogenising*), birörnekleştirici (*uniforming)* ve toplumu şiddete dayalı bir anlayışla dönüştürmeyi öngören bu ortama bir gün ansızın bir kitap daha düştü: *T.C.'de Tek Parti Yönetiminin Kuruluşu*. Bu kitap diğerlerinden çok farklıydı ve yazarını tanımamak olanaksızdı. Mete Tunçay, gerek siyasal tarih çevrelerinde gerekse sol siyaset çevrelerinde *Türkiye'de Sol Akımlar* isimli araştırmasıyla daha o tarihte efsanevi bir konuma yerleşmişti. 'Mülkiye'deki hocalığı, fiziğinin de katkıda bulunduğu karizması, büyük araştırmacılık gücü, zaman zaman yayınlanan ve büyük bir kültür ve keskin bir zekanın kaleme aldığı denemeleri, *Sosyalist Siyasal Düşünce Tarihi* başlıklı iki ciltlik derlemesiyle gerçekten o çok hareketli düşünce dünyasında kendine özgü bir derinlik kazanmıştı.

Doğrusu istenirse 1981 yılında *Tek Parti* kitabı önüme gelinceye kadar hiç değilse ben Tunçay'ın cumhuriyet dönemi tarihi de çalıştığını bilmiyordum. Onu ilkin Milli Kütüphane'de eski gazeteleri okurken görmüştüm. 1978 yılında bir cumartesi günü de Bilgi Yayınevi'nde Attilâ İlhan'ın yanında rastladım ve tanıştık, artık o düzeydeki birisiyle benim yaşımdaki birisinin tanışması (!) ne kadar olursa. Rusya'dan yeni dönmüştü ve Azerbaycan hatıralarını anlatıyordu, büyük bir heyecanla. Attila İlhan'ın sorusu hala aklımda: 'yahu Galiyev için ne diyorlar?' (Belirteyim: zannederim İlhan'la tanışması çok ilginç bir olayladır. Attila İlhan Ankara'da Bilgi Yayınevi'nin editörü olduktan sonra dolapları karıştırırken Tunçay'ın hazırladığı ve bahsettiğim *Sosyalist Siyasal Düşünüş Tarihi* isimli tercüme metinlerden mürekkep derlemeyi bulur. Kitap yayınevine iletilmiş ama yayınlanmamıştır. İlhan, bir kuşağın en önemli referanslarından olacak kitabı iki büyük cilt halinde hızla yayınlatır. Kitapta bazı mütercimler koşullardan ürkerek nam-ı müstearla yer almıştır. Bunu da kaydedeyim.)

Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1967

Bu tanışmadan önce onu kızılca kıyametin koptuğu ve her gün on kişinin öldürüldüğü Türkiye'nin Ankara'sında, Çankaya Sineması'nda eşiyle birlikte *The Message* filmini izlerken görmüştüm. Koca sinemada bir onlar bir de kardeşim ve kapı komşumuz olan arkadaşımızla biz vardık. Güzel ve sıcak bir akşamdı. Sonra aynı otobüse binmiş, aynı durakta inmiş ve maalesef onun evinin bulunduğu Konur Sokağın açıldığı ve üstünde evimizin yer aldığı Meşrutiyet Caddesine girmiştik. Ben rahatsız olacaklarını düşünerek adımlarımızı yavaşlatıp araya mesafe koysam da Mete Hoca aynı durakta inip kimselerin olmadığı aynı sokağa girdiğimizi, aynı kaldırımda arkalarından geldiğimizi görünce dönüp bakmış, o zaman elimi dostça kaldırıp 'iyi geceler hocam' deyip hemen karşı kaldırıma geçmiştik. Onlar da Konur Sokağa kıvrılmışlardı.

Kitap, hala çok hoşuma giden, yıllar sonra kendisine imzalattığım Yurt Yayınlarından çıkmıştı. Nefis bir kapağı vardı. Yayınlanır yayınlanmaz Taner Hocaya anlatmaya başlamıştım. Henüz almamış, okumamıştı. O sırada İktisat Bölümünün bir alt katındaki Sosyal Hizmetler Bölümünde doçent olarak çalışan Emre Kongar bir akşam beni ve henüz ilk eşiyle evli Taner Hocayı evine davet etmişti. Kongar'ın kitabı hakkında galiba *Politika* gazetesinde bir yazı yayınlamış, bir cumartesi günü de onun çok heyecanlı, abartılı tezahüratı arasında tanışmıştık. Muhtemelen beni bu defa yüksek lisans öğrencisi olarak görünce ve galiba ilginç öğrenciliğimi arkadaşı hocalardan işitince bu davete dahil etmişti.[17] Davet gecesi, korkunç bir kar yağışı altında Çankaya'daki evlerine gittim.

Taner Berksoy

Taner Hocalar gelemedi. Oysa, Mete Hocanın kitabını yanımda götürmüştüm, ona vermek için. Bir an önce okumasını ve tartışmak istiyordum. Onlar gelmeyince, ben de kitabı, ne yapayım, ev hediyesi gibi bütün gece karı-koca bacaklarında birer battaniyeyle oturan Kongar'lara bırakmıştım. O gece orada sonraki hayatım boyunca dost kalacağım ve şimdi çok özlediğim merhum Prof. Engin Özgen ve karısı Prof. İlknur Özgen'le tanıştım. Engin, hararetle tartıştığımız 'ihraç yönlü iktisat' modelinin işleyeceğine bir türlü akıl erdiremiyordu. Kongar, Engin Özgen ve ben yıllar sonra Kültür Bakanlığı'nda birlikte çalışacaktık. Nihayet, Körfez pastanesinden alındığı söylenen Adis Ababa pastamızı yiyip çayımızı içtikten sonra çıkınca, Engin'lerin beni arabayla eve bırakma önerisini reddetmiş, dize çıkan ve durmadan yağan karda o yıllarda hep yaptığım gibi, Çankaya'dan aşağıya, eve kadar yürümüştüm. Kafamda yeni iktisat modeli değil de Tunçay'ın kitabı vardı.

O kitap hayatım boyunca peşimi bırakmadı.

Şimdi, Prof. Mehmet Alkan'ın bir kere daha anımsattığı üzere eğer Mete Tunçay ve kuşağı ya da ardından gelenler Prof. Tarık Zafer Tunaya'nın paltosundan çıktıysa benim kuşağımın benzeri işlerini yapan insanları da Tunçay'ın paltosundan çıktı. Son zamanlarda genetik biliminin ilerlemesi popüler kültürde de etkisini gösterdi ve internette dolaşan bazı programlar akademik/doktora soy kütüklerini çıkarıyor. Başka maksatlarla değil ama entelektüel tarihin neredeyse hiç olmadığı Türkiye'de söz konusu geçmişin anlaşılması bakımından akademik soy kütüklerini önemli buluyorum. Birçok ciddi zaafına rağmen siyaset bilimi sahasında bu bağlamda yapılmış neredeyse tek çalışma olan *Türkiye'de Siyaset Bilimine Yön Verenler* isimli kitapta, Şerif Mardin'in kendisinden sonrakileri sayarken onu zikretmesi, ama Tunçay'ın söz konusu adı geçen kitapta yer almaması bulmacanın önemli ipuçlarını sunuyor.[18] Hazırlayanlara bu soru sorulsa neden olarak muhtemelen Tunçay'ın tarihçiliğini göstereceklerdir. Oysa ben bir siyaset bilimci olarak da Mete Tunçay'ı akademik jeneolojimin başı olarak görenlerdenim.

Bazen çakışan bazen çelişen tarihin ve talihin neticesi olarak Mete Hoca doktora ve doçentlik jürilerime girdi. İkisinde de doğrudan hiçbir dahlimin olmadığını belirteyim. Ama o yıllarda kendisiyle dost olduğumu *full disclosure* bağlamında açıklamak zorundayım. Bu bir şeyi değiştirmez. Mete Tunçay'ı bilenler bilir: babasının oğlu olsa kayırmacılık gibi bir tutum içine girmez ki, Prof. Alkan, bahsettiğim yazısında bu gerçeği bizzat deneyimlemiş birisi olarak belirtiyor.

Doktora tezim Türkiye'de CHP-SHP (tarihi) üstünden gelişen sosyal demokrasi kavramının zihinsel kökenleri ve pratiği üstüneydi. Bir manada Prof. Tunçay'ın izleğini sürdürüyordum. Ama önemli bir farkla: *Tek Parti Yönetiminin Kurulması* bir tarih kitabıdır. Kitap, tam anlamıyla derinlemesine, monografik bir incelemedir ve alanın metodik sorunlarını irdelemek için de örnek gösterilecek şekilde kaleme alınmış bir tarihyazımıdır. İleride değineceğim şekilde siyaset bilimi ile tarihçiliğin kesişim noktasındaki yöntem sorunlarını aşar, bu iki alanı birleştirir ve yeni bir ufka taşır. Ben siyaset bilimi öğrencisiydim. Arka planı oluşturan genel tarihsel olgulardan ziyade (ama onları dışlamadan) siyasal düşünceler ve kuram üstünden gelişen sorunsallar üstünde duruyordum. Bununla birlikte Tunçay'ın kitabında tarihçiliğin yanında siyasal kurama ve partiler siyasetine açılan doku benim siyaset bilimi perspektifimi de yerine oturtmuştur.

Tunçay'ın *Türkiye'de Sol Akımlar* çalışmasında kendisini gösteren arşiv tutkusu bu kitapta da öne çıkar. Kitap, sonradan bazı yayınevlerinin usul olarak benimseyeceği çerçeve metinler, uzun dipnotlar, şahsi gözlemler, öznel değerlendirmelerle ve bunların kendilerine ait alanları tecavüz etmemesine azami özen gösterilerek yazılmıştır. Sonradan kendisiyle çok ele aldığımız üzere yer yer bir 'araştırma dosyası' (tabir kendilerinindir) niteliği de taşır. Kitabın biçim özelliklerinin en önemli yanını anlatım rahatlığı oluşturur.

Üslubu Tunçay'ın üstünde durulmamış çok önemli özelliklerindendir. Gerek denemelerinde gerekse kitaplarında bilgece bir tutumun getirdiği, düşünce insanı olmaktan süzülmüş hikmetli sözleri anlatım kolaylığıyla veren bir dildir bu. Üzerinde gerçekten hiç durulmamış bu niteliği, ayrıca denemelerinin dokusu ve derinliği gelecek kuşaklar için önemli bir nirengi noktasıdır. Kitap, akademik bir bakışla kullanıldığında sübjektif bilginin, 'anekdot'un ne kertede önemli, çözümleyici ve ufuk açıcı olduğunu göstermesi bakımından da etkileyicidir.

Bu konuda tek bir tarizde bulunabiliriz. Kitabın İngilizceye çevrilmesi, İngilizce yayınlanması için çaba gösterilmedi. Bu sonuç rahatlıkla sağlanabilirdi. Spekülasyona gerek olmasa da Türkiye'de yakın tarihin çözümlenmesinde ve aydınlatılmasında çok etkili isimlerden olan Eric Jan Zürcher, Tunçay'ın birlikte akademik çalışmalar yaptığı yakın bir dostuydu. O tarihlerde Türkiye hakkında kitap yayınlayan, yayınlayabilecek ve Zürcher'in etkili olduğu Brill bu konuda ön alabilirdi. Bu kadar ayrıntılı bir kitabın o aşamada elbette ciddi bir edisyondan geçmesi gerekirdi ama yapılmayacak iş değildi. Tersine, yapılsaydı kitabın etki alanı genişleyecek arkadan gelen kuşak bu yapıttan başka düzeylerde istifade edecekti. Gene de olmayacak iş değildir.

III

Kitabın yayınlandığı koşulları ve onların çerçevesini meydana getiren 12 Eylül'cü Atatürkçülük anlayışını biraz daha genişletmek gerekiyor. Çünkü, Kemalizm konusu Türkiye'de akademik bir analiz kapasitesiyle henüz yeterince irdelenmemiştir. Oysa Kemalizm çeşitli *metamorfozlarla* farklı dönemlerde farklı formasyonlarla öne çıkabiliyor ama her defasında başlangıç noktasına dönerek ele alınıyor. Böylece Kemalizmin yeniden üretimleriyle sağlanan sürekliliğinden ama bu sürekliliğin sorunlu olduğundan söz edilebilir. Sorun sürekliliğin *ahistorik* kapasitesidir. Bu kapasiteyi her defasında başlangıç noktasına referans verilmesi meydana getiriyor. Çünkü 'o' modelin yani başlangıç noktasındaki yapının 'gerçek' olduğu kabul edilmekte ve her defasında o modelin veya 'özün' uygulandığı varsayılmaktadır. Oysa Kemalizm her defasında yeniden üretilmektedir ve bu kaçınılmazdır. Her defasında farklı içerikler kazandırılan bir ideolojinin sürekliliğinin tarih-dışı olacağı açıktır. Devlet ideolojisi' olması, kendisini yenilemesi Kemalizmin sürekliliğinin ve tarih-dışı bir şekilde kurgulanmasının ana sebebidir. Sürekliliği sağlayan bir diğer neden de tüm söylemleri çapraz kesmesi istenen/beklenen bir üst söylem olmasıdır. Bu nedenle Türkiye'de tek, homojen, biricik (*unique*) bir Kemalizmden değil, başka bir makalemde belirttiğim gibi *Beş Kemalizmden* söz edilmelidir[19] ki, son dönemlerde Kemalizmlere yeni türlerin eklendiğini de ayrıca vurgulamak gerekir.

Bugünkü Kemalizm tartışmaları dahi bu niteliği taşıdığından, Tunçay'ın kitabı ve içine doğduğu koşullar önemini koruyor. Ama Mete Tunçay'ın kitabında getirdiği kanıtların, yorum ve değerlendirmelerin ve elbette aynı doğrultuda yapılan başka çalışmaların verileri tam da bu saydığımız nedenlerle ortak bir kabule erişmiyor. Oysa Tunçay'ın çalışması öncelikle Kemalizmin *tarihselliğini (historicity)* saptar. Tarihsellik ise o her defasında gözetilen 'kurucu dönem' üstünden sağlanır. Mevcut analizle kurucu dönem tarihsel gerçeğine iade edilmiş, mitolojik yanlarından arındırılmıştır. Tunçay'ın soyutlaması siyasal bir anlayışa dayanır. Tarih malzemesini kullanır, olgulardan hareket eder fakat onların nötr veriler olmasına karşı çıkarak siyasal açından ifade ettikleri anlamları çözümler.

Sencer Divitçioğlu

Oysa o sırada Türkiye'yi teslim alan ve darbenin ideolojik kurgusunu hazırlayan kadro 1930'ları, bir *asr-ı saadet* olarak tespit edip toplumsal dönüşümün momentumunu o yöne çevirmek istiyordu. Orta Çağın *ad infinitum* ve Hobbes'ta örneği görülen '*düzen*' düşüncesiyle bütünleşmiş bu yaklaşımın kendi iç çelişkileri niyetinden daha ağır basıyordu. Organik, solidarist ve korporatist bir muhakeme gözetilerek planlanan, doğal olarak sağ düşünceyle özdeşleşmiş irade kısa sürede 1975-1980 arasında etkili olan Türk-İslam Sentezi görüşüyle de özdeşleşmiştir. Milliyetçi-muhafazakâr-mukaddesatçı çevrenin seçkinci, Batı uygarlığını (daha doğru bir tabirle 'medeniyetini') klasikleri bağlamında inkâr etmeyen, Kemalizme reddiye çıkarmayan yaklaşımı, askeri yönetimin 'sentez' anlayışıyla örtüşüyordu. 1979'da İran'da gerçekleşen İslam Devrimi ve devam eden Soğuk Savaş cuntanın karşı görüş geliştirerek yeni modellerini düzenleyecekleri unsurlar arasındaydı. Bu anlayışı *bürokratik Kemalizm* olarak adlandırmak gerekir.

Bugün literatürde Kemalizm ikiye ayrılarak ele alınıyor: sol Kemalizm, sağ Kemalizm. Bu doğru fakat çok eksik bir tanımdır. Sağ Kemalizm genellikle Türkiye siyaset yelpazesindeki merkez-sağ partilere yüklenen bir ideolojik tutumdur. 1970'lerde siyasetçi Prof. Turhan Feyzioğlu'nun tarzı ve tutumuyla özdeşleşmiştir. Sol-Kemalizm ise 1961'de yayın hayatına giren YÖN dergisi ve kurucusu Doğan Avcıoğlu tarafından geliştirilmiş fakat sonradan çok daha geniş bir yelpazeye yayılmıştır. Türk siyaseti büyük ölçüde Kemalizmin varyantları ve iç çatışmaları üstünden biçimlendiği için, sol-Kemalizm en somut pozisyonunu önce 9 Mart-12 Mart zıtlaşmasında idrak etmiştir. 9 Mart'ın Baas modeline yakın ve yatkın tutumuna karşı 12 Mart ile ordu içi hamle gerçekleştirilmiş; bu hadise, 27 Mayıs ve sonrasında başlayan hiyerarşi dışı darbeleri dizginlemek maksadını da güdecek şekilde 12 Eylül darbesine kadar uzanmıştır.[20] 12 Eylül darbesi 12 Martçıların görüşleri doğrultusundadır ve gerçekten de ordunun iç hiyerarşisini sağlama almasının ardındaki 20 yıllık tarihin son noktasıdır. O arada sol-Kemalizm Attila İlhan gibi bazı isimleri de üretebilmiştir. Bugünse bambaşka bir konumda durmaktadır.[21]

Bürokratik, sol ve sağ Kemalizmlere 1930'ların devlet ideolojisi olarak gelişen *ur-öz Kemalizmle* 28 Şubat'ın yerleştirdiği *laik*(çi) *Kemalizm* eklenirse *beş Kemalizme* ulaşılır. Bugünlerde de *ulusalcı-Kemalizm* diyebileceğimiz bir tutum göze çarpmaktadır. Farklı Kemalist modeller farklı yapısal özelliklere sahiptir. Buna rağmen bir dönemde öne çıkan kavram bir sonraki dönemde de görülebilir. Örneğin 1998'de laikçi Kemalizmin ağırlık merkezi yaptığı laiklik kavramı 1971'in sağ Kemalizminde de içkindir.[22]

Kısa sürede tüm bürokrasiyi kapsayan askeri yönetim yeni anayasayı, seçim kanununu, partiler kanununu bu doğrultuda hazırlamıştı. Organik-solidarist-korporatist devlet anlayışının hâkim kılındığı bu üç temel kanun siyasal alanın nasıl tanzim edildiğinin çok somut işaretleridir. Siyaset alanının işçilere, memurlara, üniversite çevrelerine hatta gençlere anayasal olarak çok sert şekilde kapatılması siyasetin bürokratik ve seçkinci yönetim anlayışına yönelikti. Yönetim bu kabullerin kökünü 'klasik' Kemalist anlayışta görüyordu. Tersinden söylersek Kemalist toplum yönetiminin böyle bir zemin üstünde oturduğunu varsayıyor ve onu ihya etmeye çalışıyordu. Bu model bir 'yeniden üretim'di. Bürokratizasyon yeniden üretimin *modus operandi*'siydi. Durum tarihsel bir anekdotu anımsatır mahiyetteydi: Ankara Valisi Tandoğan'ın 'komünizm gerekiyorsa biz getiririz' görüşüne benzer şekilde ülkede nasıl bir Kemalizm olacağına da yönetim karar vermekteydi. 1960'tan beri devam eden Kemalist yorumlardan uzak, içe dönük bir Kemalizm tercihi hakimiyetini kurmuştu.

Bu meyanda Kemalizm tüm toplumsal aktörleri, süreçleri, çapraz kesen, zaman ötesi, tarihselliğinden soyutlanmış, evrenselci, aşkınsal bir meta-anlatı olarak temellendirilmişti. Geliştirilen söylemin (*discourse*) tarih-dışı (*ahistorical*) yapısıyla gerçek-dışılığı arasında ilişkililik (*correlation*) olduğu açıktır. Bir şey tarih dışıysa kendisine ait ve sadece kendi önbelirlediği ögelerle tanımlanır ki, bu bir öte-gerçeklik kurma biçimidir. Kemalizm bu bakımdan revizyon ihtiyacı göstermediği, kendi öz değerleriyle yeterli kabul edilen, tüm zamanlarda geçerli bir ideoloji ve devlet yönetme sistemi olarak görülüyordu. Bir modernleşme ideolojisi olarak üstten belirleyen bir güçteydi ve kendisini salt kendisinin belirlediği (*self-determined*) unsurlarla tanımlıyordu. Yanlışlanamaz (*non-refutable*) olduğu gibi, özcü şekilde (*essentialist*) doğru kabul edilmekteydi. Bu modernleştirici ideoloji, karar alma süreçlerinde bürokrasiyi mütehakkim kılma nedeniyle de seçkinci bir tutum içindeydi. Eğitim sistemi ve toplum eğitimi (*public-education*) kitlelerin endoktrinasyonunda birer araç olarak kullanılmaktaydı.

IV

Mete Tunçay'ın kitabı bu koşullar içinde yayınlandı. Her şeyden önce ismiyle sarsıcı bir kitaptı: *T.C.'de Tek Parti Yönetiminin Kuruluşu.* Kitabın adı yerleşik kabulleri iki noktada bozuyordu: hem 'tek parti yönetiminin' belli bir zaman parçasında 'kurulduğunu' belirtiyordu hem de 'tek parti'nin bir yönetim biçimi olduğuna dikkat çekiyordu. Yani zaman ve mekân eksenlerine yerleştirilen bir 'tek parti' olgusu söz konusuydu ve bu, 'erken cumhuriyet' döneminin (o tarihte bu deyiş henüz bu kadar yaygın değildi hatta hiç bilinmiyordu) ana gerçeğiydi. Tersinden söylersem erken cumhuriyet dönemi tek parti yönetimiyle özdeşti ve o özdeşlik Kemalizmin kurgulanmasında ve tanımlanmasındaki esası teşkil ediyordu. 'T.C'nde' denmesi ise modelin başka ülkelerde de geçerli olduğunu işaret ediyordu. Bu başlık gerçekten iddialı, iddiacı ve uyarıcıydı.[23] Çünkü o güne kadar söz konusu sistem adeta doğal, kendiliğinden ve homojen kabul edilmiş, temel kabulleri normatif bir şekilde benimsenmiş ve hayli *apolojetik* biçimde meşrulaştırılmıştı. Söz konusu normların çeşitli merhalelerde kurulduğu veya kurgulandığı düşünülmemişti.

Tunçay'ın kitabına eleştirel bir söylemin hâkim olduğu elbette söylenmelidir. Fakat eleştiri ikincildir. Öncelikli amaç bahsettiğim kurguyu hazırlayan koşulların ve olguların teker teker gösterilmesidir. Kitabın tarihçilik kısmını bu anlayış meydana getirir. Eleştiri ise gerçekliğin çıplak şekilde ortaya konmasından kaynaklanır. Bu çabanın karmaşık bir doku içinde geliştiği açıktır. Bir tarihsel olgunun eleştirel açıdan ele alınması mukayeselere, kuramlara ve bazen de hazırlayıcı yöntemin niteliklerine müracaatı gerektirir. Tunçay, bu üç koşulu da hayli yoğun ve ödünsüz şekilde yerine getiriyordu. Böylece de kitabın ontolojik yanıyla epistemolojik yanı arasında doğrudan bir nedensellik ilişkisi kuruyordu. Burada Tunçay'ın metodolojisi bakımından bir öncülden söz edebiliriz: normatif olan ontolojik olanda içerilir. Böylelikle de olanla (*is*) olması gereken (*ought to*) arasındaki sert ilişkinin bahsedilen problem etrafında *ilişkisel normatif kuram* yönünden irdelenmesi neredeyse bir etik problem olarak tarihçilerin ve siyaset bilimcilerin önüne konur.

Madem ki, kitabın 40. Yılı itibariyle bir değerlendirmede bulunuyoruz o halde daha ileri gitmeden böyle bir kitabın kaleme alınmasını mümkün kılan 'zihin durumu' hakkında da bazı tespitlerde bulunmak da gerekir. Tunçay için çıkarılmış *Armağan* kitabında[24] bizzat kendisinin dile getirdiği biyografik notlar bu konuya ışık tutarsa da ben Tunçay'ın liberal düşünceyle ilişkisini çok önemli bir köşe taşı sayıyorum. Karl Popper'ın bu yaklaşımda önemli bir rol oynadığı muhakkaktır. Daha 1967 yılında Popper'ın *Açık Toplum ve Düşmanları* isimli hayli kışkırtmacı kitabını çevirmesi bir tesadüf olamaz. Kışkırtmacı derken, özgün baskısı 1945'te yapılan ve Mete Tunçay tarafından çevrilen kitabın birinci cildinin *Platon'un Büyüsü* adını taşıdığını belirteyim. O güne değin bazı öncülleri elbette vardı ama Platon'u 'açık toplum düşmanı' olarak nitelendirmek çok ileri bir açılımdır. (Kitabın ikinci cildini ODTÜ'den hocamız Harun Rızatepe çevirmiştir ve alt başlığı *Hegel ve Marx*'tır.)

Bu büyük felsefecilerin bahsettiğim kategoride ele alınmasının, 1960'ların sonundaki Türkiye siyaset ve düşünce ortamı anımsanırsa, ne kadar ciddi

bir sav olduğu açıktır. Tunçay o tarihlerde *Türkiye'de Sol Akımlar*'ı yayınlamıştır ama akademik ortama bu çerçeveyi de sunmaktadır. İkinci bir unsur muhtemelen sol akımlarla uğraşırken bizzat izlediği aşkınsalcı (*transcendental*) devlet anlayışıdır. Kişisel olarak yaşadığı tutuklamalar, yasaklamalar, şiddet Tunçay'ı içinde bulunduğu rejimi hazırlayan koşulların ve karakteristiklerin üstünde düşünmeye itmiş olmalıdır.[25] Yaratıcılığı ise *Takrir-i Sükûn Kanunu* ile yeni bir rejimin kurulduğunu görmesine yol açar. Tunçay'ı yerleşik anlayışın dışına iten nedenleri araştırırken bu çerçeveyi özellikle göz önünde bulundurmak gerekir.

çok uzun yıllar bu isimler etrafında şekillenmiştir. Onlara bir de Almond-Verba kitabını eklemek gerekir. Zamanla bu yaklaşımlar aşılmış, daha kantitatif metodlar uygulanmıştır. Bugünse *computational (hesaplamalı) sosyal bilimler* öne çıkmış durumda.

Bu isimler günümüzde eskisi kadar etkili değildir ama birer klasik kabul edilmektedir. Hatta şunu belirteyim ki, Tunçay'ın bu kısa ama önemli giriş yazısında atıfta bulunduğu bazı isimler, örneğin Fritz Neumann ve çok önemli, bir manada Hobbes'a telmihle yazdığı *Behemoth* adlı kitabı o tarihte (belki bugün de) hiç bilinmemektedir. Oysa Tunçay 'otori-

Atatürk ve İsmet İnönü, asker ve sivillerle grup fotoğrafı
SALT Research

Bahsettiğim tersinlemeci tutum kitabın hemen girişinde Tunçay'ın açık ve berrak, ne istediğini bilen, sentezini tamamlamış bir bilincin uzantısı olan akıcı Türkçesiyle analitik bir zemine de taşınır. Tunçay, yazdığı kitabın ve genel olarak bu alan çalışmasının siyaset bilimi mi yoksa tarih mi olduğunu sorgular. Gayet muhtasar biçimde yazılmış bu giriş yazısının dile getirdiği sorunsal bugün de ortadadır. Bir siyaset bilimci olarak bugüne değin Türkiye'de siyaset bilimi alanında yapılmış çok az çalışmanın doğrudan siyaset bilimi ve alt disiplinlerine yönelik olduğunu kaydedeyim. Söz konusu çalışmaların çok önemli bir bölümü ya siyasi tarih (*political history*) ya da siyaset tarihi (*history of politics*) çerçevesindedir. Kısacası tarih ağırlıklıdır. Tunçay'ın değerli kitabı da bir siyasal tarih çalışmasıdır. Fakat önsözdeki vurgularına sadık kalarak yeri geldiğinde siyaset biliminin çok önemli kuramlarını ele aldığı şartları tahlil ve temellendirme maksadıyla kullanır. Bu niteliğiyle kitap siyaset biliminin başvurmaktan kaçınamayacağı bir nitelik kazanır.

Nitekim kitabın girişinde Tunçay konuya bir tarihçi bakışıyla değil siyaset bilimci anlayışıyla yaklaşır. 1970 ve 1980'lerin Türkiye'si siyaseti bakımından da genel olarak partiler ve siyaset kuramı açısından da önemli sayılan hemen tüm akademisyenlerin görüşlerini irdeler. Bunlar dönemin öne getirdiği Sartori, LaPalombara, Rustow, Huntington, Moore ve Duverger'dir. Türkiye'deki siyaset bilimi çalışmaları özellikle ODTÜ ve Boğaziçi Üniversitesi çevresinde

terlik' kavramını tek parti kavramıyla ilişkilendirir ve adı geçen düşünürlerden o bağlamda yararlanır. İlk ikisinden genel anlamda partiler siyaseti doğrultusunda yararlanır. Özellikle Duverger, Türkiye'de çok uzun yıllar temel referanslar arasında kalmıştır. Bunun nedeni hem kitabında Türkiye'deki tek parti deneyimini olumlayıcı yaklaşımı hem de bazı akademisyenlerin çalışmalarını Fransa'da bu akademisyenin yanında yapmasıdır. Öte yandan bu yöntem çerçevesini Tunçay eksiklerini ve kısıtlamalarını işaret ederek ve irdeleyerek kullanır. Yararlanır fakat bazı siyaset bilimcilerin yaptığı üzere teslim olmaz.[26] Onları değerlendirerek kendi modelini kurar. Nitekim girişin son cümlesi 'şimdi tarih malzemesine bakalım' şeklindedir. Tunçay konumunu özellikle vurgulamaktadır. Aynı durum kitabın Sonuç bölümünde de karşımıza çıkacaktır. Geçmeden, Tunçay'ın bu metinde kurduğu tek-parti-Türkiye ilişkisinin ve onu üzerine oturttuğu modelin henüz aşılmadığını belirtelim.

Kitap daha sonra hızla gelişecek bir soy kütüğünün başlangıcını oluşturur. Ahmet Demirel'in, Cemil Koçak'ın, Hakkı Uyar'ın, Faruk Alpkaya'nın farklı anlayış ve yaklaşımlarla yaptığı çalışmaların bu kapıdan girdiğini söylemek kabildir. O çalışmaların çok önemli bir bölümü de aynı doğrultuyu izlemiş, siyaset bilimine dokunmakla birlikte analitik, monografiler olarak şekillenmiştir. Başka bir nokta ise Tunçay'ın kitabıyla büyük ve makro tarih yazımından mikro tarih yazımına geçişi sağlamasıdır. Konu CHP olduğu için değineyim: o dönemde elde dolaşan ve müracaat

edilen Suna Kili'nin *CHP* kitabıyla çeşitli zamanlarda yazılmış, örneğin Hikmet Bila'nın, daha eski tarihli Fethi Giritlioğlu'nun yapıtları bir partinin (CHP) tarihini daha ziyade bir 'anlatı' (*'narrative'*) olarak ifade etmekteydi. Gerçi, Suna Kili'de yer yer daha analitik bir yaklaşımı saptanırsa da kitabın daha yakın tarihe dönük kısmı hayli sorunludur. O bir yana, birincil kaynak kullanmaz ve yerleşik anlatının tekrarı olarak terekküp eder.

Tunçay ise bir monografi yazar fakat bu monografi makro değil mikro bir sorun etrafında biçimlenir. Sorun siyaset bilimine aittir: *Tek parti yönetiminin kuruluşu*. Hatta 'tek parti' kavramı. Öte yandan Tunçay bu problemi kendi uzmanlığı doğrultusunda tarihçilik yöntembilimiyle çözer. Sadece tarihçi olan birisinin böyle bir maharet göstermesi olanaksızdır. O türden çalışmaların ne kertede eksik ve yetersiz olduğunu biliyoruz. Nitekim Mahoney ve Terrie bu konuyu doğrudan ele alır ve nedenselliğin bağlamlar arasında nasıl teşekkül edebileceğine, daha doğrusu bağlamlar arası bir yaklaşım olmaksızın bazı durumlarda nedenselliğin teşekkül etmeyeceğine değinir.[27] Tunaya'da ipuçları yer yer görülse de bu çatıyı ilk kuran zannederim Tunçay'dır. Bu bakımdan da Tunçay'ın kitabı iddialı, yaratıcı ve hayli eleştireldir.

Tunçay'ın eleştirelliği eleştirellik adına veya mekanik bir eleştiri içinde gelişmez. Özellikle onun demokratik bilincinden kaynaklanmıştır ve tarih yazıcılığının yöntemine bağlılığından türer. Bununla birlikte Tunçay, Tek-Partinin açıkça anti-demokratik bazı uygulamalarına yol açan koşulları da soğukkanlılıkla ve 'klinik' mesafesini koruyarak dikkatle saptar. Oysa Tunaya yapıtının çatısını daha çok belge toplamak ve neşretmekle kurar. Tunaya'da zaman zaman siyasal düşünceler tarihine atıflar görülür fakat sentetik bir kurguyu Tunçay başarır.

Kitap bu niteliğiyle ve *en passant* saptamalarıyla kendi içinde tamamlanmış ve ufuk açan bir çalışma olmakla birlikte, kendisinden sonra konuyu izleyecekler için de tam manasıyla, yukarıdaki terimi kullanalım, bir 'araştırma dosyası' mahiyeti taşır. Tunçay'ın özellikle *Türkiye'de Sol Akımlar*'la başlayan birincil kaynak tutkusunun ve belge bulmak çabasının derinliğini bilenler için kitabın bu niteliği şaşırtıcı değildir. Böylece, 'anekdotik/ansiklopedik' ve anlatımcı (*narrative*), ansiklopedist tarih yazıcılığından analitik tarih yazıcılığına geçiş Tunçay'ın kitabıyla tamamlanır.

V

Tunçay'ın getirdiği dönüşümün anlaşılması şimdi bazı farklı ve daha metodik dikkatlere işaret edelim.

Türkiye'de tarih yazıcılığı ve araştırmacılığı önemli ölçüde Osmanlı tarihçiliğiyle tayin edilmiştir. Fransızların '*bugünün tarihi*' dediği, bizde *Cumhuriyet tarihi* olarak bilinen tarihi inceleyen kesim ise o çevre tarafından açıkça küçümsenir. David Garland'ın çözümlediği üzere bugünün tarihinin dışlanmasını veya farklı bir kategori olarak düşünülmesini hazırlayan çeşitli nedenler söz konusudur.[28] Tunçay, döneme eğildiğinde ve kitabını tamamladığında bu önyargıyı kırmakla kalmıyor çok önemli bir eksiği, Cumhuriyet tarihinin analitik ve eleştirel açından yazılmamasından kaynaklanan eksiğini de gideriyordu. Buradaki kurucu öge bu konu tartışıldığında hayli ilkel biçimde öne gelen alfabe değişikliği öncesi ve sonrası şeklindeki dönem ayrışması değildir. Osmanlı tarihçileri alfabe değişikliği öncesini tarih yazımı açısından benimsemekte, 1928 sonrasını neredeyse reddetmektedir. Söz konusu anlayıştaki 'grotesk' tutumunun daha fazla tartışılacak bir yanı olmamakla birlikte şunu belirtelim: Tunçay'ın getirdiği perspektifin kritik yanı sadece eski yazılı belgelere yönelmesi değildir. Haddinden fazla önemli bir cehdi gerektiren bu çabasının yanında Tunçay özellikle yeni bakış açıları kurarak tarihçiliğin metot ve varlıkbilimsel sorunlarına katkıda bulunur.

Cumhuriyet dönemi tarihinin, bilhassa kurucu dönem ve temel ilkeler bakımından, çok büyük ölçüde *Nutuk* ve ona atfen geliştirilmiş anlatı üstünden inşa edildiği malumdur. Bu anlatının '*resmî tarih*' olarak tanımlanması büyük ölçüde Tunçay'ın kitabından sonradır. Atatürk'ün başarıları ve kültü üstünden geliştirilen, tümüyle ideolojik (hatta dogmatik) bu anlatım kurucu anlatıdır. Doğuş (*tekvin/genesis*) anlatısı da diyebiliriz. Tüm tekvin söylemleri (*discourse*) gibi, tanımı gereği, eleştirelliği kabul etmez. Bir öte-dildir (*metalanguage*). Maksadı eleştirel eğilime karşı direnmektir.[29] Tunçay ise temel yaklaşımıyla yani tarihi bir siyaset bilimci perspektifiyle ele alışıyla bu anlatıyı çok ciddi bir yapı-söküme (*deconstruction*) uğratır.

Bu planın hazırlanmasından sonra Tunçay'ın ayrıca bir resmi tarih irdelemesi yapmasına gerek yoktur. Çünkü klasik yöntembilimin uzantısı olarak belge-anlatı ilişkisi kurulduğunda yani gerçeklik düzlemi, Pierre Nora'nın kavramıyla, *lieux*, mekânı hazırlandığında dekonstrüksiyon *spontane (kendiliğinden)* gerçekleşecektir. Bu itibarla Tunçay'ın kitabı sadece hâkim/egemen tarih anlayışını değil, onunla tümleşmiş, özdeşleşmiş hafıza, kimlik, aidiyet politikalarını da o yapısöküme dahil ediyordu. Böylece bugünün tarihinin aslında 'yakın dönemin tarihi' olduğu görüşünü berkitiyordu. Fakat yakın dönem tarihinin bir *karşı-akıntı* olarak düşünülmesi gerekirdi. Aksi takdirde yazılan, söylenen her şey malumun ilamı olmaktan öteye gidemeyecekti. Akışın yönünü Tunçay'ın nasıl değiştirdiğini anlamak için onun hiç ele alınmamış ve çok farklı bir yerde odaklanmış bambaşka bir özelliğini irdelemek gerekir.

VI

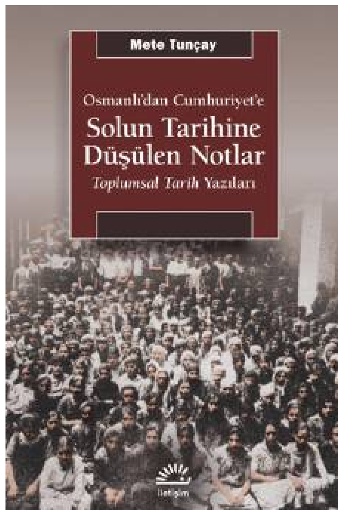
20. yüzyıl tarihçiliğinde çok farklı vektörler işledi. Febvre, Bloch ve Braudel üstünden gelişen Annales Okulu galiba biraz da 'romansı' olan yaklaşımıyla hala kendi içinde etkili. Fakat çağın ikinci yarısında Foucault'nun '*düşünce sistemleri tarihçisi*' olarak tanımlanması başlı başına bir olgudur. Foucault'nun kitapları, sözleri çok önemsenmiştir (o da Amerika'da, Fransa'da pek adını anan yok artık) fakat onun bir 'düşünce sistemleri tarihçisi' oluşu üstünde du-

rulmamıştır. Oysa özellikle son yıllarındaki çabası, Rabinow'a verdiği mülakattan biliyoruz, *fikirler tarihiyle (history of ideas)* ile *düşünce tarihi (history of thought)* arasındaki farka dikkat çeker.[30] İkisini birbirinden ayırır Foucault.[31] *Fikirler tarihi* ile Foucault temsil sistemlerinin analizini kast ettiğini belirtir. Fikirler tarihi, tavırlar ve tutumların, davranış kalıplarının (*types of action/ schémas de comportement*) çözümlemesi olan *zihniyet tarihinden de (history of mentalities)* farklı olduğunu vurgular. Neticede, düşünce tarihini tanımlayan tek bir eleman olduğunu düşünür: sorun ögeleri (*elements*), daha da açıkçası sorunsallaştırmalar (*problematizations*).[32]

Sorunsallaştırma kavramının kendisine yer bulması önemli ölçüde Althusser'in çabalarıyladır. Mark Kelly'nin vurguladığı gibi, Althusser kavramın 'zanaatıyla' meşgul olmuş, onunla 'sanat' yapmıştır. Foucault'da böylesi bir tutum yoktur.[33] Foucault son derecede somut şekilde kavramı ele alır. Bir pratikten söz etmektedir. Bir yerleşik gerçeğin bir 'sorun' olarak görülmesi ve bir soruna dönüştürülmesi. Düşünce tarihçiliğinin önemini burada arar.

Başka bir yerde tekrar aynı konuya döner. Fikirler tarihinin bir bilginin (*notion*) doğumundan, gelişiminden başlayarak bağlamını oluşturan diğer düşüncelerin kapsamı içinde çözümlenmesi olduğunu söyler. Buna mukabil *düşünce tarihi* sorunsallaştırılmamış bir alanın veya sorgusuz sualsiz benimsenmiş, tanıdık olan ve sorgulanmayan bir pratikler kümesinin nasıl bu şekilde oluştuğunun analizidir. Çözümlemeyle birlikte söz konusu alan bir soruna (problem) dönüşecek, tartışma ve münazara doğuracak, yeni tepkileri ateşleyecek ve daha önce sükûnet içinde olan davranış, tutum, alışkanlık, kurum ve edimleri bir krize sürükleyecektir.[34] Kısa bir özetle bu tartışmayı kaparsak, Düşünce Tarihi, kurumların, pratiklerin, alışkanlıkların, örflerin, inançların sorunsallaştırılmasıdır. Fikirler tarihi ise 'bilgi'ye odaklıdır ve bilginin kökenleri, gelişmesi ve bağlamıyla ilgilidir.[35]

Mete Tunçay'ın *T.C.'de Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)* kitabıyla yaptığı tastamam budur. Fakat bir adım ötesinin bulunduğunu da unutmamak gerek. Tunçay, sadece kategorik hatta emperatif nitelikler kazanmış bir 'kültü' sorunsallaştırmak ve

Mete Tunçay, *Solun Tarihine Düşülen Notlar*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2022

çözümlemekle kalmamış (daha doğrusu çözümleyerek (buna 'dekonstrüksiyon demiştim) sorunsallaştırmış) ama Foucault'nun fikirler tarihinin işlevi olarak gösterdiği şekilde bir ideolojiyi, kökenleri, kaynakları ve sistematiğiyle de irdelemiştir. Açıkça söylemek gerekirse bir siyaset bilimci Tunçay'ın yaptığını yapamazdı. Onu ancak bir tarihçi yapabilirdi. Ama tarihçilerin yaptığı da Tunçay'ınki kadar köklü, kalıcı ve derin olamazdı çünkü, Tunçay bir siyaset bilimcinin işlevini de kitabında yerine getiriyor.

Bu çerçeve içinde kitap iki önemli sonuç üretir. Birincisi o güne kadar daha ziyade kronolojik bir vaka olarak zikredilen Takrir-i Sükûn Kanunu'nun rejimin temellerini kuran sistematik uygulamanın çerçevesi olduğunu ve Cumhuriyet yönetiminin bu ortamda şekillendiğini saptar. Basit bir bulgudan veya çıkarsamadan söz etmiyoruz. Bir kere bu gerçek kavrandıktan sonra erken Cumhuriyet dönemini oluşturan diğer faaliyetlerin içerik, kapsam ve nitelikleri başka bir gözle değerlendirileceği gibi, aynı zaman dilimindeki kamu otoritesinin davranış kipi de gene farklı bir zemine oturacaktır. Bu aşamada Tunçay bir *fikirler tarihçisi* sıfatıyla dönemin ideolojik dokusunu çözümler.

İkinci önemli nokta bu defa 1930'larda gelişen parti-devlet bütünleşmesidir ki, *tek parti yönetiminin kurulması* bu olgunun bir uzantısıdır. Daima üzücü olan şey Tunçay'ın kitabını 1931'de kesmesidir. Her ne kadar bazı bölümlerde (örneğin laikliğin ele alındığı kesimde) daha ileriye dönük atıflar ve sorgulamalar mevcutsa da kendi analizimde *partiyi kuran devlet-devleti kuran parti* dikotomisi dediğim 'halin' bilhassa öne çıktığı 1931 sonrasını Tunçay'ın yaratıcı irdelemeleriyle deşmemesi büyük bir kayıptır. İtiraf edelim ki, daha sonra başlangıçta andığım şekilde bazı çok değerli çalışmaların yapılmasına mukabil 1931 sonrası bugün de daha ileri okumaları beklemektedir. 1923-1931 arası ise kurucu zihniyetin daha sonraki devirlere taşıdığı muhakemeyi anlamak bakımından, yani güçlü bir ideolojik soy kütüğü çıkarmak ve peşinden gelen bazı tepkimeleri anlamak ve ölçmek açısından daha fazla ele alınmaya ihtiyaç gösteriyor.

VII

Mete Tunçay, daha sonraki dönemlerde ilk cildi 1966 gibi çok erken bir tarihte yayınlanmış *Türkiye'de Sol Akımlar* isimli kitabını genişletti, araştırmalarını bu yönde sürdürdü. Kitabın son baskısına yazdığı önsözde çalışmalarını durdurduğunu, artık genç kuşaklara yardım edeceğini belirtiyordu. Öte yandan kamusal bir entelektüel olarak şimdi *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Solun Tarihine Düşülen Notlar* isimli kitabında derlenen yazılarını daha popüler mecralarda yayınladı ve bu yöndeki çalışmalarına hiç ara vermedi. Fakat erken Cumhuriyet döneminin kategorik incelemesini daha ileri taşımadı. Son dönemlerde ise kendi tabiriyle 'düşünce tarihi' kitaplarını çevirdi. Böylece sol tarih, erken cumhuriyet tarihi ve düşünce tarihçiliği olmak üzere üç alanda, çığır açmış, ekol olmuş, öncüller (*precedent*) yerleştirmiş bir tarihçidir.

Erken Cumhuriyet döneminin tarihine dönük bu kitabı, bu yazıda ele aldığım olgular açısından önemini koruyor. Kitabın kuruluş yıllarına yönelmesi Türkiye'deki tarihçiliğin kavranması bakımından başlı başına bir nirengi noktasıdır. Sorgulanan tarih dönemi sonuçları itibariyle tarihselliğini aşacak bir önemdeydi. Çünkü yeni dönemin siyasal zeminini inşa etmekteydi. Tunçay'ın tarihle siyaset bilimi arasında kurduğu değindiğim ve çok önemli olan köprü, tarihin siyasallığıyla siyasalın tarihselliği arsındaki dengeyi inşa ederken bizatihi bu nedene bağlanıyordu. Başka bir deyişle Tunçay erken Cumhuriyet dönemine yönelirken siyasal bir sorunla uğraşacağını biliyordu ve muhtemelen tam da bu nedenle o dönemi ele almıştı. Kitap, getirdiği yorum çerçevesiyle bu siyasal kurgunun somutlaşmasına ama o arada da tarih yazıcılığının bazı önemli metot sorunlarının çözümüne önemli katkılarda bulunmuştu. Bugüne kadar o parametrelerin üstünde durulmaması, daha geniş açılardan ele alınmaması önemli bir eksikliktir. Oysa o analizler bize çok farklı yataklar inşa etme olanağı verecekti. Buna rağmen Tunçay'ın açtığı yolda yeni bir kuşağın yürümesi yeterince ele alınmadığını söylediğim bu unsurların benimsenip içselleştirildiğini açıkça kanıtlıyor.

Kitabının kırkıncı yılında hala nirengi noktası ve mihenk taşı olması ise tüm iddialarımın kanıtıdır.

HASAN BÜLENT KAHRAMAN – IŞIK ÜNİVERSİTESİ, ÖĞRETİM ÜYESİ

DİPNOTLAR

1 Artık çok unutulmuş bir çalışmayı bu vesileyle anayım. O dönemde Türkiye'de ciddi kuramsal iktisadi analiz kitabı çok azdı. O çok az sayıda metin içinde iki kitap öne çıkıyordu. İlki, Bilsay Kuruç'un *Ricardo İktisadının bazı Metot Sorunları* isimli metni çok önemliydi. İkincisi de Yılmaz Akyüz'ün *Sermaye, Bölüşüm Büyüme* isimli kitabıydı.

2 Sraffa'nın içinde yaşadığı çok hareketli, çok ilginç dönemi şu kitapta tüm ayrıntısıyla bulmak mümkündür: Alessandro Roncaglia, *Piero Sraffa, His Life, Thought and Cultural Heritage*. London: Routledge, 2000. Bu vesileyle o dönemde bu özellikleri taşıyan bir iktisatçıya kol kanat geren, tüm olanakları sağlayan İngiltere'deki liberal zihniyeti ve üniversite sistemini de özellikle anmak isterim.

3 Sencer Divitçioğlu'nun entelektüel çevresini ve özellikle Paris yıllarını, o şehirdeki ilişkileriyle birlikte eşi şu kaynakta, ana konu A.H. Tanpınar olsa da, geniş şekilde anlatıyor ve bazı önemli ipuçları veriyor: Sevgi Divitçioğlu, 'Tanıklıklar: Tanpınar ve Çevresi', https://www.youtube.com/watch?v=0RFTjFhKM4c

4 Programın deşifre edilmiş metnine şu adresten erişmek mümkündür: https://hasanbulentkahraman.com/a-haber-beyin-firtinasi-prof-dr-hasan-bulent-kahraman-prof-dr-asaf-savas-akat-prof-dr-taner-berksoy/

5 Bu analizi diğer unsurlarıyla birlikte şu kitapta temellendiriyorum: H.B. Kahraman, *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi II*. İstanbul: Agora, 2011.

6 Divitçioğlu görüşlerini Milliyet gazetesinde yayınladığı bir makalede anlatmıştı ve Demirel'in hamlesini güçlü buluyordu. Ardından ikinci bir makale yazarak görüşlerini revize etti ve daha eleştirel bir noktaya taşıdı. Anılarını anlattığı yapıtında konuya değiniyor ve ilk yazının eksik yayınlandığını, o nedenle Demirel'i över göründüğünü belirtiyor. Oysa görüşlerinin özgünlüğü ve sezgilerinin gücü tam da o 'yanlışlıkta' içeriliyor. Bknz.: *Sencer Divitçioğlu Anlatıyor*. İstanbul: Yapı Kredi, 2013, s. 153-155.

7 Dünya-Türkiye bütünleşmesi çok irdelenen bir konu. Umumiyetle de Türkiye'nin dünyadan kopuk olduğu vurgulanır. Bu kopukluğun Türkiye'yi Batıdan 300 yıl geride bıraktığını öne süren çalışmalar da mevcuttur. Oysa görüş yanlıştır. Türkiye hemen her dönemde çok kısa anakronizmalarla dünyadaki gelişmeleri kendi bünyesinde yaşamıştır. Aradaki gecikmeler bir senkronizasyon problemi değildir. Bir 'özgülük/özgüllük' problematiğidir. Diğer görüş çok dramatik bir Oryantalizmi yansıtır. Oysa daha 1970'lerde bazen 'Dörtlü Çete' diye de anılan Wallerstein, Arrighi, Frank ve Amin gibi düşünürler entegrasyona dayalı Dünya Sistemi görüşünü ortaya getirmiş, Türkiye'de de bu görüşler çok ciddi iktisatçılar tarafından heyecanla karşılanarak tartışmalara ve modellemelere esas alınmıştı. Bu Marksist iktisatçıların Türkiye'ye yansımaları Amin'in ölümü üstüne ve onu eksen alarak şu kısa değerlendirmede irdelenmiştir. Alp Yücel Kaya, 'Samir Amin'in Ardından Türkiye'de İktisat Tarihi Tartışmalarını Hatırlamak', *Mülkiye Dergisi*, 43 (2), 355-386.

8 Yıllar sonra yeni baskısı yayınlanacakken veya konuşulurken sohbet ettiğimizde Asaf Savaş Akat, kitabın yapısından söz ederken tüm bu saydığım özelliklerini zikrederek, büyük bir entelektüel dürüstlükle ve dönemin ruhunu yansıtacak bir anlayışla, 'ne şizofreni' demişti. Bu ölçüde önemli entellektüel kapasitesi olan bir akademiğin sözü mutlaka dikkate alınmalıdır. Konunun iktisat analizi gibi nispeten objektif bir olguya dönük oluşu bence değerlendirmenin önemini artırıyor.

9 Taner Berksoy, *Azgelişmiş Ülkelerde İhracata Yönelik Sanayileşme*. İstanbul: Belge, 1982.

10 Cevdet Erdost, ed., *IMF İstikrar Politikaları ve Türkiye*. Ankara: Savaş Yayınları, 1982.

11 Bruce Bartlett, *Raegonomics: Supply Side Economics in Action*. Washington, DC: Arlington Press, 1981.

12 Kitap, daha sonraki baskılarında 2002'de vefat etmesine rağmen Alman kökenli iktisatçı Rudiger Dornbusch'un adını doğallıkla muhafaza etti ama bu tür kitaplarda, özellikle metni yenileme ve güncele uyarlama çabasında daima görüldüğü üzere yeni bir ismin katılmasıyla yayınlandı: Rudiger Dornbusch, Stanley Fischer, Richard Startz, *Macroeconomics*. New York: McGraw Hill, 13. Baskı, 2018.

13 Burası yeri değil ama değinmem gereken bir husus var: Türkiye'de sistematik anlamda liberal düşünceyle yakınlık kurulması 1990'lardadır. Bazı akademik isimler *Liberal Düşünce Topluluğu* çevresinde toplanmıştı. Bu doğrultuda öne çıkan bir dergi olan *Liberal Düşünce Dergisi* hakkında bknz. Sinan Avan, 'Liberalizmin Türkiye'deki Temel Hak ve Özgürlüklere Yaklaşımı: Liberal Düşünce Dergisi Örneği', Sakarya Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi. file:///Users/hbk/Downloads/333657.pdf

14 Bu konularda artık hacimli bir literatür olmakla birlikte bu yazının da konusu olan 'bugünün tarihi'ni yazmanın gerektirdiği soğukkanlı, analitik ve 'klinik mesafeyi' koruyan metinlerin sayısı fazla değil. Bu kısıtlamalardan nispeten uzak kalmış şu kaynağa bakılabilir: Kerem Öktem, *Angry Nation: Turkey Since 1989*. London: Zed Books, 2011.

15 Burada bir ayrıma dikkat çekmek gerekir. Tümüyle semantik olsa ve fazla bir anlam taşımasa da Kemalizm daha politik ve 'sol' bir kavram olarak sunulmuştur. Askeri yönetim ise doğrudan Atatürk'e ve kültüne referansla Atatürkçülük adını/sıfatını kullanmıştır. Ayrım bazı çevrelerde bugün de dikkatle korunmaktadır. Ben de bu yazıda 12 Eylül döneminden söz ettiğim yerlerde Atatürkçülük sözcüğünü kullanıyorum.

16 Bu konuyu az sonra genişleteceğim. Fakat görüşlerimi açıkladığım kaynağı burada zikrediyorum: Hasan Bülent Kahraman, 'Kemalizm', ed., Yalçın Akdoğan, *Türkiye'de Siyasi Kimlikler*, Cilt 3 içinde. İstanbul: Meydan Yayıncılık, 2011. Fakat Kemalizmi oluşturan dokuyu ve toplumsal yapıyı daha ayrıntılı olarak şu kitapta inceledim: Hasan Bülent Kahraman, *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi-I*. İstanbul: Agora, 2008.

17 İlk yazım 1976 yılında *Varlık* dergisinde yayınlandı. Sonra *Politika* gazetesinde yazdım. Lisansüstü eğitimine 1980 Eylül'de başladım.

18 Y. Esmer, Ç. Akça, B. A: Okçuoğlu, der., *Türkiye'de Siyaset Bilimine Yöne Verenler: Kuram, Yöntem ve Süreçler*. İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, 2015. Tunçay'ın kitapta yer alamaması nedeni olabilecek tarihçiliği konusunu ben de bu yazının ilerleyen bölümlerde Türkiye'de siyaset bilimiyle tarihçilik arasındaki ilişkisi içinde ele alıyorum. Buna rağmen vurgulayayım: Mardin'in Türkiye'de siyaset bilimine katkı yapanlar arasında tek ad olarak Tunçay'ı zikretmesi üstünde düşünmek gerekir. Hele Tunçay'ı kendi düşüncesinden 'ayrılan' birisi olarak değerlendirirken bu saptamayı yapması daha da önemlidir. (s. 286).

19 Hasan Bülent Kahraman, 'Kemalizm', *Türkiye'de Siyasi Kimlikler*, haz. Y. Akdoğan. İstanbul: Meydan Yayınları, 2011, s. 83-108.

20 Hiyerarşi dışı darbe kavramı ve Türkiye pratiği için bknz. Doğan Akyaz, *Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi: Hiyerarşi Dışı Örgütlenmeden Emir Komuta Zincirine*. İstanbul: İletişim, 3. Baskı, 2009.

21 H.B.Kahraman, 'Kemalizm'.

22 Bu konular için bknzs: *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 2: Kemalizm*. İstanbul: iletişim Yayınları, 2002.

23 Tunçay'ın kitabı yayınlandığında Kemalizm toplumun endoktrinasyonunda bir kült olarak kullanılıyordu ama henüz akademik çevrelerde analitik bir şekilde ele alınmamıştı. O çalışmaların ilk örnekleri 2000'li yıllardadır. Bugün post-Kemalizm veya post-post-Kemalizm tartışmaları yapılıyor. Arada yayınlanmış Kemalizmi güncel gelişmeler bağlamında ele alan çeşitli kitaplar mevcuttur. O dönemde Kemalizmi uluslararası plana yerleştirerek irdeleyen bir perspektif söz konusu değildi. Sonradan bazı çalışmalar yapıldıysa da o metinler bu ideolojiyi Batılılaşma ve evrenselcilik bağlamında ele aldı. Tersinden söyleyelim, Kemalizm Batı/lılaşma tesiri altında geliştirilmiş uzun bir dönüşüm zincirinin son halkasıydı. Oysa Kemalizmin doğrudan kendisi olarak Türkiye dışındaki ülke ve kültürlerde nasıl bir tesir icra ettiği yeni yeni ele alınmaktadır. Son zamanlarda yayınlanan bir kitap bu konuda önemli ve çok ciddi bir başlangıçtır. N. Clayer, F. Giomi, E. Szurek, ed., *Kemalism: Transnational Politics in the Post-Ottoman World*. London: I.B. Tauris, 2020.

24 M. Koraltürk, T. Bora, M. Ö. Alkan, der., *Mete Tunçay'a Armağan*. İstanbul: İletişim, 2007.

25 Tunçay 12 Mart 1971 askeri muhtırası dolaylarında tutuklanmıştır. 12 Eylül 1980 darbesinden sonra 1402'yle çalıştığı SBF'den uzaklaştırılmıştır. Daha sonra SBF'ye dönme hakkını kazanmış, dönmüş ama kısa süre sonra istifa etmiştir. Daha sonra akademik çalışmalarını Bilgi Üniversitesinde sürdürmüş, orada emeritus profesörlük kazanmıştır.

26 Türkiye'de siyaset biliminin ekol analizi henüz yapılmamıştır. Fakat alana en büyük katkıların farklı disiplinlerden geldiği muhakkaktır. Mete Tunçay bu bakımdan ne kadar önemliyse bir sosyolog olan Şerif Mardin de o ölçüde önemlidir. Aynı şekilde bir tarihçi olan Eric Jan Zürcher de tarih platformunda kalmakla birlikte önemli katkılarda bulunmuştur. Buna karşılık İngilizce yayın yapan, çok atıf alan bazı akademisyenler, mekanik başarılarının ötesine geçmek bir yana, örneğin İsmet İnönü biyografisini yazarken bile temel bir yorum çerçevesine sahip olmamaktan kaynaklanan ciddi çıkmazlara saplanmışlardır.

27 James Mahoney ve P. Larkin Terrie, 'Comparative-Historical Analysis in Contemporary Political Science', J.M. Box-Steffensmeier, H. E. Brady, D. Collier, ed., *The Oxford Handbook of Political Methodology*. Oxford: Oxford University Press, 2008; s. 779-795.

28 David Garland, 'What is a "history of the present"? On Foucault's genealogies and their critical preconditions', *Punishment & Society* 2014, Vol. 16(4), s. 365–384

29 Bu konuda bknz., Hugh C. White, *Narration and Discourse in the Book of Genesis*. Cambridge: Cambridge University Press, 1991, bilhassa s. 93-107.

30 Bu izleği şu kaynaktan takip ediyorum: James Schmidt, 'On Michel Foucault's Distinction between the "History of Ideas" and the "History of Thought", Persistent Enlightenment. https://persistentenlightenment.com/2014/06/23/history_of_thought/.

31 Michel Foucault, "Polemics, Politics, and Problematizations," *Ethics: Subjectivity and Truth* içinde, ed. Paul Rabinow, çev. Robert Hurley. New York: New Press, 1997, 117.

32 Yzy.

33 Mark Kelly, 'Problematizng the Problematic: Foucault and Althusser', *Angelaki*, no 23, 2019; s. 155-169.

34 Michel Foucault, *Fearless Speech*, ed. Joseph Pearson (Semiotext(e), 2001, s. 74.

35 Bu özeti şu kaynakta grafik olarak görmek de mümkündür: James Schmidt, 'On Michel Foucault's Distinction between the "History of Ideas" and the "History of Thought", https://persistentenlightenment.com/2014/06/23/history_of_.thought/#fn5.

DOKTOR ŞERAFETTİN MAĞMUMİ'NİN HATIRATINA DAİR GÖZLEMLER

Ya Hürriyet Ya Yolsuzluk

ADİL BAKTIAYA

ŞERAFETTİN MAĞMUMİ'NİN GÖREVİ KOLERAYA MÜDAHALE ETMEK İSE DE NEREYE GİTSE DÜNYAYA BİR DOKTOR GÖZÜNÜN YANI SIRA HEM HER ALANDA AZ ÇOK BİLGİSİ OLAN BİR BİLİM İNSANI HEM DE ÜLKESİNİN SOSYAL VE EKONOMİK SORUNLARINI ÇÖZMEK İÇİN KOLLARINI SIVAMIŞ İDEALİST -MÜSTAKBEL- BİR DEVLET ADAMI GÖZÜYLE BAKMAKTADIR.

1894 yılının Ağustos ayında Doktor Şerafettin Mağmumi kolerayla mücadele etmek üzere Bursa'da görevlendirildiğini öğrenir, eşyalarını hazırlayıp yola çıkar. Bursa, Mudanya, Bandırma, Erdek, Balıkesir, Edremit ve Ayvalık dolaylarında sıhhiye müfettişi olarak kolerayla mücadele edecek, 4.5 ay süren bu görevin bitiminden birkaç ay sonra yine aynı görevle bu sefer Mersin, Adana, Halep, Beyrut ve Şam dolaylarına gidecektir. Mağmumi yol boyunca izlenimlerini, görevi sırasında yaptıklarını ve gördüklerini kaydeder ve böylece iki kitaplık, okunması çok keyifli olan ve Osmanlı dünyasının farklı bölgelerinden ve farklı yönlerinden manzaralar sergileyen bir hatırat ortaya çıkar.[1]

Doktor Şerafettin Mağmumi

Gözlemlerini yazarken Mağmumi, mecburen tedbirli davranmış ve kararında serzenişlerin ötesinde siyasetle ilgili pek bir şey yazmamıştır. Tuhaf bir şekilde bunun yazdıklarına olumlu bir yansıması olduğu söylenebilir: çünkü böylece, siyasi olayların ciddiyeti ve hayatın başka hiçbir yönüne yer bırakmayan önceliği onun bu ilk kez tattığı gezme/görme heyecanını gölgelememiştir. Henüz acemi bir seyyah olduğu için olmadık ayrıntılar aktarır Mağmumi ve asıl bu ayrıntılar onun yazdıklarını ilginç kılar.[2] Ancak sonraki yıllarda seyahatte ustalaştıkça/tecrübe kazandıkça (!) yazdıklarının sıradanlaştığını kişisel bir kanaat olarak belirtmek gerekir; ya da bunun sebebi belki de Anadolu'da şaşkınlık yaşayan bir Beyoğlu insanının Avrupa'da şaşırtıcı bir şey görememesidir.

***

Bu çalışma iki kısımdan oluşmaktadır, önce (i) gözlemler kısmında hatıratı ilginç ve keyifli kılan bazı noktaların yanı sıra Mağmumi'nin taşraya bakışına ve onun ufkunu genişlettiği tahmin edilebilecek kimi tecrübelerine odaklanılacak; ardından ikinci kısımda (ii) yolsuzluk ve kötü yönetim örneklerinin bu seyahatin belirgin bir arka planını oluşturduğu gösterilmeye çalışılacaktır. Tabi bu vesileyle Mağmumi'nin kaçındığı siyaset konusuna da ister istemez girilmiş olacaktır. Doğrusunu söylemek gerekirse bu yazı boyunca Mağmumi'nin gezi notlarındaki tespitler ya da şahitlikler aracılığıyla o günün Osmanlı dünyasını anlamaya çalışmaktan çok, "Mağmumi bu geziden ne öğrenmiş olabilir?" sorusunun cevabının peşine düşülmüştür. 19. yüzyılın sonlarında bir salgınla savaşma göreviyle Anadolu ve Suriye'de seyahat eden 24 yaşında bir Osmanlı doktoru hem memleketi tanımakta, böylece ufkunu genişletmekte, hem de iyileştireceği halkın önceden kestirilemeyen tepkilerinin yanı sıra attığı hemen her adımda aksiliklerle ve idari beceriksizliklerle karşılaşmakta ve elbette fikrî olarak da şekillenmektedir.

Önceden belirtmek gerekirse Mağmumi, gezi notlarının arka planında hep görülen yolsuzluğu eleştirmeyi hedeflememiştir, ancak yine de yaşadığı bu tecrübe önemlidir; çünkü kısa bir süre sonra yurtdışına kaçacak ve Paris'teki Jöntürk grubuna katılacak olan Mağmumi'yi okuduğu gazeteler, Fransızca kitaplar ya da Osmanlı Devleti'nin uluslararası sahnedeki durumuna dair arkadaşlarıyla yaptığı sohbetler kadar, şahit olduğu bu yolsuzluklar ve idari beceriksizlikler de etkilemiş olmalıdır. Mağmumi, bilindiği gibi yola

Yörük kızları. II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, İstanbul Üniversitesi Dijital Kütüphanesi

çıkmadan önce de hâlihazırda zaten bir Jöntürk'tür; dahası İttihat ve Terakki'nin kurucularından biridir ve hep ağır basan kefede olmasa bile her zaman sözü önemsenen biri olmuştur;[3] ancak bu tarihlerde Mağmumi -gezdiği yakın yerler bir yana – kendi ifadesiyle ilk kez memleket içinde uzun bir seyahate çıkmaktadır, o güne kadar memleket kendisine yabancıdır. İstanbul'da manzara ne olursa olsun başkentteki imparatorlukla taşradaki imparatorluk aynı değildir. Denilebilir ki bu geziyle birlikte bir Jöntürk'ü inşa eden hayat tecrübelerinden önemli bir tanesi yaşanmaktadır. Nitekim kendisi de sonradan genel olarak seyahat etmenin anlamını şöyle ifade edecektir:

"Seyahati kuru bir eğlence addedenler pek büyük bir hata etmiş olurlar. Bu bir ders-i amelî ve tatbikîdir. [...]Nazari olarak mükemmel bir talim ve tahsil görmüş zevâta da lâzımdır."[4]

1. GÖZLEMLER: MAĞMUMİ'NİN TAŞRAYA BAKIŞI

19. yüzyılın sonlarında Anadolu ve Suriye'de gezen bir doktor olarak Şerafettin Mağmumi bir yanıyla, L.P. Hartley'in iyi bilinen "geçmiş yabancı bir ülkedir, orada işler başka türlü yapılır" sözünü yalanlamak ister gibi, günümüzün sıradan insan yaşamlarından görüntüler sergiler; yolculuğa uygun bir çanta almak üzere Mahmutpaşa'ya gitmesi bugünkü İstanbul insanının halen yaptığı bir şeydir; yolda bir yerde bir gazoz açmakta, çok üşüdüğü bir yerde kanyak içerek ısınmaktadır; oteldeki tabldot saati iş saatlerine uymaz, gazinoda bilardo salonunu çok beğenir, çevre hassasiyeti vardır, ormanların korunmamasına kızar, beğendiği yerlerde yanında "enstantane bir kamera" olmadığına hayıflanır... O anlattıkça bir 19.yüzyıl insanının "biz"e ne kadar benzediğine şaşarız.

Öte yandan Mağmumi yabancısı olduğumuz bir evrende gibidir. Bu iki açıdan doğrudur: Birincisi, sadece günümüz okuru değil İstanbullu bir doktor olarak Mağmumi bile gözlediği Anadolu ve Suriye halkları ile başka dünyalara, başka evrenlere, başka çağlara aittir. Modernleşmenin seyri iki kutuplu bir yapı yaratmış, yaşam biçimi açısından kendisi ile tedavi edeceği Anadolu ve Suriye insanı arasında bir uçurum ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla bir İstanbullu için Anadolu ve Suriye söz konusu olduğunda "şimdi" bile yabancı bir ülkedir.

İkincisi iyi bilinmektedir: Anadolu ve Suriye bir imparatorluk coğrafyası olarak bugünden çok farklı, çok milletli ve çok renkli bir görünüme sahiptir. Bazı yerlerde Türkçe tabela bile göremeyecek, kıyafetlerinden yola çıkarak kimin yerli olup kimin olmadığını, kimin ise oraya tayin edilmiş bir memur olduğunu kolayca kestirebilecektir. Aslında 'bu bir bakışta anlama' Müslüman ve gayrimüslimlerin yaşam koşulları için de geçerlidir ve belli ki Mağmumi'nin üzerinde derin izler bırakacaktır. Örneğin okulların çoğu Feyz-i Hamidi, Avn-i Hamidi, Nur-u Hamidi gibi ilim irfan vadeden isimler taşısa da gerçekte durum öyle değildir:

"Ya ahır gibi karanlık bir dam ya da çoğunlukla mescitin bitişiğindeki teneşirhane, bir yanda tabut vb. duruyor. Bir köşede ve toprak üstünde üç beş çocuk 'namaz sureleri'ni öğreniyorlardı. Hele muallimlerin çoğu adlarını yazamıyorlardı[5] [...] Hâlbuki Hıristiyan köylerine girerken mutlaka bir iki katlı bir bina uzaktan göze çarpar. Sormaya

Bursa Muradiye
II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, İstanbul Üniversitesi Dijital Kütüphanesi

Kasaba (Turgutlu) Kazası'nda Hamidiye Karyesi. II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, İstanbul Üniversitesi Dijital Kütüphanesi

gerek yok. Mutlaka okuldur. İçinde muntazam sıralı dershaneler, duvarlarında haritalar, şekiller asılı." (s. 91)

***

Şerafettin Mağmumi'nin görevi koleraya müdahale etmek ise de, nereye gitse dünyaya bir doktor gözünün yanı sıra hem her alanda az çok bilgisi olan bir bilim insanı, hem de ülkesinin sosyal ve ekonomik sorunlarını çözmek için kollarını sıvamış idealist -müstakbel- bir devlet adamı gözüyle bakmaktadır. Toplumsal ve ekonomik hayatın her yönünü anlamaya, tanımlamaya, sınıflandırmaya ve nihayet "terakki" etmesini sağlamaya yönelmiş bakışı belirgindir. Hemencecik projeler düşünür, yapılması gerekenleri söyler. Kuşku yok ki bir yetkisi olacak olsa çok sayıda işe girişecektir; gözlemlerini yaparken kimi zaman bir ekonomist, kimi zaman bir şehir planlamacısı, bir dilbilimci, antropolog, bir ziraatçı, bir makine mühendisi... hatta -muhalif olduğu halde- emniyet ve güvenliği geliştirmekten sorumlu bir devlet adamı gibidir.

Bu sonuncu ilginç örnekte kaldığı bir otelin sahibi daha otele girer girmez kendisine adını, görevini, nereden geldiğini sorar. Mağmumi bu muameleye alışık olmadığı için bu soruların nedenini merak edip sorduğunda otel sahibi bu bilgileri polis dairesine bildirmek zorunda olduğu cevabını verir. Mağmumi bu cevaptan çok memnun kalmıştır: "Cidden takdir edilecek bir yöntem. Öteki yerlere güzel bir uygulama örneği. Her yerde uygulanması istenecek bir şey." (s. 117) Daha bir iki yıl önce askeri tıbbiyedeki öğrencilere bir baskın yapıldığında Abdullah Cevdet ile birlikte ilk kendisinin odası basılmış,[6] tutuklanıp okuldan atılmıştır[7] ve hükümetin baskısından kurtulmak için kısa bir süre sonra da Avrupa'ya kaçacaktır; bu açıdan bakılınca böylesi bir muhalifin bu takdiri ayrıca ilginçtir!

***

Mağmumi'nin o zamana kadar sahip olduğu görüşler bir yana halkın cahilliğinin iyilik bekleyen ya da yardım isteyen bir pasiflik değil, üstesinden gelinmesi, mücadele edilmesi ve halka rağmen galip gelinmesi gereken bir güç olduğu kanaatine varmış olması beklenir. Sonuçta salgına müdahalede tıbbın doğruları hiçbir şüpheye bırakmaz niteliktedir, yapılacak olan yapılacaktır. Kendisi koleryla mücadele etmeye çalışırken, o kurtaracağı sefalet içindeki insanlar ona yalan söylemektedir. Bu durumda kendisi de kendisine söylenen yalanları boşa çıkartacak taktikler geliştirir.

"[...] yakın bir zamanda bir ölüm olup olmadığını sorardım. Bazen saklamak isterler, hemen kabristana gidip taze mezar görünce sıkıştırmaya başlar ve kim haber verdi diye şaşalayarak itiraf ederlerdi." (s. 86)

Sürekli uyanık ve tetikte olmak zorundadır. Karşılaştığı sorunlar günümüz doktorlarının karşılaştığı sorunlardan çok farklı değildir. Sonuçta ilaç verdiği halde kurtaramadığı her hasta "doktor bir ilaç veriyor, verdiği ilaç bir süre sonra hastayı öldürüyor" şeklindeki bir söylentinin somut bir kanıtıdır. (s. 179) İlginçtir yine bugünü hatırlatır şekilde başka yerlerden beş on tane mikrop bulup onları bir kutu içine hapsedip getirttiklerine dair dedikodular da dolaşmaktadır. Kilis'te bir doktor olarak yapması gereken şeyde ısrar edecek olursa başına geleceklerden, hatta hayatından endişe edecek, bundan sakınabileceği yollar deneyecektir. Bu olayda ishali engellemek için incir yemeği yasaklamak istemiş, ancak müftü buna itiraz etmiştir; Kuran'da kendi adına bir sure olan incir gibi kutsal bir meyveyi yasaklayamayacağını söyleyen müftünün halkı kendisine karşı galeyana getirme gücüne sahip olduğunu hisseder Mağmumi; linç edilme ihtimali vardır. Bu noktada bir adım geri atar, zaten "dehşetli kolera" olan müftünün doktora inat incir yemesine ve yatağa düşmesine seyirci olur.

"İlerde bir başka soruna yol açmamak için [Müftünün] tedavisini yerli doktorlara aktardım. Sabahleyin ölüm haberi geldi ve bu tıbsal keramet bizi halkın gözünde aklandırdı." (s. 223)

KADINLAR

Gündelik hayatın sıradan görüntülerine gelince bu görüntüler sayılamayacak kadar çok ve çeşitlidir;

bu çalışmanın dar kapsamı içinde öne çıkartılabilecek bir örnek Mağmumi'nin, İstanbul'da ortalıkta olmayan kadınların Anadolu'da pek çok yerde hayatın içinde olduğuna da tanıklık etmesidir. Maraş yakınlarında yörük kızları onu karşılar ve ayran ikram eder, Elbistan yolu üzerinde bir yerde bir su kaynağına girmek için kadınların banyosunun bitmesini beklemek zorunda kalır, Bursa'da kadınların "açık fayton"larla gezdiğini görünce İstanbul ile bu tezatlığa şaşırır ve hoşuna gider, pazarın köyden getirdikleri ürünleri satmaya çalışırken çekişe çekişe pazarlık yapan kadınlarla dolu olduğuna şahitlik eder. Mağmumi bunun "görülmeye değer" bir şey olduğunu yazar. Toroslarda bir aşiret ağasının çadırını paylaşır: burada kendisinin yatması için çadır içine iki karış yüksekliğinde bir paravan konarak bir bölme oluşturulur; paravanın öte tarafında ağa iki eşiyle birlikte yatmaktadır. Ona göre her şey ortaoyunu gibidir, "yatakta oturunca hepimiz birbirimizi pekâlâ görüyorduk"(s. 214)

ZEYTİNYAĞI ÜLKESİNDE

Yukarıda belirtildiği gibi Mağmumi'nin gezi notlarındaki detaylar okuyucu açısından ayrıca keyiflidir. Gezdiği kimi yerlerin tarihi, söylenceleri, kimi yerde aktardığı esprili ifadeler, atasözleri, her yerde kahve ikramlarını kabul etmek zorunda kalışından doğan isyanı, yiyip içtiklerini tarif etmesi, kendisinin damak tadı... vb. Zeytinyağıyla olan macerası bu güzel detaylardan biridir ve –şimdilik- siyasi olmasa da bu da Mağmumi'nin gezdikçe genişleyen ufkunun bir parçası sayılabilir. Kısaca değinmek mümkündür:

Mağmumi Bursa'ya varınca zeytinyağı ülkesinin sınırlarından içeri girmiş, Ayvalık ve Edremit'e doğru ilerledikçe başkentine doğru biraz daha ilerlemiş gibidir. Bursa'nın köylerinde "canımın en çok sıkıldığı sorun tavukları, peynirli börekleri, gözleme gibi tatlıları zeytin ve haşhaş yağı ile pişirmeleriydi" diye yazar. (s.89) "Esasen zeytinyağından hoşlanmayan İstanbul'da bile..." diye kıyaslamalar yapmaya başlar ve nihayetinde bu geldiği yerde yumurtadan, kuzu etine, pilavdan helvaya kadar her şeyin zeytinyağıyla pişirilmesinden şikâyet eder. Hele de zeytinyağlı sıcak yemek olacak şey değildir! Bulduğu zeytinyağsız tek yemek olan sebze çorbasından içer durur.

Okuldayken Girit'li arkadaşları anlattığında tuhaf bulup güldüğü bir şeyin ("Memleketimizde eti zeytinyağında pişirirler") doğru olduğunu şaşarak görmüştür.[8] Mağmumi'nin bu zeytinyağı denizinden çıkıp bir gecelik sığınabildiği tek yer, ilçe kaymakamı Hüsnü Beyefendi'nin evindeki sofra olmuştur. Nihayet burada tereyağlı yemekler yer Mağmumi. Merkezden gelen bir memurun taşrada kendi yaşam alışkanlıklarına uygun rutinleri ancak bir kaymakamın evinde bulabilmesi (bu arada belediye başkanı da zeytinyağı bağımlısıdır) elbette olağandır: İmparatorlukta taşradaki devlet daireleri veya o dairelerde çalışan memurların evleri, İstanbullu bir gezginin uğrayıp soluklanabileceği nadir aşinalık adacıklarıdır. Alışkanlıklarıyla, müptelası oldukları şeylerle burada özlem giderirler. Ama yine de zeytinyağı ile tereyağı "merkez" ve "çevre" diye kesin sınırlarla ayrılan iki dünya ortaya çıkarmaz. Aşağıda değinileceği gibi yolculuğunun sonlarında zeytinyağıyla tatsız bir mesele nedeniyle bir daha karşılaşacaktır; bu meselenin kahramanı İstanbul'da, tereyağının başkentinde zeytinyağına düşkün olan Bozcaadalı bir nazırdır. Tabiri caizse zeytinyağcı "çevre"nin "merkez"de temsilcileri vardır.

2. YOL ÜSTÜ YOLSUZLUKLAR

Yukarıda değinildiği gibi hatıratın arka planında –tabi ki sefaletle birlikte- gündelik aksilikler, idari beceriksizlikler ve yolsuzluklar vardır. Bunlar onun münhasıran anlatmaya çalıştığı şeyler değil, seyahati sırasında -sırf karşılaştığı için- hayatın olağan bir parçası olarak aktardığı şeylerdir; özellikle yazılması ya da vurgulanması, gösterilmesi planlandığı için yazılmamışlardır; sadece gündelik hayatta görmezden gelinemeyen bir yer işgal edip zaman çaldıkları, zahmet ve eziyet verdikleri, meşgul ettikleri için söylenmeden geçilememiştir.

Yolsuzluğu devletin yapmadığı şeylerden yola çıkarak gözlemek kolay değildir; mesela inşa edilmeyen hastanede, yapılmayan yolda, okulsuz, doktorsuz yerde, evlerin yanı başından akan ve hastalık yuvası olan üstü açık lağımlarda, boru döşenmesi gerekirken bir evden çıkıp bir diğer eve giren ilkel içme suyu sisteminde yolsuzluk değil, daha çok sefalet gözlenebilir. Bunlar, her ne kadar yine devlet suçla-

Küçük Said Paşa. II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, İstanbul Üniversitesi Dijital Kütüphanesi

nabilirse de (ve devletin kaynaklarının talan edilmesi açısından elbette yolsuzlukla ilgili olsa da) ilk bakışta sefaleti gösterir ve Mağmumi zaten geri kalmış bir ülkede olduğunun farkındadır. Örneğin gördüğü askerlerin üstü başı bir felakettir.[9] Tabi zihnine yerleşecek bir görüntü olarak askerlerin sefaleti ayrıca not edilmelidir ve hemen her yerde şahit olduğu sefaletin kendisi de başlı başına insanı isyan ettirebilecek bir şeydir; ancak devletin yaptıklarında (ve tabi yaparken eline yüzüne bulaştırdığı şeylerde) ise yolsuzluk daha göze batan, elle tutulur bir şeye dönüşmektedir. Çünkü devletin mali kudreti bu memleketteki her sorunu çözmeye yetmese de (bu belki de Mağmumi tarafından anlayışla karşılanabilir) gücünün yettiğini de düzgün yapmayışı tahammül edilecek şey değildir. Aradaki fark şu paragrafta barizdir:

Bahriye Nazırı Hasan Hüsnü Paşa. II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, İstanbul Üniversitesi Dijital Kütüphanesi

> "Yerli halk çok fakir olup arazi de tarıma uygun olmadığından kereste, odun, kömür yapıp taşımakla yaşamlarını kazanmaktadırlar. Hayli palamut topluyorlarsa da şosesizlik nedeniyle taşımakta engellerle ve güçlüklerle karşılaşmaktadırlar. Birkaç yıl önce şose yolu yapımına başlanmış ve Bursa'dan sekiz kilometre kadarı da tamamlanmışsa da mühendislerin keşif işlemini yanlış yapmaları yüzünden uzatılmasının olanaksızlığı anlaşıldığından bırakılmıştır."[10]

Bu örnekte mühendislerin keşif işlemini yanlış yapmaları tekil bir örnek ya da yönetimden bağımsız teknik bir beceriksizlik değildir. Mağmumi bu konuda herhangi bir bilgi ya da isim vermese de belli ki bu şosenin ihalesi bu işi yapacak ehliyeti olmayanlara verilmiştir. Nitekim beceriksizliğin fiyaskoya dönüştüğü bazı başka yerlerde Mağmumi, civardaki insanlardan ihaleyi alanların kimler olduğunu öğrenir ve o isimleri aynen aktarır.

MÖSYÖ GOLDENBERG'İN GEÇİLMEZ YOLLARI

Bir başka yerde Mağmumi Bandırma'dan çıkıp Balıkesir'e şose yoldan giderken yol birden bozulduğu için şoseyi terk edip ovadan/çamurun içinden gitmek zorunda kalır. Çünkü yolun onarımını üstlenen müteahhit Mösyö Goldenberg her beş kilometrenin dördünü –önce- bozarak kırma taş dökmüş, bundan sonra üzerine kum atıp silindirle geçmesi gerekirken bunu yapmamıştır. Dolayısıyla arabayı çeken hayvanların bu çakıl taşlarının üzerinden yürümeleri mümkün değildir. Mağmumi yanı başında yolu gördüğü halde mecburen birçok yeri su ile kaplı olan ovanın bataklıkları içinden geçmeye çalışmakta, tekerler yarıya kadar çamura saplanmakta, balçık hayvanların ayaklarında birer topuz şeklinde birikmektedir. Arabaların çoğu yolda saplanıp kalmış, atları güçlü olduğu için ve biraz da şans eseri olarak Mağmumi'nin arabası geçmeyi başarmıştır. Ovadan ilerlerken karşılarına geçilmesi güç bir dere çıktığında mecburen inşa halindeki şose yola çıkıp projenin bir parçası olan köprüden geçmekte, köprüyü geçer geçmez yeniden şoseden ayrılıp ovadan ilerlemektedir. Üstelik aynı müteahhidin Mihalıç'tan Bandırma'ya kadarki yolun da yeniden inşasını yükümlendiğini öğrenir. "Müteahhit cenaplarına her dakika, arkasından söylemediğim söz kalmıyor."[11]

Olayın bir beceriksizlik ya da basiretsizlik olduğu şüphesizdir. Çünkü Balıkesir'e kadar olan yol hep kötü değildir. Bazı yerlerde tam bir keyif halini alır ve düzgün bir yol üzerinde giderken adeta yorgunluğunu atar. Bu güzel şoseyi kimin yaptığını da merak eder Mağmumi. Müteahhit Balıkesir tüccarlarından Sacid Efendi'dir ve yolun onarımına Goldenberg'le aynı sıralarda işe başlamıştır. Mağmumi Sacid Efendi'nin yolundan o kadar memnun kalmıştır ki kendisine her adımda hayır duası ettiğini yazar; ancak işi düzgün yapmayıp kendisini çamurlu ovadan geçmek zorunda bırakan Goldenberg'in kendisiyle işi henüz bitmemiştir.

"Balıkesir'den çıkıp güzel bir şose üzerinde arabam yuvarlanıyor" diye yolculuk keyfini aktarırken birkaç saat sonra bir kez daha şoseden çıkmak zorunda kalır. Yol kapatılmıştır. Tahta köprüler yıkılmış, taş köprü yapmak üzere getirilmiş olan malzemeler oracıkta yere yığılmıştır. Kullanılacak demirler yerde paslanmaktadır. "Sordum. Müteahhit yine o Mösyö Goldenberg imiş."[12]

Bursa-Mihalıç taraflarında kötü yönetim bir kez daha onu mağdur eder. Bu sefer mesele demiryoludur: "Tünel ve boğaz açmak külfetinden kurtulmak ve kilometre uzatıp yapım bedelini artırmak için yol o kadar zikzakvari dolaştırılmış ki birçok kez tepelerin kenarına varıp geriye dönerek birkaç kilometrelik kavisler yapmaktadır."[13]

Mudanya-Bursa tren hattı, Mudanya istasyonu
II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, İstanbul Üniversitesi Dijital Kütüphanesi

Yol kıvrıldıkça kıvrılmakta, kilometre olarak uzamakta, ama aynı zamanda -ve bu nedenle- trenin son vagonu dönemeci dönerken lokomotif yeni bir dönemece girmekte olduğundan tren hızlanma olanağı bulamamaktadır. Mağmumi için durum açıktır: "Hattın yapılış yöntemi yanlıştır."

Bazı yerlerde arazi düz iken dahi boşu boşuna bir başka istikamete dönmektedir. Üstelik on bin lira masrafla bir tünel yapılacak olsa 43 kilometrelik yolun 28-30 kilometreye ineceği aşikârdır.

SAĞLIK EKİBİNİN ZOR GÖREV KOŞULLARI

Bu haldeki yollar, köprüler, demiryolları her şeye rağmen pek çok yer için bir nimettir. Mağmumi görev yapacağı yerlere gitmek için kendisinden önce geçen sağlık ekibinin eşkıyaların saldırısına uğradığı –ve bir jandarmanın öldürüldüğü- ıssız yollardan, "yaşamla ölüm arasında bir karış var" dediği uçurumlardan, "dünya sıratı" olarak adlandırılan yerlerden geçer; bir gece ormanda yolunu kaybeder, ayıları oraya çekmemek için sessiz olması konusunda uyarılır... halen kaplanların olduğu ve ayıların cirit attığı dağları ve ormanlarıyla vahşi bir Anadolu söz konusudur. Pek çok yerin ulaşım olanakları içler acısıdır, ama sorun sadece ulaşım değildir. Bir yerde "adamsızlık" nedeniyle hizmetine verdikleri kişi on yıllık hapis cezasının üçte birini yatan ve ilk cülusta bağışlanmaya hak kazanan bir canidir. Bu adamın yanında ellerinde tabancayla uyurlar. (s. 191) Payas'ta su ihtiyacının sağlandığı akarsunun "sıtma şerbeti" olarak adı çıkmıştır, burada görüştüğü kişiler yanlarında "sulfato" şişeleriyle dolaşmakta, polis komiserinin yazı masasında mürekkep hokkasının yanında "sulfato" şişesi durmaktadır. Ne kadar dikkat etse de Mağmumi de sıtma olur; İstanbul'a döndükten sonra da aylarca sıtmanın cefasını çekecektir.[14] Öte yandan kolerayla mücadele etmek üzere görevlendirilmiş olan doktor ve ona eşlik eden diğer sağlık çalışanları (tütsü memurları) birikmiş maaş alacaklarını alamamışlardır. Doktorlar belki bir süre idare edebilirler, ama parasızlık koleraya karşı mücadelede görevlendirilmiş düşük maaşlı bu tütsü memurları için özellikle zordur. Han köşelerinde kalmakta ve peynir-ekmek yemektedirler. Bunun sebebi hak edişlerinin ödenmesinde bir usul değişikliği yapılmış olmasıdır. Aylar süren bir seyahatte zamanı geldiğinde gittikleri her yerden belgelerini ibraz ederek maaşlarını alabilirlerken bu yöntem değiştirilmiş, üç kişilik bir sağlık ekibinin maaşının ödenmesi için Babıali'den izin verilmesi gerekmiştir. Perşembe günleri en küçük idari birimlerden livalara, livalardan vilayet merkezlerine, oradan Bâbıâli'ye doğru harcama cetvelleri gönderilecek, cumartesi sabahı gelecek izne göre ödemeler yapılacaktır.

Hatıratında Mağmumi isyan eder: "Ah Küçük Said Paşa! Koca devletin en sıradan işlerine varıncaya kadarını merkeze bağlamaktan ibaret olan yönetim biçimi yüzünden ne yolsuzluklar olduğunu acaba ne zaman öğreneceksin?"[15] diye öfkeyle sorar Şerafettin Mağmumi.

Kolerayla mücadele etmek üzere gönderilmiş olan sağlık ekibinin geri dönüş masraflarının nasıl ödeneceği bile belli değildir ve Mağmumi kendisini devlet tarafından sokağa atılmış gibi hissetmektedir. En sonunda tıbbi görevini bitirmiş olan Mağmumi maaşını almaları için iki arkadaşına vekâlet vererek birikmiş alacaklarını almadan yola çıkmaya karar verir. Ancak yolculuk etmeyi tercih edeceği Fransız ve Lloyd vapurlarının bilet ücretini ödeyecek güçte olmadığı için mecburen İdare-i Mahsusa'nın Canik adlı vapuruyla yolculuk edecektir.

ECEL BEŞİĞİ

Anlaşıldığına göre Canik Vapuru eskidir ve güvenilir değildir: "Yarım biletle yağmurlu ve fırtınalı bir havada bu ecel beşiğine kapağı attım." Bir Fransız vapuruyla Tophane'den yola çıkarken bir matmazelin çaldığı piyano eşliğinde akşam yemeğini yiyip günlük gazete ve dergileri okumak üzere kamarasına çekilen, aktarma yaptığı bir diğer Fransız vapurunun motor gücü, tonilatosu vb özelliklerini hayranlıkla aktaran ve zaten deniz kazalarıyla ilgili belli ki evhamlı da olan Mağmumi için bu, büyük bir tezattır.

Mağmumi'nin korkularının yerinde olduğu kısa bir süre sonra ortaya çıkacak, bütün vapur yolcuları ölümden dönecektir. Ama onun da öncesinde kötü yönetimi, kayırmacılığı, yozlaşmayı ve insanların bunların karşısındaki çaresizliğini, kısaca hiçbir şey yapamadan boyun eğmek zorunda oluşlarını gösteren ilginç bir olay yaşanacaktır.

Yukarıda belirtildiği gibi, Mağmumi bir yana, zeytinyağı belli ki İstanbul'da bazı insanların sofrasında büyük önem taşımaktadır: Edremit'e bağlı Kemer'de (Burhaniye) Bahriye Nazırı Hasan Paşa'ya ait bir miktar zeytinyağı bulunmaktadır ve Canik vapuru programında olmadığı halde usulsüz bir şekilde uğrayıp bu zeytinyağını almakla görevlendirilmiştir. Birkaç yolcu ile birlikte Mağmumi bu usulsüz durumu protesto etse de bir şey değişmez: "kim dinler? Kemer (Burhaniye) iskelesini boyladık."

Ancak alınacak zeytinyağının orada değil, Edremit'ten bir saat mesafedeki Çayağzı iskelesinde olduğu öğrenilir ve bu sefer de oraya gidilir. Bu yetmezmiş gibi alınacak zeytinyağı Çayağzı iskelesinde henüz hazır değildir, "daha kasabadan inmedi" denir. Sonuçta zeytinyağının "kasabadan inmesi" için akşama kadar beklenir ve böylece Bahriye Nazırının zeytinyağı sevdası uğruna bir vapur ve bütün yolcuları bir gün kaybeder.

HEPSİ BİR ARADA: YOLSUZLUK, ZEYTİNYAĞI, ÖLÜM-KALIM...

Anılarında buraya kadar her şeye rağmen soğukkanlı olarak görünen Mağmumi'nin çileden çıkacağı nokta bu külüstür geminin İstanbul'a az bir mesafe kalmışken fırtınaya yakalanıp çok ciddi bir batma tehlikesi geçirdiği anlardadır.

Emirali adası yakınlarında gemi bir girdaba girmiş, dev dalgalar küpeşteyi ve sandalları parçalamaya başlamıştır. Gemi çatırdamakta ve kaptan ve tayfalar dahi artık kendi canlarını nasıl kurtaracaklarını düşünmektedir. Can simitleri kapışılmakta, ağlamalar, haykırışlar, tekbir sesleri yükselmektedir. Mağmumi'nin cümlelerinde artık geleceğe dair hayaller, ölüm korkusu, sevdiği insanlar, ödenmeyen maaşlar, yolsuzluklar ve nazırın zeytinyağları birliktedir, hepsi birbirine bağlanmıştır:

> "Bu kadar tehlikeyi atlattıktan sonra İstanbul'un kapısı[nın] gözü önünde böyle mahvolup gitmek bana pek güç geliyor. Hele boğulmak azap ve işkencesini düşündükçe vapur batmadan ölebilmeyi istiyordum. Beni bekleyen babam, anam, kardeşlerim, bütün sevdiklerim, dostlarım gözlerimin önüne geldi. Artık hepsine elveda. O Küçük Said'i de hatırımdan çıkaramıyorum ha! Bu acımasızlığa bu gadre uğramayıp alacaklarımı hiç olmazsa yolluğumu almış olsaydım başka vapurlara binerek üç-dört gün içinde İstanbul'a varacaktım. Bahriye Nazırı Hasan'ın zeytinyağları için bir gün yitirmeye idik bu fırtınadan önce limana girmiş olacaktık."

Bahriye Nazırı'nın zeytinyağları için vapurun dolaştırılması, bekletilmesi usulsüzdür, ama ciddi bir yolsuzluk sayılabilir mi? Mağmumi Hasan Paşa'dan sadece bu zeytinyağı hadisesi dolayımıyla söz etse de muhtemelen onun zihninde çok daha fazla şey dolaşmaktadır. Bir defa -bugün Beşiktaş'taki Deniz Müzesi'nin de kurucusu olan- Hasan Paşa, II. Abdülhamid döneminin en uzun süre Bahriye Nazırlığı yapan paşasıdır ve daha birkaç yıl öncesindeki "Ertuğrul Faciası"nın gerçekleşmesine sebebiyet veren basiretsizlik ve kifayetsizlikten birinci derecede sorumludur.[16] Rüşvet, usulsüzlük, yolsuzluk gibi meseleler konuşulurken ilk akla gelen örneklerden de biridir. Donanma zabitlerinden Emin Yüce anılarında Hasan Paşa'nın ihtişamını ve nezaketini övdükten sonra "en büyük fenalığı haris-i servet olmak ve bu uğurda zabitin ve efradın muayyenatı üzerinde suiistimal icra etmek ve tersanede inşaat ve tamirata germi verilerek sarfedilen meblağı-ı azimeden menafi-i şahsiye temin eylemek idi" demektedir. Bu yüzden hem kendisi hem de onun el verdiği adamlar zengin olmuşlardı. Hasan Paşa Donanmayı çürütmüş ve "Bahriye'nin kıymetini hiçe tenzil etmiş"ti.[17]

Dolayısıyla külüstür donanmanın başında Hasan Paşa vardı ve muhtemelen Mağmumi Bahriye Nazırı'na beddua ederken bütün bu yolsuzluk hikâyeleri zihninde uçuşuyordu.

SONUÇ YERİNE

Şerafettin Mağmumi görevinin –ve gezi notlarının-sonunda fırtına belasını atlatır ve nihayet İstanbul'a varır. İzmir'den geçerken zaten yokluğunda payitahtta neler olup bittiğine dair havadisleri hâlihazırda

Beyrut ve Cebeli Lübnan
II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, İstanbul Üniversitesi Dijital Kütüphanesi

Halep'te Fransa konsolatosunun caddesi. II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, İstanbul Üniversitesi Dijital Kütüphanesi

almıştır, vardığında kendisini nasıl bir şeyin beklediğini bilmektedir. Hükümet Jöntürkler üzerindeki baskıları çok artmış, İttihat ve Terakki Paris'te yayın yapmaya başlamış, Dr. Abdullah Cevdet başta olmak üzere arkadaşları arasında başarabilenler yurtdışına kaçmaya başlamışlardır; kendisini de İstanbul'da rahat bırakmayacakları bellidir. Bir sonraki görev yeri olan Kastamonu'dan -Romanya üzerinden- Paris'e kaçacaktır.[18]

"Mağmumi bu geziden ne öğrenmiş olabilir?" diye sormak ya da bu gezi notlarını bir Jöntürk'ü inşa eden hayat tecrübelerinden birinin seyir defteri olarak okumak elbette Mağmumi'nin sonraki hayatında neler düşüneceğine, nasıl tercihlerde bulunacağına dair kesin bir yöneliş belirlemek değildir. Ancak sonraları savunacağı kimi fikirlerin, alacağı kimi tavırların –en azından- şaşırtıcı olmayacağı, bulanık da olsa tutarlı bir rota görünüyor gibidir. Bir taraftan hayatın yolsuzluk ve kötü yönetimin sonuçlarının nüfuz etmediği hiçbir alanı kalmamıştır; gemi yolculuğunda, zeytinyağında, yolda, köprüde… her yerde kendini hatırlatır. Sefalet zaten her yerdedir. İmparatorluğun pek çok şehri hastalık yuvasıdır, öyle ki kırk yıla yakın bir süre Osmanlı İmparatorluğu'nun hemen her köşesinde görev yapan Polonyalı bir doktor olan Wladislaw Jablonowski, yangınları -günümüz terimleriyle ifade edecek olursak- fiili bir "kentsel dönüşüm"e vesile olan 'yararlı felaketler' olarak görmüştür.[19] Mağmumi de buna bizzat şahitlik eder.

Nazım H. Polat'a göre Mağmumi, Paris'e geçtikten sonra hemen ilk günlerde yazdığı bir yazıda halen farklı unsurların birlikte olabileceğine inanan Osmanlıcı bir Jöntürktür, ama azınlıkların kavmiyetçiliğinden endişeleri ve şikâyetleri de vardır.[20] Görevi sırasında gayrimüslimlerin okulları, evleri, hastaneleri, şehirleri kendisine daha muntazam görünmüştür; Mağmumi'nin pek çok Jöntürkten önce Türkçülüğe meyletmesinde bu gözlemlerin en azından tasdik edici bir etkisi olduğu düşünülebilir. Nitekim Yusuf Akçura'yı bir Osmanlı milletinin imkânsızlığına inandıracak kişi Mağmumi'den başkası değildir.[21]

Bu arada Anadolu ve Suriye'de umut yok değildir. Görevli olduğu yerin imarına, eğitim ya da sağlık koşullarına katkıda bulunmaya çalışan bir mutasarrıfın ya da başka bir devlet görevlisinin adını anmadan geçmez, takdirini belirtir. Ancak bu takdir hâlihazırdaki idarenin lehine olmayabilir. Zira etliye sütlüye karışmak istemeyen, beceriksiz ya da tembel bir kaymakamın görevli olduğu yerin koşullarını iyileştirme yönünde en ufak bir girişimde bulunmadan görevini tamamlayıp terfi edebilmesi mümkündür; buna karşın hiç terfi umudu olmasa bile iyi niyetli çalışkan bir kaymakamın çok cüzi bir bütçeyle bir ilçeyi ihya edebildiği bir memleket söz konusudur. Mesela tek bir uzman doktor ziyareti bile yaşam konforu sunmak konusunda çok şeyi değiştirebilir: mezarlığın yerine dikkat edilmesi, içme sularının kirletilmesinin engellenmesi için kaynaktan borularla su getirilmesi ve lağımların üstünün kapatılması gibi işler yerel işgücüyle dahi yapılabilmekte ve böylece pek çok salgın önlenebilmektedir. Şu sonuca varmış olmalıdır Mağmumi: Devletin kaynakları kıt olabilir, ama bu az kaynakla bile –devlet kötü yönetilmese, yolsuzluk olmasa- çok şey değiştirilebilir.

ADİL BAKTIAYA – İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ, SİYASAL BİLGİLER FAKÜLTESİ

KAYNAKÇA

Akçuraoğlu Yusuf (der), *Türk Yılı: 1928*, Haz. Arslan Tekin ve A. Zeki İzgöer, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2009.

Semiha Altıer, "Çanakkale-Bozcaadalı Bir Osmanlı Aydını: Bahriye Nazırı Hasan Hüsnü Paşa (1832-1903) ve Döneminin Kültür Ortamına Katkıları", *Anadolu Kültürlerinde Süreklilik ve Değişim: Dr. A. Mina Kadiroğlu'na Armağan*, derl. A. Ceren Işıl, Bülent İşler vd., Ankara, 2011, Rekmay Ltd., s.55-74.

Suraiya Faroqhi, "Erken Modern Osmanlı İmparatorluğu'nda Zeytin ve Zeytinyağı Tüketimi", *Zeytinin Akdeniz'deki Yolculuğu*, Konferans Bildirileri, Yay. Haz.: Ayşegül Sabuktay, İzmir Akdeniz Akademisi, İzmir 2018, s.106-121.,

Neriman Şahin Güçhan, "Tracing the Memoir of Dr. Şerafeddin Mağmumi for the Urban Memory of Ayvalık", *METU Journal of the Faculty of Architecture*, 2008, 25/1, s.53-80.

Şerafeddin Mağmumi, *Bir Osmanlı Doktorunun Anıları: Yüz Yıl Önce Anadolu ve Suriye*, Günümüz Türkçesine Çeviren: Cahit Kayra, Büke Yayınları, 2.bs, İstanbul, 2002.

Şerafeddin Mağmumi, *Bir Osmanlı Doktorunun Seyahat Anıları: Avrupa Seyahat Hatıraları*, Nazım H. Polat ve Harid Fedai (haz.), Boyut Kitapları, İstanbul, 2008.

Nazım H. Polat, *Dr. Şerafettin Mağmumi: Bir Jöntürk'ün Serüveni*, Büke Yayınları, İstanbul, 2002.

E. E. Ramsaur, *Jöntürkler ve 1908 İhtilali*, Sander Y., İstanbul, 1982.

Ceren İlikan Rasimoğlu, "Tıbbiye'de Öğrenci Olmak: Ondokuzuncu Yüzyılın Son Çeyreğinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Genç Tabip Adaylarının Dünyası", Hakan Ertin ve M. İnanç Özekmekçi, (ed.), *Nuran Yıldırım Armağan Kitabı: Tıp Tarihinin Peşinde Bir Ömür*, Betim Kitaplığı, İstanbul, 2016, s.115-147.

Özge Samancı, "İmparatorluğun Son Döneminde İstanbul ve Osmanlı Saray Mutfak Kültürü", *Türk Mutfağı*, (ed.) A. Bilgin. Ö. Samancı, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2008, s. 199- 219.

İbrahim Temo, *İbrahim Temo'nun İttihad ve Terakki Anıları*, 2. bs, Arba Yayınları, İstanbul, 2000.

Grazyna Zajac, "II. Abdülhamid Döneminin Ünlü Tabibi ve Seyyahı: Dr. Şerafeddin Mağmumi", *Kıbatek Gezi Edebiyatı Sempozyumu*, Metin Turan ve Kafiye Yinanç (Haz.), Ankara 2006, s. 291-312.

Grazyna Zajac, "II.Abdülhamid Döneminde İki Tıb Doktorunun Anadolu'da Etkinlikleri ve Temizliğe Dair Anıları", *Temizlik Kitabı*, Kitabevi, İstanbul 2010: s. 245-258.

DİPNOTLAR

1 Bu iki kitap sadeleştirilerek tek kitap halinde yayınlanmıştır. Bkz. Şerafeddin Mağmumi, *Bir Osmanlı Doktorunun Seyahat Anıları: Avrupa Seyahat Hatıraları*, Nazım H. Polat ve Harid Fedai (haz.), Boyut Kitapları, İstanbul, 2008. Mağmumi'nin hatıratı başka araştırmacılar tarafından çeşitli yönleriyle ele alınmıştır. En geniş olarak Mağmumi'nin hayatını inceleyen eser için bkz. Nazım H. Polat, *Dr. Şerafettin Mağmumi: Bir Jöntürk'ün Serüveni*, Büke Yayınları, İstanbul, 2002; Mağmumi'nin seyahatlerine ilgi duyan ve Mağmumi'yle ilgili çalışmalarını bana ulaştıran Grazyna Zajac'a özellikle teşekkür ederim. Zajac'ın bazı çalışmaları için bkz. Grazyna Zajac, "II. Abdülhamid Döneminin Ünlü Tabibi ve Seyyahı: Dr. Şerafeddin Mağmumi", *Kıbatek Gezi Edebiyatı Sempozyumu*, Metin Turan ve Kafiye Yinanç (Haz.), Ankara 2006, s. 291-312; Grazyna Zajac, "II.Abdülhamid Döneminde İki Tıb Doktorunun Anadolu'da Etkinlikleri ve Temizliğe Dair Anıları", *Temizlik Kitabı*, Kitabevi, İstanbul 2010: s. 245-258. Şerafettin Mağmumi'nin Avrupa seyahat notları ve mektupları için bkz. Şerafeddin Mağmumi, *Bir Osmanlı Doktorunun Seyahat Anıları: Avrupa Seyahat Hatıraları*, Nazım H. Polat ve Harid Fedai (haz.), Boyut Kitapları, İstanbul, 2008.

2 Örneğin Ayvalıkla ilgili gözlemlerinden yola çıkan bir yazı için bkz. Neriman Şahin Güçhan, "Tracing the Memoir of Dr. Şerafeddin Mağmumi fort the Urban Memory of Ayvalık", *METU Journal of the Faculty of Architecture*, 2008, 25/1, s. 53-80.

3 Mağmumi Terakki ve İttihat örgütünün ilk resmi toplantısı sayılan "İnciraltı İçtimaı"na katılan on iki kişiden biridir. Bu toplantıda İshak Sükuti ile birlikte cemiyetin kâtiplik görevini üstlenmiştir. Bkz. İbrahim Temo, *İbrahim Temo'nun İttihad ve Terakki Anıları*, 2. bs, Arba Yayınları, İstanbul, 2000, s. 16-17.

4 Mağmumi, *Avrupa'da Seyahat Hatıraları*, s. 204.

5 Bu Mağmumi'nin abartması değildir. Köyün sağlık durumuyla ilgili bazı köy öğretmenlerinden resmi bir ilmühaber benzeri bir belge istediğinde kendisinin adının "Şerfettin" olarak okunacak şekilde yanlış yazıldığını görmüştür.

6 Ceren İlikan Rasimoğlu, "Tıbbiye'de Öğrenci Olmak: Ondokuzuncu Yüzyılın Son Çeyreğinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Genç Tabip Adaylarının Dünyası", Hakan Ertin ve M. İnanç Özekmekçi, (ed.), *Nuran Yıldırım Armağan Kitabı: Tıp Tarihinin Peşinde Bir Ömür*, Betim Kitaplığı, İstanbul, 2016, s. 140.

7 E. E. Ramsaur, *Jöntürkler ve 1908 İhtilali*, Sander Y., İstanbul, 1982, s. 36. Bir süre sonra okula dönmesine izin verilmiştir. Şerafettin Mağmumi 1895'te bir daha tutuklanarak sürgüne gönderilmiştir.

8 Gerçekten de Osmanlı-İstanbul mutfak geleneğinde zeytinyağı çok uzun süre çok kısıtlı bir yer almıştır; 15. ve 17. yüzyıllar arasında pek yoktur ve dolayısıyla dönemin yemek tariflerinde yer alması da pek nadirdir. Zeytinyağı ve susam yağı gibi bitkisel yağlar saray kayıtlarında varsa da kullanım alanları çoğunlukla yemekler değildir; aydınlatma, kozmetik, sabun yapımı ya da en iyi ihtimalle susamyağında olduğu gibi helvadır. İstanbul'da yağların sultanı olan ve yemeklerde asıl kullanılan malzeme, tereyağının kaynatılarak tortusu alınmış hali olan "sadeyağ"dır. 18.yüzyıldan itibaren zeytinyağı daha sık kullanılacak ve nihayet 19.yüzyılın sonlarına doğru yemek tariflerinde kendine mahsus bir yer tutacaktır. Bkz. Özge Samancı, "İmparatorluğun Son Döneminde İstanbul ve Osmanlı Saray Mutfak Kültürü", *Türk Mutfağı*, (ed.) A. Bilgin. Ö. Samancı, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2008, s. 199- 219; Suraiya Faroqhi, "Erken Modern Osmanlı İmparatorluğu'nda Zeytin ve Zeytinyağı Tüketimi", *Zeytinin Akdeniz'deki Yolculuğu*, Konferans Bildirileri, Yay. Haz.: Ayşegül Sabuktay, İzmir Akdeniz Akademisi, İzmir 2018, s. 106-121. Ancak anlaşıldığı kadarıyla zeytinyağı İstanbul'daki alanını gittikçe genişletse de "sade yağ"ın saltanatı -en azından Mağmumi'nin hayatında- halen devam etmektedir.

9 "Yıllardan beri depolarda çürümüş takımlar daha askerin eline verilirken parçalanıp dağılıyor. Çaresiz köyden geldiği yırtmaçlı entariyle yalın ayak, başı kabak talim yapmaya gönderiliyorlardı. Hele hiç unutmam depodan taburun bir koskoca cerrah çantası çıktı. İçinde paslı bir hacamat makinasından başka bir neşter bile yoktu. Bunu da cerrah efendinin omuzuna taktılar." (s. 256)

10 s. 71

11 s. 113.

12 s. 126

13 s. 85.

14 s. 190.

15 s. 257.

16 Hasan Paşa ayrıca yukarıda değinildiği gibi 1961'de Beşiktaş'taki bugünkü yerine taşınmış olan Deniz Müzesi'nin kurucusudur. Ancak kimi Osmanlı arşivinden, kimi Emin Yüce'nin, kimi Woods Paşa'nın anılarından, kimi ise başka kaynaklardan derlenen bilgiler karşımıza çok ciddi bir servet çıkarmaktadır. II. Abdülhamid'in hizmetlerine karşılık olarak Hasan Paşa'ya verdiği arazilerin, elli odalı bir köşk, Boğaz'da ve Fatih'te birer konak ve anlaşıldığı kadarıyla sayısız başka mülkün dahil olduğu bu servet günümüze kadar varislerine kalmış ve verasetle ilgili anlaşmazlıklar 2000 yılında basına yansımıştır. Bu konuda bkz. Semiha Altıer, "Çanakkale-Bozcaadalı Bir Osmanlı Aydını: Bahriye Nazırı Hasan Hüsnü Paşa (1832-1903) ve Döneminin Kültür Ortamına Katkıları", *Anadolu Kültürlerinde Süreklilik ve Değişim: Dr. A. Mina Kadiroğlu'na Armağan*, derl. A. Ceren Işıl, Bülent İşler vd., Ankara, 2011, Rekmay Ltd., (s. 55-74) s. 56- 57.

17 *Age*, s. 55-74.

18 Polat, *Age*, s. 28.

19 Bkz. Grazyna Zajac, "II.Abdülhamid Döneminde İki Tıb Doktorunun Anadolu'da Etkinlikleri ve Temizliğe Dair Anıları", *Temizlik Kitabı*, Kitabevi, İstanbul 2010: s. 247-248.

20 Polat, *Age*, s. 27-28.

21 Akçuraoğlu Yusuf (der), *Türk Yılı: 1928*, Haz. Arslan Tekin ve A. Zeki İzgöer, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2009, s. 417.

Reşat Ekrem Koçu'ya Dair

EROL ÜYEPAZARCI

REŞAT EKREM KOÇU HÂLÂ TAM ANLAMIYLA DEĞERLENDİRİLDİĞİNE İNANAMADIĞIMIZ KENDİNE ÖZGÜ OLAN TARİH YAZIMI VE TARİH ROMANCILIĞI İLE ÇOK ÖZGÜN BİR YAZARDIR.

Reşat Ekrem Koçu Pertevniyal Lisesi'nde çalışırken

Toplumsal Tarih Dergisi'nin Şubat 2022 tarihli 338. sayısında dosya konusu olarak "Reşat Ekrem Koçu: İstanbul Ansiklopedisi ve Arşivi" ele alınmıştı. Mehmet Alkan dostumun himmetiyle abone olduğum ve her zaman ilgiyle takip ettiğim dergiyi heyecanla okumaya başladım.

Pertevniyal Lisesi'nden hocam olan ve ölümüne kadar kendisiyle ilişkimi sürdürdüğüm sayıp sevdiğim bir büyüğüm olarak onun çok elim "*İstanbul Ansiklopedisi*" macerasını yakından izlemiştim. Neredeyse bütün ömrünü vakfettiği "İstanbul'un tapusu" diye tanımladığı ansiklopedisi için neleri feda ettiğini, babasından kalan köşkü satıp kiralık dairelere taşındığına tanıktım. Ömrünün son yıllarındaki ziyaretlerimin birinde kutular dolusu arşivini bana gösterip

"-Erol, bütün ömrümü verdiğim bu arşivi bir gün şu karşıki çayıra götürüp üstüne gaz döküp yakacağım", dediğini, benim de:

"-Yapamazsınız hocam", cevabını verdiğimi, bu yanıtım üzerine de gözleri dolarak:

"-Doğru, yapamam" deyişini de dün gibi hatırlıyorum.

Ölümünden sonra arşivinin encamını hep merak etmiştim. Evlatlığının onu satmak için uğraştığını duyup, ilgisiz ellere geçip heder olacağını düşünerek üzülüyordum. Arşivi Kadir Has Üniversitesi'nin aldığını işitince de çok sevinmiştim. *Toplumsal Tarih*'teki dosyada arşivin değerlendirildiğini, tasnif edildiğini, ilgilenenlerin arşive erişiminin sağlanacağını öğrenince çok mutlu oldum. Ancak akademisyenlerin Reşat Ekrem Koçu ile *İstanbul Ansiklopedisi*'ni değerlendiren yazılarını okuyunca sevincim kursağımda kaldı ve Orhan Pamuk'un haddini aşarak başlatıp götürdüğü Sigmund Freud'e taş çıkartan yorumların tekrarını görünce de üzüldüm. Dosyadaki yazılarda rahmetli hocamın Semavi Eyice'nin ifadesiyle eşcinselliğinin kesin olduğuna değiniliyor; bu bağlamda Yunanlı şair Kavafis benzeri oğlancılığından başlayıp ayak fetişliğinden, kadın düşmanlığından, aşırı ulusalcı olup azınlık düşmanı olduğuna kadar bilimsel(!) yorumlar birbirini izliyordu.

Koçu'yu yargılamaya değil "anlamaya" çalışmanın gerekli olduğuna inanıyorum. "Anlama"nın da olayları ve olguları incelerken kendi "özel" ve "öznel" koşullarını göz önüne almakla mümkün olduğu kanısındayım.

Gönül isterdi ki *Toplumsal Tarih*'in okuyucuları, özellikle *İstanbul Ansiklopedisi*'nin acıklı macerasını pek bilmeyen genç okuyucuları Koçu'nun "ayak fetişizmi" yerine bu ansiklopediyi çıkarmak için nasıl bir ömrü harcadığını ayrıntılı öğrensinler. Yine gönül isterdi ki Koçu'nun büyük hevesle girdiği İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde çok başarılı bir öğretim görevlisi iken hocası Ahmet Refik'in Mimar Sinan'ın kökenini ortaya çıkaran II. Selim'in Kayseri kadısına yazdığı bir fermanı yayınladığı için Üniversite'den kovulduğu sırada onun da lise tarih hocalığı verilerek üniversite ile ilişkisinin kesildiğini öğrensinler; tarihçiliğimizin tartışmasız en büyük isimlerinden Halil İnalcık'ın bu olaya şehrengizlerden söz ederken şöyle değindiğini bilsinler:

"*Osmanlılarda şehrengiz diye bir edebiyat vardır. Bunun zamanımızdaki en büyük yazarı da Reşat Ekrem Koçu'dur. (Ne yazık ki) dervişmeşrep Reşat Ekrem Koçu üniversiteye alınmadı. (Onun yerine) C.B. alındı.*"

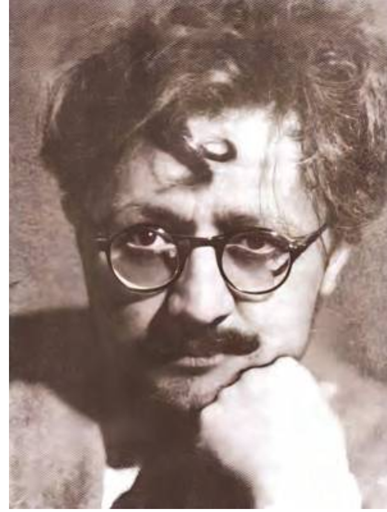
Koçu'nun üniversiteden uzaklaştırılmasından sonra kaleme alıp yayınlattığı Seyit Vehbi'nin *Sur-*

name'sini, şair Haşmet'in *Viladetname*'sini bu kitapları "vülgarize ederek" yayınladı deyip eleştirirken eğer üniversitede öğretim görevlisi olarak kalsaydı bu kitapları üniversitenin kaynaklarının yardımıyla akademik kurallara daha uygun bir şekilde üniversitenin yayını olarak bastırabileceğini ama o imkânın elinden alındığını da belirtmek en azından hakşinaslık gereği değil midir? Dönemin çoğu Acem veya Ermeni kökenli olan ve kendi açılarından haklı olarak akademik değil satacak kitap yayınlamak isteyen yayınevi sahiplerinin eğer Koçu bu iki klasik eseri vülgarize etmeseydi yayınlamayı kabul edeceklerini sanmak biraz safdillik olmaz mı? Koçu'nun vülgarize ederek de olsa bu iki klasik metni yayınlamaya bu yayınevi sahiplerini ikna etmesi bile bir başarı değil midir? Yine aynı şekilde o güne kadar okuyucuya sunulmamış ve bilinmeyen yabancı yazarların seyahatnamelerini *Türkiye Seyahatnameleri Dizisi* başlığı altında Edmondo de Amicis, Jean Thevenot, Lady Montagu, Theophile Deyrolle, E.J. Deuzats'ın yapıtlarının özetleyerek de olsa dilimize kazandırması övgüye layık değil midir? Koçu'nun bu ilk yayınından sonra adı geçen kişilerin daha ayrıntılı bir şekilde başka yazarlarca incelenmesine bu ilk yayınlar yol açmamış mıdır? Rahmetli hocamın bu çabalarının elinden alınmış akademik yaşamına bir şekilde devam etmek arzusunun bir kanıtı olarak bakılamaz mı?

Evliya Çelebi Seyahatnamesi gibi bir fenomen yapıtın yayımını 1896-1938 arası tam 42 yılda tamamlatabilen ve ancak son iki cildini Latin harfleriyle bastırabilen bir kültür politikasının egemen olduğu ülkemizde bu başeserin en ilginç bölümlerini 6 cilt olarak derleyip yayınlayan ve Arap harflerini bilmeyen okuyucu kitlesine bu ilginç yazarı tanıtma görevini üstlenen Koçu'nun bu çabasının hiç olmazsa takdir edilmesi gerekmez mi? Ama ne olmuştur? Başta çeşitli kaynak kitaplara Koçu hakkında biyografi notu yazan rahmetli Semavi Eyice olmak üzere Üniversiteye kapağı atmak olanağını bulan efendiler Koçu'yu "bilimsel değeri olmayan" çalışmalar yapmakla eleştirmişler, yukarıda saydığım yapıtlarını "vülgarize eserler" diye küçümsemişlerdir.

Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü

Reşat Ekrem Koçu

Yukarıda değindiğim nedenlerle çalışmalarını geleneksel akademik koşulların dışında yayınlatmak zorunda kalan Koçu'nun Semavi Eyice'nin ceffelkalem "bilimsel yayınlara itibar etmemiştir" fetvasını verdiği kitapları arasında akademik koşullara uyan yapıtları yok mudur derseniz bunun da yanıtı " vardır" olacaktır.

Üniversite ile ilişkisi kesildikten hemen sonra 1934'te Ahmet Halit Kitabevi tarafından yayınlanan mezuniyet tezi "*Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar. 1300-1920*" adlı kitabı bunun ilk örneğidir. 500 sayfalık bu kitapta Koçu derli toplu bir şekilde konuyu incelemiştir. Bildiğim kadarıyla Abdülhamit döneminde hariciyede önemli görevler almış ve 1913'te Kâmil Paşa hükümetinde Hariciye Nazırlığı'nı üstlenmiş Noradonkiyan Efendi'nin Fransızca kaleme aldığı eserden başka bu konuda bir eser yoktur. Paris'te Ulusal Kütüphane'de inceleme olanağını bulduğum Noradonkiyan Efendi'nin karmaşık ve özellikle erken Osmanlı dönemine ait bilgileri şüpheli yapıtına göre Koçu'nun yapıtı çok daha tutarlı bir eserdir.

1967'de Sümerbank'ın katkılarıyla yayınlanan *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü* ise konusunda tek eser olup ciddi bir çalışmanın ürünüdür ve hocamın sevdiği ve kullandığı bir tabirle "*muhalled*" yani kalıcı, değeri hiç eksilmeyecek bir yapıttır.

Topkapu Sarayı: İçinde Geçen Vak'alar, Eski Saray Hayatı ve Teşkilatı ile Beraber Adım Adım, Köşe Köşe adlı 1961'de yayınlanan ve bu kadim müzeyi en ayrıntılı ve renkli şekilde anlatan kitabını da bilimsel yayınları arasına katmak gerektiğine inanıyorum. 2002'de yayınlanan derlemesi *Tarihte İstanbul Esnafı* adlı kitabı da kendine özgü bu konuyu ayrıntılı olarak ele alıp inceleyen bir eser olarak dikkati çeker.

İki iyi sahaf Alaettin Eser ile İbrahim Manav'ın ölümünden sonra 1981'de yayınladıkları *İstanbul Tulumbacıları* ise kentimizin bu ilginç ve folklorik değeri yüksek kuruluşunu bilimsel dikkatle ele alan bir kitaptır.

Koçu'nun ilginç ve o güne kadar kimsenin ele almadığı bir çalışması da 1957 yılında İstanbul Fetih Derneği'nin çıkardığı akademik dergi *İstanbul Enstitüsü Mecmuası*'nda kaleme aldığı *Bostancıbaşı Defterleri* ile ilgili kapsamlı makalesidir. İstanbul Boğazı

ve Haliç'teki yerleşimi konu alan ve dönemi hakkında başka kaynaklarda olmayan bilgileri veren bu defterler hakkında Koçu ilk önce *Büyük Doğu* dergisinin 11. sayısında kısaca bilgi vermişti. Bu kez ayrıntılı incelemesi büyük ses getirdi ve ayrı basımı yapıldı. Kanımızca yalnız bu çalışma bile Koçu'nun İstanbul Ansiklopedisi'ne yazılarıyla katkıda bulunan ama bu ansiklopediyi ve Koçu'yu anlamaya çalışmayıp kendine özgü ve doğruluğu sorgulamaya değer kıymet hükümleriyle Koçu'yu yargılamayı yeğleyen rahmetli Semavi Eyice'nin "bilimsel eser yazmaya ilgi göstermedi" hükmünü geçersiz kılmaya yeter.

Koçu'nun fenomen eseri, ömrünü vakfettiği İstanbul Ansiklopedisi' ne gelince 1944 yılı Reşat Ekrem Koçu için yaşamının gayesi olarak belirlediği bir çabanın ilk ortaya çıktığı yıldır. Koçu doğup büyüdüğü ve çok sevdiği İstanbul'un bir ansiklopedisini hazırlayıp yayınlamak istiyordu. Bu konuda çok iddialıydı ve ansiklopediyi fasikül, fasikül çıkarıp 1953 yılındaki İstanbul'un fethinin 500. yılında tamamlamayı amaçlıyordu.

Ansiklopedinin kapsamını anlamak için 1944 yılı Kasım ayında ilk çıkan fasikülün kapağındaki tanıtım yazısını aynen alıntılıyoruz:

"*İstanbul'un: Cami, mescit, tekke, türbe, kilise, ayazma, çeşme, sebil, saray, yalı, konak, köşk, han, hamam, tiyatro, kahvehane, meyhane... Bütün yapıları*

İstanbul'un: Devlet adamı, âlim, şair, sanatkâr, iş adamı, hekim, muallim, hoca, derviş, papaz, keşiş, meczup, hanende, sazende, çengi, köçek, ayyaş, derbeder, pehlivan, tulumbacı, kabadayı, kumarbaz, hırsız, serseri, dilenci...Bütün şöhretleri

İstanbul'un: Dağı, bayırı, suyu, havası, mesire yerleri, bahçeleri, bostanları ve ilah... Bütün tabiat güzellikleri ve coğrafyası

İstanbul'un: Sokakları, mahalleleri, semtleri...Yangınları, salgınları, zelzeleleri, ihtilalleri, cinayetleri ve dillere destan olan aşk maceraları...

İstanbul halkının devir, devir âdet, an'ane, giyim ve kuşamı...

İstanbul argosu...

***İstanbul Ansiklopedisi*'nin ilk fasikülü**

İstanbul'a ait resimler, şiirler, kitaplar, romanlar, seyahatnâmeler.....

İstanbul'a gelmiş yabancı şöhretler..."

Gerçekleştirilmesi hadsiz hesapsız bir bilgi birikimini, kadroyu, emeği ve en önemlisi hatırı sayılır bir parasal desteği gerektiren bu kapsamlı işe Reşat Ekrem Koçu neredeyse tek başına soyunuyordu. Bunun bir çarpıcı kanıtı ansiklopedinin ilk iki cildinde 1553 maddeden 1422 maddesini Koçu'nun bizzat kendinin kaleme almasıdır.

Yazarımız deli bir tutkuyla başladığı bu işin ilk girişiminde kendisine Cemal Çaltı adlı bir kereste tüccarı parasal destek verecektir ama 16. fasikülden sonra bu zatın parasal desteğini çektiği anlaşılıyor; ancak Koçu ile dostça ayrılmışlardır. Yazarımız bu ayrılıktan sonra kendi çabalarıyla ansiklopediyi çıkarmaya devam eder. Büyük zorluklarla 1952 Ocak ayına kadar yayını sürdürür ve 34. fasikülde, dördüncü cildin ortalarında "Bahçekapı" maddesinde yayını durdurmak zorunda kalır.

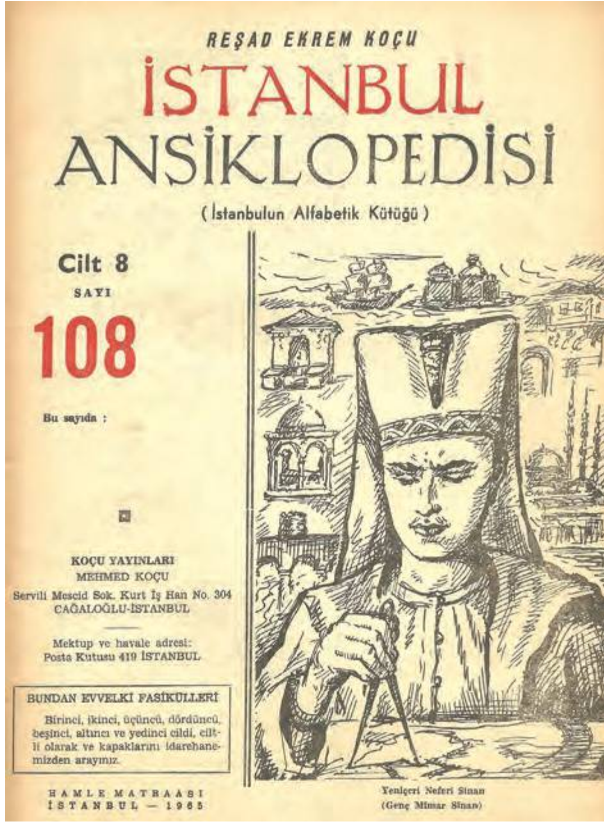
Aslında ansiklopedi konuyla ilgilenenlerce çok olumlu karşılanmış; çok özgün ve o güne kadar benzeri olmayan bir çalışma olduğu hep vurgulanmıştır. Örneğin çok tanınmış bir İstanbul tarihi ve arkeolojisi uzmanı ve Topkapı Sarayı'ndaki III. Ahmet Kütüphanesi'nin ilk kez bilimsel dökümünü yapan ünlü Türkolog Prof. A.M. Schneider aynen şöyle yazmıştır:

"*Eser geniş okuyucu kitlesine hitap eden bir yayın olduğu için bazı maddeler sohbet havasında yazılmışsa da içinde başka yerlerde bulunması zor hatta imkânsız bilgiler olduğundan ilim âlemi de bu eserden çok faydalanacaktır.*"

Bu 1944-1952 yılları arasındaki sekiz yıllık dönemde Reşat Ekrem Koçu "*yaşamımın tek manası, ömrümün mahsulü*" dediği ansiklopediyi yaşatabilmek için elinden geleni yapmıştır. Başta ayda bir fasikül yayınlanması öngörülmüşken yedi yıla yakın bir zamanda ancak 34 fasikül yayınlanmıştır eğer her ay bir fasikül yayınlanabilseydi 86 fasikül yayınlanması gerekirdi. Bu da zorlukların büyüklüğünü ama Koçu'nun son ana kadar pes etmeyip her çareye başvurup yayını sürdürme azmini gösterir. Ama çabaları olumlu sonuç vermez. Koçu yılmaz; pek çok kuruluşa abone olmaları için başvurur; Türkiye İş Bankası hariç hiçbir kurumdan olumlu yanıt almaz. Son çareyi okuyucularına başvurmakta bulur. 30. fasikülün kapak arkasında "*Okuyucularımın Vicdanına Hitap Ediyorum*" diye bir yazı neşreder:

Çaresiz yazarımız abone olmaları için okuyucularına yalvarırken abone olacakların yaşam öykülerini ansiklopediye yazacağını bile ilan eder ama sonuç tam bir fiyaskodur. Bu mektuptan sonra 12 kişi yeni abone olmuştur!

Prof. Orhan Okay'ın bir anısı da yazarımızın nasıl çırpındığını gösterir. Koçu öğretmeni olduğu Vefa Lisesi'nin ilan panosunda müdürün iznini alarak öğrencilerine ansiklopedinin eski sayılarını 130 kuruş yerine 50 kuruşa vereceğini ilan eder. O günlerde Vefa Lisesi'nde öğrenci olan Orhan Okay hemen bu

***İstanbul Ansiklopedisi*'nin 8. cilt, 108. sayısının kapağı, 1965**

fırsattan yararlandığını; Reşat Ekrem'in kendisine eliyle seçtiği 28 fasikülü verdiğini hüzünle anlatıyor.

Bu arada Koçu'nun başı okuyucu ilgisizliği dışında başka sorunlarla da derttedir. Daha sonraları bir yazısında babası Ekrem Reşat Bey'in satın aldığı ve annesi Fatma Hanım ve ablası Halet Hanım ile birlikte yaşadığı Göztepe'deki köşkünün sebebini bilmediğimiz bir izale-i şuyu nedeniyle satılması sorununu çözmek için elindeki bütün maddi olanakları da harcadığını bu yüzden de ve "*ansiklopedinin neşrini meçhul bir istikbale bırakmak zorunda kaldığını*" anlatır. Anacığı köşkün satılmasını hiç istememiştir; onu kırmamak için Koçu elindeki bütün olanakları kullanmıştır, köşk kurtulur ama kısa bir süre sonra annesi vefat eder.

Bu arada bir parantez açarak bir başka konuya değinmek istiyorum: Koçu'nun hiç evlenmediğine bakıp oğlancılığına hükmedenlere şunu belirtmek isterim. Doğru Koçu evlenmemiştir ama nedeni bazı ham ervahların vehmettiği gibi cinsi tercihi değil anacığı ve hiç evlenmemiş ablasına olan saygısı ve muhabbetidir. Onları mutlu etmek için elinden geleni yapmış, saygı ve sevgiyle onların her istediklerini yapmayı görev bilmiştir. Anacığı ve ablasına olan saygı ve muhabbetine onu ziyaretlerimde bizzat tanıklık etmiş biri olarak, hususuyla ansiklopedisinin çizeri Sabiha Bozcalı'ya gösterdiği ihtimamı, saygıyı ve minnetini ifadesine şahitlik etmiş biri olarak Koçu'nun "kadın düşmanı" olduğunu yazanlara ne diyeceğimi bilemiyorum. Anacığı ve ablası uğruna evlenememiş ama bir aile hasretini hep çekmiş ve yaşlılığında bu hasretini ablası da öldükten sonra kendisine ev işlerinde yardım eden ailenin oğlunu evlat edinerek gidermek istemiştir.

İstanbul Ansiklopedisi'nin gündeme yeniden gelmesi 1957 yılında olur. Koçu bu kez Mehmet Ali Akbay isimli bir tüccarla ortak olur; bu arada ablası Halet Hanım da ölmüştür; yazarımız kendi sermaye payı için babadan kalma köşkünü satıp bir apartman katına taşınır. Ansiklopedi yeniden A harfinden başlayarak neşredilir; ortaklık 1965 yılına kadar devam eder ve ansiklopedinin ilk yedi cildi yayınlanır. Akbay beklediği kârı bulamadığından ortaklıktan ayrılır ve kendisinde kalan 204.000 fasikülü yer darlığını bahane ederek kesekağıtçılara satar. Ansiklopedi'nin yazarlarından Kevork Pamukçiyan'ın söylediği gibi:

"*Tabii o zamanlar on beş yıl sonra ansiklopedinin yarım milyona alıcı bulabileceğini kimse hayalinden dahi geçirmiyordu.*"

Ortağı ayrıldıktan sonra yazarımız kendi tabiriyle "*Donkişot asaleti ve fedakârlığı*" ile ansiklopedisini yayınlamaya çalışır ama 1973 senesine kadar ancak 3,5 cilt çıkarabilir; son yıllarda bir fasikülü altı ayda bir çıkarabilmektedir; bu arada oturduğu apartman katını da satıp kiraya çıkmıştır. Ansiklopedi 11. cildin ortalarında 173. fasikülde "Gökçınar" maddesinde kalır. Bugün herkesin özgünlüğü ve hiçbir yerde bulunamayacak bilgileri dolayısıyla eşsiz bir eser olduğunda hemfikir olduğu bu muhteşem yapıt artık noktalanmıştır. Bu durumun Koçu'yu çok üzdüğü muhakkaktır. Ansiklopedinin yazarlarından Semavi Eyice , rahmetli hocamızın bir arkadaşına derin bir üzüntü içinde "*Hâk-i siyeh içre kaybolacak dane miyim ben, demiş şair*" dediğini naklediyor. Maalesef Koçu "*siyah toprak içinde kaybolan bir dane*" oldu.

İstanbul Ansiklopedisi Koçu'nun yazarlık niteliklerini çerçeveleyen yapısıyla ayrı bir öneme sahiptir. Bu atipik ansiklopediyi incelemek Koçu'nun yazarlık serüvenini anlamamızda bize yol gösterecek ve önemini anlamamıza yardım edecektir. Reşat Ekrem Koçu önemlidir, çünkü bu ansiklopedide açıkça ortaya koyduğu gibi bazı akademik tarihçilerin hiç önemsemedikleri toplumsal tarihle ilgilenmiştir; sokaktaki insanı konu yapıp kitleyi tarihleştirmiştir.

Dahası Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gayrimüslim cemaatlerin kültürü onun tarafından ilk kez hiçbir bilimsel kurumun yapmadığı kadar geniş bir biçimde derlenmiştir. Bunu Sayın Ethem Eldem'in belirttiği gibi Türkçü, İslamcı ve Osmanlıcı bir kişi olarak istemeyerek ama bu nüfusu yok sayarak İstanbul'u anlatılamayacağı için yapmamıştır. Özellikle gayrimüslim İstanbulluları hiçbir yazarımızın ele almadığı kadar ayrıntılı anlatarak ve haklarını vererek İstanbul tarihindeki yerlerini almalarını sağlamıştır. Sayın Eldem'e en iyi yanıtı herhalde Kevork Pamukçiyan vermiştir. Aras Yayınevi'nce *İstanbul Yazıları* adı altında derlenen makalelerinde Koçu'nun bu yanına minnetle belirtmiş ve Koçu ölünce bir şükran duygusuyla onun için Ermeni Patrikhanesi'nde bir ayin-i ruhani bile tertiplediğini yazmıştır. Sayın Eldem'in Koçu'nun *Büyük Doğu* dergisinde yazmasını Koçu'nun Türkçü, İslamcı ve Osmanlıcı olmasının kanıtı olarak göstermesi de geçerli olamaz. Sayın Eldem o zaman popüler bir dergi olan *Büyük Doğu*'nun

1940'lı yıllardaki yazarlarını inceleseydi Necip Fazıl ile ideolojik olarak bağlantı kurulamayacak birçok adı görebilirdi. Örneğin herkesin Necip Fazıl ideolojisiyle bir nebze ilişkisi olmadığını kabul edeceği Oktay Akbal da o yıllarda *Büyük Doğu*'da yazıyordu. Durumu daha vuzuha kavuşturmak için hocamın gayrimüslimlerle ilgili tutumunu belirten bir anımı nakletmek isterim. Ansiklopedide önceden adını hiç duymadığım Kerakin Deveciyan'ın İstanbul balıkları ve balıkçılığı ile ilgili fenomen kitabı *Balık ve Balıkçılık*'ı ayrı bir özel madde yapıp uzun uzun anlattığını ve *muhalled* bir eser olduğunu yazdığını görünce, kendisine sormuş ve muhakkak sahaflardan bulup okumam gerektiği yanıtını almıştım. Gerçekten de sahaflarda arayıp bulduğum kitap İstanbul balıkları, balıkçılığını anlattığı gibi Boğaz'daki balık dalyanlarından, çiroz üretilmesine, Arnavutköy'de deniz kıyısında iki mızrak kullanarak sürü halinde geçen ton balıklarının nasıl avlanacağına kadar ilginç bilgileri kapsıyordu. Kitabı çok beğendiğimi ve ilgilendiğimi anlatınca hocam kütüphanesinden Deveciyan'ın bu Türkçe kitabından sonra Fransızca yazdığı aynı konudaki daha ayrıntılı eseri *Peche et Pecherie*'yi bana hediye etti ve:

"Fransızca biliyorsun, bunu ne yap yap çevir ve yayınlat" diye öneri de bulundu. Çok sonra 2006 yılında hocamın bu önerisini yerine getirdim ve 2006 yılında Aras Kitabevi'nden bu çeviri çıktı ve tahminimin ötesinde tutuldu ve baskı üstüne baskı yaptı.

Koçu doğrudur, ansiklopedisini yazarken şer'iye sicillerinden, tahrir defterlerinden yararlanmamıştır ama hiçbir tarihçinin yararlanmayı düşünmediği Üsküdarlı Aşık Râzi veya Vasıf gibi rindmeşrep halk adamlarının şiir defterleri ve hatıra notlarından yararlanarak büyük şehrin insanlarının deneyim ve birikimini bütün zenginliği ile bize iletmesini bilmiştir. Bunu yaparken de Evliya Çelebi'nin, vak'anüvislerin diline çalan musikili Türkçesi ve renkli üslubuyla zevkle okunmayı başarmıştır. Onun eserlerindeki Türkçe lezzeti şunu gösterir: Yazarımız Osmanlıca sözcükleri şimdi yalan yanlış kullanan insanların değil belli bir dil duygusu, zevki, inceliği ve zerafetiyle kullanan insanların döneminin yazarıdır. Koçu yaptığının farkındadır; ilk romanı *Kızlarağasının Piçi*'nin başına yazdığı önsözde eserini şöyle tanımlar:

"*Bu romanı tarihi istismar niyetiyle yazmadım. Bunlar tarihten çıkarılmış küçük, küçük sahneler ve portrelerdir. Modeller hakikidir ve şahıslar uydurma değildir. Hadiseler yazdığım şekilde cereyan etmiştir. Fakat bunlar bir fotoğrafla çekilmiş değil fırça, boya veya kalemle yapılmış resimlerdir. Öyle sanıyorum ki bu resimler cemiyet ilmi olan sosyolojinin de işine yarayabilecektir.*"

Sanki bu sözleriyle "romancı tarihe sadık olmak zorunda değil" yanlış hükmünü "romancı cahil olup istediğini uydurur" hükmüne kadar götürenlere yanıt vermektedir.

Yazarımız, neredeyse tamamını kendi yazdığı ansiklopedisinde de, tarihi romanlarında da tarihi "*anlatmasını*" bildiğini kanıtlar; bilgi birikimi ve titiz araştırmacılığı yanında elindeki malzemeyi okuyucusuna en iyi şekilde sunabilme kabiliyetine yani iyi bir öykücülük gücüne de sahip olduğunu gösterir.

Koçu'nun gerek ansiklopedisinde gerekse romanlarındaki yaklaşımı zamanında iyi değerlendirilememiştir. Bugün ansiklopedisinin özgünlüğü büyük ölçüde kabul edilmiş ancak ansiklopedisinin yazarı ve Koçu'nun dostu Semavi Eyice bile ansiklopedinin yarım kalmasının nedeni olarak "*tarihe geçecek kadar önemi olmayan kişilere uzun sayfalar ayırması*"nı göstermiştir; kanımızca Koçu'nun ansiklopedisinin asıl değeri Eyice'nin "*tarihe geçecek kadar önemi olmayan*" dediği kişilere verdiği önemden gelir.

Koçu, 1930'lu yıllardaki Annales Okulu hareketine kadar egemen olan siyaset, diplomasi ve savaşlar üzerine yoğunlaşan; büyük adamların(!) yaptıkları büyük işlerin (!) öyküsünü siyasi ve askeri olaylar ışığında anlatmayı tarih anlatımı olarak kabul eden klişeyi ülkemizde ilk kez değiştirmeye çalışan Halil İnalcık, Ömer Lütfi Barkan, Mustafa Akdağ gibi az sayıda tarihçilerden kişidir. Ansiklopedisi geleneksel ansiklopedi anlayışının çok dışındaki kapsamıyla o güne kadar klasik tarih anlayışıyla tarihi anlatanların değer yargılarını hiçe sayarak kaleme alınmıştır. Ansiklopedinin önemi buradadır ama ne yazık ki bu saptamamız gereken şekilde bugüne kadar vurgulanmamıştır hatta Orhan Pamuk gibi Koçu'nun eserine hayranlığını ifade ederken yapıtı "*Tuhaflık Koleksiyonu*" olarak nitelendirenler de olmuştur. O güne kadar hiç anlatılmayan, hiç önemsenmeyen olayları, kişileri anlatmanın tuhaflık olarak nitelenmesini anlamak zorsa da aynı yazarın Koçu'nun eserini "*sıradışı cinsel tutkularını, zevklerini ve takıntılarını dile getirmek*" için yazdığı

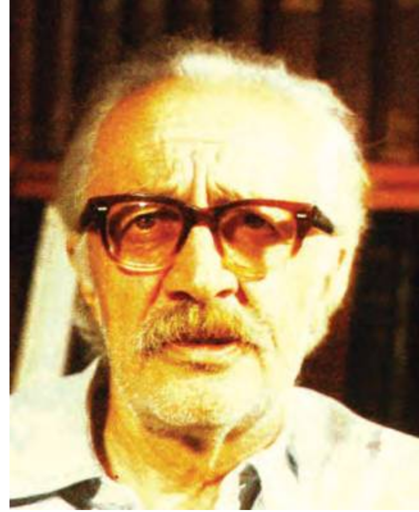
Tarihte Güzel Kadınlar, Taçlı Fahişeler

telmihini yapmasını ise isyanımı , aklıma gelen kelimeleri yutarak en hafif tabiriyle "haddini tecavüz" dür diye tavsif ediyorum.. Gerçekten de sanki zavallı Koçu ansiklopedi de yalnız oğlanlardan bahsetmiş de kadınları hiç konu edinmemiş örneğin çok renkli anlattığı II. Mahmut'un kızkardeşi Esma Sultan'dan hiç söz etmemiş, platonik bir sevginin simgesi olan Hatice Sultan, ressam Melling ilişkisini kitaplaştırmamış , bütün zamanların en ilginç Osmanlı kadın figürü Kösem Sultan'ı romanlaştırmamış, *Hançerli Hanım Sultan'ı* , *Haşmetli Yosmaları* yazmamış da yalnız oğlanları anlatmış gibi yorum yapmak bunu da yazarın cinsel eğilimlerine bağlamak anlaşılması zor bir yaklaşımdır. Koçu, *Eski İstanbul'da Meyhaneler ve Meyhane Köçekleri*'ni yazmadan üç yıl önce *Tarihte Güzel Kadınlar ve Taçlı Fahişeler*'i yazmamış mıdır? Tarihi bir gerçek olgu olan civelekleri, köçekleri ilk kez anlatmasını, buna cesaret etmesini yukarıda vurgulamaya çalıştığımız yeni bir tarih anlayışının sonucu değil de cinsel eğilimlerini tatminle açıklamak orijinal bir yorum yapmak gayreti değilse neyle açıklanabilir? Vapurda koşup oynarken denize düşen bir çocuğu kurtarmak için canını tehlikeye atarak vapurdan denize atlayıp çocuğu kurtaran ve o günlerde gazetelere manşet olan yakışıklı nefer "*Bahriyeli Cafer*"i anlatması da mı cinsel dürtülerin sonucudur? Yine de şöhreti afâkı tutmuş romancımızın ve onu izleyen şürekasının *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*'ni okuyup Koçu'ya yaptıkları gibi Freudiyen yorumlar yapmamasına şükredelim. Örneğin sevimli Çelebimiz Kasımpaşa'da çıkarılan istridyelerden söz ederken şöyle yazar:

"*İstridye gayet kuvvetli bir gıdadır. Küçük çük (!) biradere hayli kuvvet verip karısıyla güreş eden kimseye güç katar. İçki içmeden bir adem beş, on gün bu istridyeden yese her gece karısı veya başka bir kadınla beş, on kere cima yapabilir (sevişebilir).*"

Orhan Pamuk ve şürekası Çelebi'nin seyahatnamesindeki buna benzer çok sayıdaki anlatılanları okusaydı herhalde sevimli Çelebimiz için "*aklı seksten başka bir şey düşünmeyen cinsel sapık (!)*" la karşı karşıya olduğumuzu yazardı.

Koçu'nun eserlerini; bilinçli bir şekilde yaptığına inandığımız geleneksel tarih anlatımının dışındaki bir anlatımla ifade etmesini gözönüne alarak değerlendirirsek onun kendinden önceki ve sonraki tarihi roman yazarlarından da farklılığını gayet açık anlarız. Koçu ne atalara tapkı, ne Osmanlıyı küçültüp gülünçleştirerek genç Cumhuriyeti ululama ne hamaset için tarihi roman yazmamıştır. İsterse Fatih Sultan Mehmet yahut Kösem Sultan gibi tarihi figürleri kahraman olarak alsın isterse *Esircibaşı* romanındaki Muhsin Çelebi'yi veya polisiye bir kurgu içinde gelişen bir cinayet şebekesini söz konusu ettiği romanının kahramanı Forsa Halil'i anlatsın engin tarih bilgisiyle hiç anakronik olmadan dönemi, çevreyi iyi bir öykücü olarak lezzetle anlatmasını bilmiştir. Olayların yazarın çizdiği resim içinde gelişmesini izlerken mesela Lale Devri'ni veya III. Murat'ın İstanbul'unu hiçbir resmi tarih kitabının veremeyeceği ayrıntılarla tanırsınız.

Reşat Ekrem Koçu

Sonuç olarak Reşat Ekrem Koçu hâlâ tam anlamıyla değerlendirildiğine inanamadığımız kendine özgü olan tarih yazımı ve tarih romancılığı ile çok özgün bir yazardır. Sağlam bir Osmanlı dönemi Türk tarihi formasyonuna sahip olması yanında, tarihin bilinenler yanında bilinmeyenlerini de iyice kavramıştır ve bütün bunları edebi bir tatla vermesini bilen bir edebiyat adamıdır. Döneminin popüler tarih romanı yazanlarından gerek tarihe sadık kalmak açısından gerek üslup, kurgu ve dil lezzeti bakımından kıyas kabul etmez şekilde açık ara üstündür. Koçu tarihi kuru bir anlatımdan çıkararak zevkle okunan bir konuma getirmesini bilen ama tarihi gerçekleri de titiz bir şekilde göz önünde tutan; bütün bunları yaparken Türkçeye egemen olduğunu kanıtlayan bir üslup akıcılığı içinde eserlerini veren bir edip-tarihçidir.

DİPNOTLAR

1 Emine Çaykara, *Tarihçilerin Kutbu "Halil İnalcık" Kitabı*, İstanbul, 2005, 2. bsl., s. 99. İnalcık C.B. rümuzuyla gösterdiğimiz ismi açıkça ifade etmiştir. Biz yazmayı münasip görmedik.

2 Rahmetli Semavi Eyice bu hükmünü gerek Türk Tarih Vakfı'nın çıkardığı *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*'nde gerek Diyanet İşleri Başkanlığı'nın çıkardığı İslam Ansiklopedisi'nde yazdığı Koçu biyografisinde açık açık ifade etmiştir.

3 Reşat Ekrem Koçu'nun İstanbul Ansiklopedisi ile ilgili ayrıntılı bir araştırma yazısı için bakınız: Mehmet Ergün, *Bir Tutku Ürünü : İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, 2010, *Müteferrika Dergisi*, Sayı: 38, s. 2-54.

4 Mehmet Ergün'ün makalesinde belirttiği gibi Koçu'nun ilk girişiminden 50 yıl sonra Türk Tarih Vakfı tarafından gerçekleştirilen ve mükemmel bir yapıt olan 8 ciltlik *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*'nin madde yazarları dışındaki idari kadrosu 51 kişiydi.

5 *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, 1964, Cilt: VII, s. 3694'teki Çaltı (Cemal) maddesi bu hususu teyit eder.

6 Semavi Eyice ilk girişimin son bulma tarihi olarak 1951 yılı başını veriyor ama ansiklopedinin yazı heyetinden Kevork Pamukçiyan 1952 yılı olduğunu söylüyor (Kevork Pamukçiyan, *İstanbul Yazıları*, İstanbul, 2002, s.208), Mehmet Ergün de sözü geçen incelemesinde son sayının 1952 Ocak'ın da çıktığını kanıtlıyor.

7 Semavi Eyice, *İstanbul Ansiklopedileri*, İstanbul, 1984, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,* Cilt: IV, s. 219.

8 Orhan Okay, *Silik Fotoğraflar*, İstanbul, 2001, s. 149-153

9 Kevork Pamukçiyan, *a.g.e.*, s. 212. Pamukçiyan'ın yarım milyon dediği para bugünün 5.000 lirasıdır. Ancak günümüzde sahaf Nedret İşli ve Lütfi Seymen iyi durumdaki ansiklopedinin satış fiyatını en az 15.000 TL olarak belirtmektedir.

10 Semavi Eyice, *Koçu. Reşad Ekrem*, İstanbul, 1994, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,* Cilt:V, s. 41-43.

11 Semavi Eyice, İstanbul Ansiklopedileri, *a.g.e.*, s. 219.

12 Orhan Pamuk, *İstanbul, Hatıralar ve Şehir*, İstanbul, 2003, s. 144.

13 Orhan Pamuk, *a.g.e.*, s. 151.

Kimliğini Arayan Tarih

SALİH ÖZBARAN

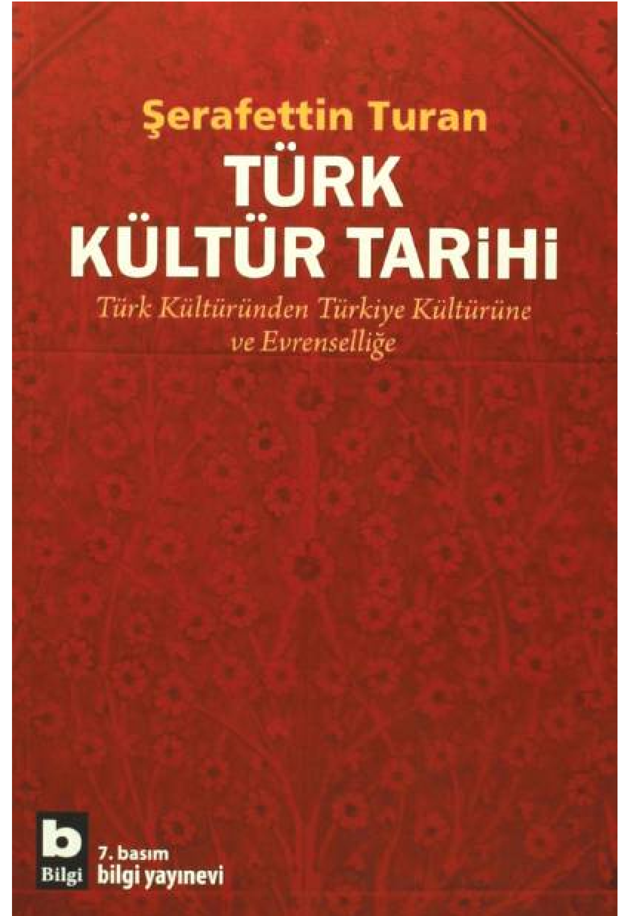
ERZİNCAN/ULUYAMAÇ'TA DOĞDU,
İSTANBUL'A OKUMAK, GEÇİNMEK İÇİN GİTTİ,
YÜKSEK ÖĞRETMEN OKULU'NDA DEVLETE SIĞINDI,
FRANSA'DA TARİH DOKTORASI YAPTI,
İZMİR'DEN CUMHURİYET AYDINLIĞI SAÇTI.
ZEKİ ARIKAN'DI O TARİHÇİ,
ANISINA SAYGIYLA, SEVGİYLE, ÖZLEMLE

Bırakalım şu politik ve tek tarafı öven veya karşıtını yeren "medyatik" tarih/tarihçilik yorumlarını, son çeyrek yüzyılda ve öncesinde ortalığı sarmış geçmiş böbürlenmeleri ve aşağılamaları; meclislerden, senatolardan, devlet büyüklerinden(!), kendilerini tek ve mutlak otorite(!) sayanlardan (öyle sananlardan), hatta -ne yazık ki- kendilerini tarih yağmacılığına kaptıran güya "akademik" ortamlarda türeyen/türetilen "hoca"ları. Egemenlik gösterisiyle sırtını -sadece- geçmişe dayayanları, özellikle de kılıç/kalkan ile sahnelenen görüntüleri başat konuma getirenleri ve tarih disiplininden yoksun kalan tavırlarını da kenara itelim. "Tarihi tarihçilere bırakalım" söylemini adeta dil pelesengi yapan ama alanlarında uzman bilim insanlarını yok sayan ve bildiklerini okumaktan öte bir şey yapmayan bilim sevmezlere tıkayalım kulaklarımızı. Bir yanda Amerika, Fransa vb. ülkelerden gelen ve Türk-Ermeni ilişkilerini merkeze alan, siyasal İslamcılıkla yatıp kalkan, ırkçılığı kaşıyan, hasmını ötekileştirerek kimlik sahipliğine soyunan (tek taraflı, zaman ayarlı) hırçın söz sahiplerini de baş başa bırakalım. Diğer yanda Batı'ya karşı ihtişamlı imgelerle -adeta 15-17. yüzyıllarda kara ve denizlerdeki Osmanlı açılımlarını, adalet şampiyonluğunu kimseye bırakmak istemeyen ders kitaplarının tahribatını düşünelim. "Devlet-i Aliyye" uzaklarındaki coğrafyalarda gelişen kültürel/bilimsel keşiflerini dikkate alalım. Aynı zamanda kimi padişahların "Kayser-i Rûm" (Bizans'tan ele geçirilen coğrafya ve aidiyeti paylaşarak) kendilerini *"Zillullah"* (Tanrının Gölgesi) sıfatıyla ve siyasal İslam bayraktarlığında yeryüzü egemenliğine soyunmuşları bilelim. Adeta sultan koltuklarına gömülmüş ama Batı merkezciliğin boyunduruğundan sıyrılamamış muktedirleri de belleğimizde tutalım.

Bırakalım, aynı zamanda, kendi insanına -farklı ırktan/kültürden ve başka örneğin "Pontus" damgası vurarak küçültmeye çalışılan, Aleviliği hasım gören, Kürtlükle ırk ayrımcılığı yapan veya onu yok sayan kimlik yaftalarını. Ya da tarihin 19 Mayıs 1919 ile başlamadığı varsayımıyla, Kanuni Sultan Süleyman ihtişamını yaşamak arzusuyla ve Cumhuriyet sürecini paranteze alma işgüzarlığıyla tarihçiliğe çekilen ayarı. Veya Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığını "ümmet" aidiyeti içine sığdırmaya çalışan zihniyeti; veyahut da Batı'dan (bilhassa ABD'den) kopyalayıp getirdikleri "yeni Osmanlıcılık" çeşitlemesini. Çağla, sosyolojiyle, antropolojiyle, kısacası bilimsel gelişmelerle uyuşmayan tevatürden ırak tutalım zihinlerimizi.

ÖNCE UZUN BİR YOLCULUĞA ÇIKALIM

Şirazesinden çıkarılmak istenen yaklaşımları bir tarafa bırakalım şimdi; insanlığın içinden gelip geçtiği

Şerafettin Turan, *Türk Kültür Tarihi: Türk Kültüründen Türkiye Kültürüne ve Evrenselliğe*, Ankara, Bilgi Yayınevi, ilk baskı: 1990

yılları, yüzyılları, binyılları düşünelim. Kimliklerin, aidiyetlerin içine sığındıkları zamanların başına gidelim önce. Orta Asya'dan başlayalım. Usta tarihçilerin kurmak istedikleri köprülerden geçelim, sonra Selçuklular ile Anadolu'ya varalım. Ardından Osmanlı Beyliği ile fütuhata çıkalım; Arap ve İslam dünyasına yayılalım, genişletelim imparatorluğu, *"Devlet-i Aliyye"*nin sınırlarını, *"Memâlik- mahrusa"*nın coğrafyasını. Avrupa ile yakından tanışalım. "Türk" ve "Türkiye" tanımlamalarını -Osmanlı'nın bilmediği, bilemediği, umursamadığı ama bazı tarihçilerimizin dile getirdiği- 12. yüzyılda tarihçilik dünyasına yansıtılan kimlik ve imgelerin peşine düşelim. Sonra günümüzün Anadolu'suna ve Rumeli'sine çekilelim, çekilmek zorunda kalalım. Çok çeşitli sıfatları, motifleri, tüm renkleri ve özellikleriyle Türkiye Cumhuriyeti'ni *"vatan"* yapalım, *"Misak-ı Milli"*yi gözden kaçırmayalım, onun sınırları dışında kalan *"Osmanlı Memâlik"*ini (memleketlerini) yerli halklarına, sahiplerine bırakalım. Anadolu'nun Türkler tarafından fethinden önceki çağlarla, antik uygarlıklarla yeniden tanışıp bünyemize alalım, benimseyelim ve onları nakış gibi işleyelim. Bu arada -unutmadan- yolculuğumuzda yanımıza birkaç kitap da alalım, bize eşlik etmelerini sağlayalım. Biliyorum -doğal olarak- kitap seçiminin kişisel bilgi ve beğeni ölçeğinde yapılacağını. İşte benim başlangıç için yansıtmak istediğim bilgelerden sadece birkaç bilgi kümesi.

ÖNCELİKLE ŞERAFETTİN TURAN, CARTER FINDLEY, İSENBİKE TOGAN'I DİNLEYELİM

Andığım konularda engin tarihsel bilgisine saygı gösterdiğim ve 2015 yılında yitirdiğimiz Şerafettin Turan ile başlamak istiyorum söze; düşüncelerini başlığında özetlediği ve yolu gösterdiği kitabına. Turan, Türk kültürünün tarih içindeki görünümünü ve gelişmesini sergilemeyi amaçlayan bu kitabını "*Türk Kültür Tarihi: Türk Kültüründen Türkiye Kültürüne ve Evrenselliğe*" başlığı altında çıkarmıştı; hedefi "kültür" olgusunu belirleyen, yönlendiren ve değiştiren değerleri saptamak olmuştu. Türk kültürü tanımı için şu açıklamayı yapmıştı:

> "Türk kavminin tarih sahnesine çıkışından başlayarak günümüze dek süregelen ve Türklerin yerleştikleri, yaşadıkları, bugün de etkinliğini sürdüren kültür anlaşılmaktadır. Türkiye kültürü ise, Türklerin yerleşmelerinden ötürü Türkiye denilen bu topraklarda onlardan önce de var olan, onların gelişiyle büyük bir değişikliğe uğrayarak devam eden ve günümüze ulaşan kültür anlamına gelmektedir. Burada bir kültürler topluluğu ya da bileşkesi de söz konusudur".[1]

Bu bileşkeyi, bu harmoniyi en ayrıntılı biçimde anlatanlardan biri olarak tanıdığım Carter Findley ile sürdüreyim referanslarımı. Amerika'nın sayılı tarihçilerinden ve Türk tarihini geniş boyutlarıyla ele almış olan Findley'in bir gözlemini dile getireyim; onun bir kimlik oluşmasında "devamlılık" ile "özümsemeler"in karışımı için verdiği örnekleri konuşturayım. Findley, gelenek ve modernliğin kimi zaman çatıştıklarını

Carter Findley

kimi zaman da etkileşim içinde olabileceklerine dikkat çekiyor: "Geleneksel müzik biçimlerinin varlığını sürdürmesi" gibi. Halıcılıktaki canlanmada "modern öncesi unsurların" nasıl uyum sağlayıp yaşayarak "modernlik halısının desenini oluşturduğu" ve bu halıdan "sökülüp atılamayacakları" tanımında işaret ettiği gibi. Findley önce, zaman-mekân sıkıştırmasının ve küresellik ile yerelliğin ters akıntılarının köy dünyasına girdiği tezini, "duyarlı bir gözlemci" olarak nitelediği Gilly'den yaptığı bir iktibas ile açıyor bu nazik sorunu:

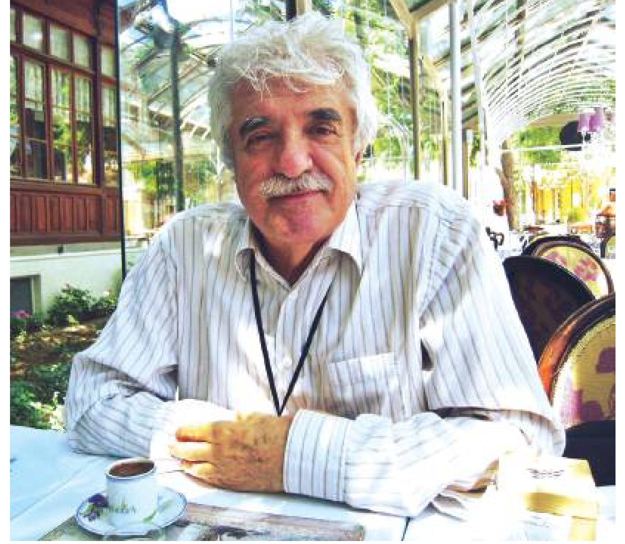
> "İletişim ve alışverişin küreselleşmesini düz, devamlı bir süreç olarak düşünemeyiz: Bu küreselleşme, daha ziyade her iki dünyanın sınırsız bir melezleşmeyi durmadan sürdürdüğü dalbudak sarmış bir gerçeklik olarak sunar kendisini. Modern dünya geleneksel toplumları altüst eder, parçalar. Ama bu süreç esnasında, bu toplumların pratik ve dile getirilmemiş eleştiri biçimlerini farkında olmadan alarak onları içselleştirir ve böylece modern dünyanın varoluş biçimi değişir. Savaş, çatışma, acılar bu körce, eşitsiz ve (bugün) evrensel olan sürece egemendir... Bu sürecin sonuçlarının ne olacağı... bilinmez ve öngörülmez".[2]

Türk tarihini benzetmelerle, doğal ve kültürel faktörleriyle kronolojik sıraya koyan, harmoni ve bileşkeyi çok güzel değerlendirdiğini sandığım Findley, "Türklük" ile ilgili olarak bir Türk dostuna Türklerin kökeni ve kimliğinden söz ederken ona şöyle bir benzetmede bulunmuş:

> "Doğudan batıya bütün Asya'yı aşan bir otobüse benzediğini söyledim. Yolculuk uzun sürmüş, otobüs ikide bir mola vermişti. Her molada sandık, sepet ve torbalar indirilip bindiriliyordu. Otobüs güzergâhının nerede başlayıp nerede bittiği çoğu yolcunun umurunda değildi. Çoğunun niyeti kısa bir mesafeden sonra inmekti. Otobüsteki diğer yolcularla aralarındaki ortak noktaların farklardan daha fazla olduğu belki akıllarından bile geçmiyordu. Arada bir otobüs bozuluyor, yol-

Taner Timur

Nuri Bilgin

dan temin edilen yedek parçalarla onarılıyordu. Türkiye'ye varıldığında yolculardan ya da eşyalardan hangisinin bütün seyahati aynı otobüsle yaptığını ya da böyle bir yolcu olup olmadığını kimse hatırlamıyordu. Otobüs bile değişmişti. Bütün bunlara rağmen adı "Trans-Asya Türk otobüsü" idi".[3]

İsterseniz, Findley'in bir makalesinde[4] canlandırdığı doğudan batıya giden "Türk Otobüsü"ne binebilir, yol boyunca otobüse binenlerin ve yükledikleri eşyaların birikimiyle yolculuk sonunda Anadolu, İslam ve Türk'ün etkileşimlerini göz önüne getirebilirsiniz. Türk'ün Avrupa'da bıraktığı imajı ve oradan kazanılan sosyo-ekonomik, bilimsel ve kültürel gelişmeleri gözden geçirebilirsiniz. Yine isterseniz, örneğin, Paris'te 2015 yılı uluslararası laiklik ödülü verilen piyanist ve bestekâr Fazıl Say'ın tanımlamasıyla bütünleştirebilirsiniz otobüs yolculuğunu; ödülün aslında tüm "Türk insanlarına" verildiğine işaretle, onun Türk kimliğini nasıl renklendirdiğine tanık olabilirsiniz. Say'ın, aslında, Adnan Saygun, Feridun Cemal Erkin ve İlhan Baran gibi bestecilerin yaptıkları hizmetleri örnek göstererek "Türk Kimliği"ni nasıl yelpazelendirdiklerini, onları Findley'in otobüsüne alarak nasıl "bir ses, bir tını, bir ritim" kazandırdıklarını düşünebilirsiniz.[5]

Yakın bir geçmişte, çalışma alanlarını Türk tarihinin erken dönemleriyle derinleştirmiş olan İsenbike Togan'ın, günümüz kaygılarından hareketle dile getirmek istediği kimlik tanımını, etnik ve dinsel guruplara dayandırılmak ve "ezelden beri" öylece algılanmak istenmesine karşı yaptığı şu yerinde sayılabilecek açıklamayla bağlayayım başlangıç referanslarımı:

"Bugünün kaygıları, bazen geçmişi de benzer şekilde değerlendirmemize sebep olur. Günümüzde etnisite, dini inanç ve mezhepçilik geçmişe bakışımızı da şekillendirmekte, geçmiş de bunlardan nasibini almaktadır. Etkin bilincin yaygın olduğu günümüzde etnik grupların ezelden beri bugünkü halleri ile var oldukları varsayılmakla kalmaz, var olmuş olmaları gerektiğine de inanılır".[6]

ASYA İÇLERİNDEN DİYÂR-I RÛM'A, OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E

Tarihçiliği bir orta malı olarak kullananlar ve politik iştihalarını söndürmek isteyenler bu bilgi dalının tahrifatından hiç çekinmiyorlar. Ne denli acınası bir yakıştırmadır ki, "profesör" unvanlı kişiler, Türk kültür tarihinden hiç nasibini almadan, kenara ittikleri Türk tarihçilerin, hatta başka ülkelerde olgunlaştırılmış araştırmaları ve saptamaları dikkate almıyorlar; kimi zaman işlerine geldiği ölçüde Batı dünyasından yararlanma gösterisinde bulunuyorlar, işlerine geldiğinde, mezheplerine uygun düştüğünde. Türk'ün ırk bağlamında değerlendirilmesi ve İslam'ın "ümmet"e indirgenmiş vasıflarıyla sınırlamışlar kendilerini. Tarihsel zenginliğiyle günümüze kadar ulaşmış olan kültür yapısı ve anlayışı, sanki, hiçbir şey ifade etmemiş kimi "müderris" postuna bürünenler için. Hükümet etmeyi, yönetmeyi ve mizaçlarına uygun tarih kayıtları düşmeleri, sadece kendilerine bağışlanmış gibi!

TANER TİMUR'UN, BÜLENT TANÖR'ÜN, NURİ BİLGİN'İN HATIRLATTIKLARI

Taner Timur, Osmanlı kimliğini "Osmanlı egemen ideolojisini meydana getiren unsurları kritik bir yöntemle değerlendirmeye" çalıştığını dile getirirken, "Osmanlı kimliğinden ziyade Osmanlı kimliklerinden bahsetmenin daha doğru olup olmayacağı sorusunu da ortaya atıyor; bir bakıma çok kimlikliliğin peşine düşülmesini arzuluyor. Timur, gereken yöntem ve ilgili kaynakların getirebileceği verileri topluyor ve bunları yansıtırken psikolojik hazırlığın da önemine vurgu yapıyor.[7] Kimlik, eğer, zamansız yitirdiğimiz dostum sosyal psikolog Nuri Bilgin'in tanımlamasında ve konumlandırmasında ifadesini bulduğu gibi, "insanın kendini kendi gözünde ve diğerlerinin aynasında nasıl gördüğünün" bilinci demek ise,[8] bir bakıma, böyle bir tanımlama açıklanmaya çalışılan söylem için de geçerli sayılmalıdır.

Timur, batılılaşma tezinin yeteri kadar inandırıcı olamadığını dikkatlere sunarken, klasik çağ Osmanlı uygarlığının:

İKTİDARDA (VE MUKTEDİR!) OLMAK, TARİHİ VE KİMLİĞİ DEĞİŞTİRME YETKİSİ VERMEZ. DİLE GETİRDİĞİM ÇEŞİTLİLİK İSE IRK VE DİN İLE KARARTILAMAZ, TÜRK VATANDAŞLIĞININ ÖNGÖRDÜĞÜ UYGARLIK İLKESİ İSE SULANDIRILAMAZ.

"elbette dinci ve skolastik bir dünya görüşüne dayanıyordu. Fakat bu dünya görüşü o zaman evrensel bir nitelik taşıyordu ve bu yüzden Osmanlı Devleti çağıyla birlikte yaşayan bir uygarlıktı. Sanıldığının aksine Osmanlı Devleti giderek daha liberal ve daha laik devlet haline gelmemiştir. Tam tersine zamanla dini kurumların daha da yozlaştıklarını görüyoruz. Tanzimat'tan itibaren bir ölçüde kabul edilen "batılı kurumlar" ise, gerçek bir kültürel uyanışın ve bir Aydınlanmanın ürünü değillerdi... Bu açıklamalarımızla ne demek istiyoruz? Değerlerimizi yakın tarihimiz ile değil de, klasik çağın İslami kurumlarına mı dayandırmalıyız? Elbette ki hayır. Bu dönemin düşünce ve değerleri ve bunları da belirleyen altyapı kurumları kendilerini yenileyememişler ve tarihe mal olmuşlardır. Egemen konumda iken bile durumlarını koruyamayan ve çözülen bu yapıyı bugün yeniden canlandırmaya çalışmak tarihle ve ilerleme ile alay eden gerici bir tutum olur... Ortaçağ kalıntılarını temizlemek yerine, pekiştiren bu gözü kara atılımların eninde sonunda düş kırıklığına uğramayacağını kim söyleyebilir? Yineleyelim: Değerlerimizi klasik çağ dönemine dayandıramayız. Tarihimizde ulaştığımız yüksek bir uygarlık düzeyi olan bu dönemi iyi tanımalı ve sevmeliyiz. Fakat yaşadığımız, yaşamak zorunda olduğumuz çağ ile bu dönem arasında radikal bir kopuş olduğunu unutmamalıyız.

O halde? Değerlerimizi mutlaka Türk ya da Osmanlı kökeni aramadan ve "İlim Çin'de de olsa gider öğrenirim" esprisi içinde, çağdaş ve özgür düşünceye dayandırmalıyız ve tarihimize de ancak bu tabanda oluşturduğumuz değerlerle bakmasını bilmeliyiz".[9]

Bülent Tanör, 1920 sonrasındaki Türkiye'yi özetlediği kitaplarından *Kurtuluş*'ta[10] "Türk" ve "Millet" kavramlarının tanımlanmasından hareket ediyor ve Batılı ulus devletlerin kuruluş ve gelişimini göz önünde tutuyor. Türklük sıfatının dinci ya da ırkçı bir anlam içermediğini, onu yalnız coğrafi (Türkiye ahalisi) ve siyasal (vatandaşlık) kavramlarla ifade ettiğini vurgulamış Tanör; "ulus oluşturma" ile amacının "ulusal kimlik" yaratma olduğunu söylemiş. Bunların oluşumu için de şu ilkelere dikkat çekmişti: Monarşist değil, dinci değil, kültüralist (dünya boyutunda bir Türklük anlayışında) değil, ırkçı değil, yabancı düşmanı değil (antiemperyalist tavırlara karşın), sınıf ayrımcısı değil.

Feroz Ahmad

ŞİMDİ SORALIM KENDİMİZE: NEREDENSİNİZ, KİMLERDENSİNİZ, NASIL BİR KİMLİKLE ÖVÜNÜYORSUNUZ? ECDADINIZA SIĞINMANIZ YETERLİ Mİ, KENDİ BAŞINIZA NE İFADE EDİYORSUNUZ?

"Neredensiniz/kimlerdensiniz" diye sormuştu Bozkurt Güvenç, *Türk Kimliği* kitabında. Ben bir kez daha ona başvurayım, çağdaş insanın kimlik arayışını dile getireyim:

> İnsanoğlu'nun kendini, kimliğini araması günümüzün olgusu ama bu pek de gelip geçici bir modaya benzemiyor. Teknolojik gelişmeler sürdükçe, toplumlar, kültürler değiştikçe, insan sanki bu sorunla uğraşacak gibi görünüyor. Çağdaş insan kimliğini arıyor; çünkü kendisine verilen kimlik kartlarından memnun değil. Kendi kimliğini (ne'liğini) aramak, bulmak; kendi seçtiğini kullanmak; "Ben şuyum ya da değilim" demek özgürlüğüne kavuşmak istiyor... Çağımızın egemen rüzgârları bu yönde esiyor, bireyleri, grupları, toplumları etkiliyor.[11]

"Türk" Türkçe konuşandır" başlığını atmıştı bir makalesine;[12] yazısının sonunda da, "Devleti yıkmayı mı sürdürelim yoksa devletimizi inşa mı edelim?" sorusunu sormuştu, Türk kimliğini hacimli bir kitabıyla yıllar önce okuyucuya sunmuştu Bozkurt Güvenç. Şöyle tanımlamıştı meseleyi: "Mustafa Kemal, toplumların milli devletlerini kurduğu dönemin insanıdır. Bugün yaşadığımız [yıl 2018] sorunlar, Türk Devrimi'nin değil, Türk varlığını yok etmek isteyen sömürgeci karşı güçlerin eseridir". Doğaldır ki "dahili bedhahları" da katmıştı bu yıkım girişimlerine!

Tayfun Atay da ne güzel formülleştirmişti *"kimlik"* kavramını; başkalarına yüklenmeden, nerede olduğunun, kim olduğunun, ne yaptığının bilinciyle: *"Benim soyum, benimle başlar"* tanımlamasıyla.[13]

İktidarda (ve muktedir!) olmak, tarihi ve kimliği değiştirme yetkisi vermez. Dile getirdiğim çeşitlilik ise ırk ve din ile karartılamaz, Türk vatandaşlığının öngördüğü uygarlık ilkesi ise sulandırılamaz. Tarihi tarihçilere bırakanlar, saygı göstermeliler konunun uzmanlarına, kişilerin tercihlerine.

HAKAN ERDEM'DEN BİR DEĞERLENDİRME

Türk/Osmanlı kimliğiyle ilgili değerlendirmelerin sonu gelmez; benim yazım da bir anımsatmaktan öte bir şey ifade etmez. Şu an bir kitabını -gecikmeli de olsa- okumakta olduğum, Osmanlılar üstüne bir hayli değerlendirmesi olan saygın tarihçilerimizden Y. Hakan Erdem'in bir söyleşide değindiği "biz'li tarih"[14] ve "çizgisel tarih" hakkında söylediği şu birkaç cümleyi ekleyeyim yazıma:

> "Geçmişin aynasına bakıp geleceğimizi görebilir miyiz, geçmişe bakıp geleceğimiz konusunda bir kehanette bulunabilir miyiz, tarihten alınan veri parçalarıyla biz geleceğe bir projeksiyon yapabilir miyiz"?... "Geçmişe bakıp da bir toplumun nerede olabileceği konusunda maceraperest tahlillerde bulunmak istemem. Aslında bir tarihçi olarak gelecek hakkında hiç tahminde bulunmak istemem. Benim işim geçmişi düzgün anlamak. Ama bakıyorum "efendim işte 600 sene önce de biz şöyle yapmıştık, yine yaparız" diye başlıyorlar. Önce bu "biz" ne kadar problemli bir ifade. 600 sene önceki insanlar nasıl "biz" olabiliyor, hiç mümkün mü?[15]

Türk tarihi, özellikle Osmanlıların son dönemleri ve Cumhuriyet süreciyle ilgili yarım yüzyılı aşan, kitapları Türkçeye çevrilen, çok değerli bir tarihçi olduğuna inandığım, dostum Feroz Ahmad'ın, bir kimlik arayışındaki kitabından uzunca bir alıntıyla yazımı noktalayayım:

> "Osmanlılar, 'Türk' adını, henüz boyun eğdirilmemiş ya da 'uygarlaşmamış', ancak kendi topraklarında yaşamakta olan göçebe veya yerleşik, çiftçilikle uğraşan kabile gruplar için kullanıyorlar. Yine de Osmanlılarla ilişkiye giren Venedik ve Cenova kentlerinden tacirler, sonraları da İngiliz ve Fransızlar Osmanlıları, 'Türk' veya 'Turque' olarak adlandırdılar. Yunan Ortodoksları, Osmanlı yönetimini 'Turkokratya' (Türk Yönetimi) olarak adlandırdılar... Milliyetçiler 1923'te cumhuriyetlerini kurduğu zaman, bunu, bölgesel ve "dolayısıyla da vatansever bir tanımla 'Türkiye Cumhuriyeti' olarak tanımlayarak 'Türk Cumhuriyeti' şeklinde bir etnik tanımlamadan kaçındılar. Yine de 'Türkiye Cumhuriyeti' İngilizcede genellikle yanlış olarak "Republic of Turkey' yerine 'Turkish Republic' ve Ankara'daki Meclis de Türkiye Büyük Millet Meclisi anlamında 'Grand National Assembly of Turkey' olarak değil, 'Türk Büyük Millet Meclisi' anlamında 'Turkish Grand National Assembly' olarak kullanılır. Milliyetçiler, tanımlar arasındaki farkın bilincindeydiler ve kelimelerini dikkatle seçmişlerdi. Hatta, 'yeni Türkiye'de yaşayan insanların Türk, Kürt, Arap, Çerkez vd. oldukları için 'Türkiyeli' olarak adlandırılması ve 'Türk' sözcüğünün sadece etnik 'Türkler'i nitelemesinin üzerinde de tartışılmıştı. Türk kelimesinin İngiltereli veya Amerikalı gibi bir anlam kazandırılarak kullanılmasına devam edilmiştir. Diğer milliyetçi hareketler gibi, milliyetçiler bölge temelli Türkiye devletini yaratarak ve bunu 1923'te Lozan'da tescil ettirerek Türkiye'nin milletini ve Türkleri yaratmaya başladılar."[16]

Y. Hakan Erdem, *Sözden Kalanlar: Tarih, Tarihçilik, Kurgu, İnsan ve Toplum*, İstanbul, Timaş Yayınları, 2019

DİPNOTLAR

1 Şerafettin Turan, *Türk Kültür Tarihi: Türk Kültüründen Türkiye Kültürüne ve Evrenselliğe*, Ankara, Remzi Kitabevi, s. 41-42.

2 Carter V. Findley, *Dünya Tarihinde Türkler: Asya'nın Bozkırlarından Avrupa İçlerine* (çeviren Ayşen Anadol), İstanbul, Timaş Yayınları, 2012, s. 313.

3 *A.e.*, s. 15.

4 Carter V. Findley, "Zamanda ve Zeminde Kültür Dönüşümleri", *Tarih ve Toplum*, Ocak 1998, s. 15-23.

5 "Hepimizin ödülüdür Sinfoniyetta", *Cumhuriyet*, 28 Ekim 2015.

6 İsenbike Togan, "Etnik kökenin tarihsel dönüşümü", *#Tarih*, sayı 4, Eylül 2014, s. 114.

7 Taner Timur, *Osmanlı Kimliği*, Ankara, İmge kitabevi, 4. baskı, 2000, s.9-10.

8 Nuri Bilgin, *Kimlik İnşası*, Ankara, Aşina Kitaplar, 2007. Kimlik inşasında temel özellikler için okunması gereken önemli bir çalışma.

9 Timur, *Osmanlı Kimliği*, s. 220.

10 Bülent Tanör, *Kuruluş*, İstanbul, Cumhuriyet Kitapları, 2. baskı: 2015, s. 78-79.

11 Güvenç, *Türk Kimliği*, s. 5.

12 *Cumhuriyet Pazar*, 29 Temmuz 2018.

13 *Cumhuriyet*, 12 Şubat 2018.

14 Salih Özbaran'ın, "Biz"leştirilen Osmanlı ve Tarih" ile "Biz"li Tarihçilik ve Osmanlı" yazıları (Özbaran, *Geçmişi Güncelleştirmek*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2011, s. 83-93) ön bilgi olarak yararlı olabilir.

15 Y. Hakan Erdem, *Sözden Kalanlar: Tarih, Tarihçilik, Kurgu, İnsan ve Toplum*, İstanbul, Timaş Yayınları, 2019, s. 82.

16 Feroz Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye* (çev. S.C.Karadeli), İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi, (2. baskı, 2007), s. XII-XIII.

Doğayı Fethetmek mi, Doğayla Birlikte Var Olmak mı?

SOMAYYEH AMIRI

DOĞAYA DÖNME VE DOĞANIN SENFONİSİNDE OLMA DUYGUSUNU YENİDEN KAZANMA ÖZLEMİNİN TARİHİ, NEYİN KORUNMASI GEREKTİĞİNİ BELİRLEYEN OTORİTE OLARAK EKOLOJİYE DÖNÜŞMEDEN ÖNCE ÇOK YOL KAT ETMİŞTİ.

ÇEVİRİ: AZİZ UFUK KILIÇ

Yıllar boyunca vahşi doğayı doğanın insan eliyle kirletilmemiş halinin tapınağı kabul eden doğa korumacılar, bugün artık onu birlikte varolma olarak tasarlamaktalar. Ama dikkat edilmesi gereken önemli bir şey var: *Vahşi doğaya gösterilen özenin yerel halkı dışlamasının nedeni neydi?* İnsanlık tarafından yaratılmış bir kavram olan vahşi doğa, duruma göre ya yok sayılmış ya da yeniden yorumlanmıştır. Vahşi doğanın sahici anlamını bulabileceğimiz bir tarihsel uğrak yoktur. İnsanlığın en başından beri birlikte yaşadığı bu sözün anlamı insanın yaşama dair görüşünde yatmaktadır. Hal böyleyken bilim insanları ve doğa korumacılar, bu kavramın sanatçılar ve yazarlar tarafından yapılmış betimlemelerinin uzun bir tarihini bulacaklardır. Ulusal parklar ve korumaya alınmış çevrelerdeki yerel ve yerli halkın yaşamını değiştiren de yine bu tarih olmuştur.

> "Orman içinde derin vadilerle dolu, bunca çeşitlilik içeren bir bölgede yankıların bol olması şaşırtıcı değil. Bir köpek sürüsünün çığlığını, bir av borusunun notalarını, melodik çanların çınlamasını ya da kuşların ezgisini çok hoş bir şekilde geri gönderen yankılar duyduk; ama yine de çok heceli, tane tane söylenmiş bir yankıya rastlamadık..."
> [Gilbert White, *Selborne'un Doğal Tarihi*, 12 Şubat 1778]

Gilbert White

Koruma söylemlerinin oluşumuna, Romantik dönemin başlarında, herkes için bir yuva, bir birlikte varolma metaforu, insanlar ile doğa arasındaki birlik duygusu olarak doğal dünyanın yanı sıra, uyumlu bir ses ortamına verilen değer öncülük etti. Gilbert White'ın yansıttığı doğada çok heceliliğin yokluğu Romantikler tarafından benimsenerek Batı'nın ekolojik bilincini şekillendirdi. İnsan sesini bizzat doğanın sesine dönüştürmek. Bu sessel doğa duygusu çevreci söylemlerin ilk kıvılcımını ateşlerken, daha önce Aydınlanma döneminin bilim adamları evren hakkında yeni şeyler keşfederken evrenin tanrısal bir yaratıcısı olduğunu da öne sürmüşlerdi. Çok geçmeden Yeryüzü'nün dağlar, okyanuslar ve karalar gibi fiziksel özelliklerinin de Tanrı tarafından yaratıldığına inanıldı. Bu inancın bir sonucu olarak Romantizm, yenilenmenin kaynağı olarak doğaya tinsel birliğe – birlikte var olmaya – esin oldu.

> Ey içimizde ve dışımızda bir olan Yaşam!
> Her kıpırtıyı karşılayarak ona ruh olan,
> Sesteki ışık, ışıktaki ses gücü,
> Tüm düşüncelerde ritim ve yerin ve göğün neşesi olan
> [Samuel Taylor Coleridge, "The Eolian Harp", PW, 1, 101, satır 26-9.]

Özellikle sanayi-sonrası İngiltere'de insanlar sessizliğin yokluğuyla başa çıkmakta zorlanıyor, doğal bir ses, sessiz olmanın ötesinde anlamı olan bir sessizlik arıyorlardı. Yaşamı hatırlatan huzuruyla doğa sessizlik arayışında olanlara cazip geliyordu. Kuşların cıvıltısı, rüzgâr ve suyun sesinden çayırda otlayan duyulan koyun sürülerinin ve tarlada çalışan çiftçilerin seslerine kadar tüm seslerin birlikte var olması. Bütün bu arzular, bilimsel ve yazınsal girişimlerle geliştirilen bir kavrayışı şekillendirdi. Ardından, çatışmalardan sonra, 1920-1945 yılları arasında, doğa korumacı söylemler daha da alevlendi ve insan-doğa ilişkisi daha çok mesleki ilgiye konu oldu. Ve birçok ulus geçmişteki uyumlu doğayı yeniden tesis etme görevini ekoloji alanına emanet etti. Dolayısıyla, bu doğaya dönme ve doğanın senfonisinde olma duygusunu yeniden kazanma özleminin tarihi, neyin korunması gerektiğini belirleyen otorite olarak *ekoloji*ye dönüşmeden önce çok yol kat etmişti. Bu tarihin kökleri Gilbert White,

Mezopotamya bataklıkları

Carl Linnaeus, Jean-Baptiste Lamarck, Alexander von Humboldt, Henry David Thoreau'dan, özellikle belirli çevresel sorunlar etrafında korumacı söylemlerinin başlamasını takip eden yıllarda Charles Darwin'e ve Ernst Haeckel'e uzanır. *Views of Nature*'da Humboldt doğanın dilini araştırdı: ormandaki seslerde bitkilerin konuştuğu dile kadar, ifadesini biçimde bulduğu için gözlerle duyulabilen bir dil. Ekoloji biliminin yolunu açan işte bitkilerin sosyal dünyasının bu cisme bürünmüş sesi oldu.

Ne var ki Soğuk Savaş'ın etkisi, uluslararası ilişkiler ve iklim bilimlerinin ortaya çıkışıyla birlikte çevre koruma konusuna bakış başka bir yöne döndü. Bu doğrultuda George Catlin'in ifadesiyle "doğalarının tüm vahşi güzelliği ve tazeliğiyle insanı ve hayvanı içinde taşıyan" bir ev olarak vahşi doğada olma duygusu, özellikle yerel ve yerli halklar olmak üzere, insanları koruma çabaları aracılığıyla doğanın geri kalanından ayırmanın yoluna dönüştü. Bozulmamış vahşi doğa ya da el değmemiş cennet bahçesi fikri, John Muir gibi yazarlar ve doğa bilimcilerinden esinlenerek ilk kez 19. yüzyılın sonlarında Kuzey Amerika'da kurulan Ulusal Parklar için uygulanmıştı. Muir Amerika kıtasını vahşi bir bahçe olarak betimlerken yerli halkın oradaki varlığını ve koruma altına alınmasını istediği manzaralar üzerindeki etkisini göz ardı etmişti. Bugüne kadarki ulusal park uygulamaları da, çoğu zaman uluslararası turistlerin bölgeye sağladığı gelire bağımlı olmanın yanı sıra, geçimini geleneksel olarak topraktan sağlayan yerel insan nüfusunun dışlanmasına da yol açtı.

İnsanların ve insan olmayanların suyla iç içe geçmiş kaotik bir zamanda yaşadığı Mezopotamya Bataklıkları gibi yüzergezer topraklarda, sesler, anılar ve kimlikler, suyla, yani ev ile öteki arasındaki sınırla çeşitli biçimlerde bitişik olmuştur. Duvar ev ile öteki arasındaki sınırdır, anılar ile dış dünya arasındaki sınır. Sulak bölgelerdeyse tamı tamına aynı rolü su oynar. Su ev ile arazi arasına sınır çekerek anıları oluşturur, güvenlik sağlar. Yiyecek, toprak, güvenlik ve kucaklaşmalar, hepsi suyla anlam kazanır. Mezopotamya Bataklıklarının hafızası hem doğanın hem de insanların hafızasıdır, ikisine birden aittir. Zengin bir biyolojik çeşitliliğin yuvası olan bu bölgenin bataklıkları, Bataklık Araplarının kültürünün ayrılmaz bir parçasıdır. Bu bataklıklar tarımsal kalkınma ve petrol arama çalışmalarının parçası olarak 1950'lerden 1970'lere kadar kurutulmuştu. Sonra bu süreç Saddam'ın 1980'lerde ve 1990'larda Şii Müslümanları bataklıklardan kovmasıyla daha da hız kazandı. 2003 yılında bataklıkların onarılması çalışmaları başladığında %90'ı kurumuştu. 2013 yılında Azzam Alwash ve Nature Iraq'taki ekibi sayesinde Irak'ın ilk ulusal parkı Mezopotamya Bataklıkları'nda kuruldu. İnsan ve insandışı yaşamın birbirine bağlı olduğu tarihsel bir yerin onarılması, yerin sakinlerinin evde birlikte varolma anlarını yeniden yaşamaları için gerekli sesleri ve manzarayı sağlamakta. Bu nedenle, böyle bir ekosistemin korunması, hem insan olmayanlar hem de insanlar olmak üzere herkes için bir ev olarak bataklıklara gösterilen ilgi ve özenin sürdürülmesine bağlı.

KAYNAKÇA

"Iraq's Famed Marshes Are Disappearing—Again" (9 Temmuz 2015), *Science*. https://www.nationalgeographic.com/science/article/150709-iraq-marsh-arabs-middle-east-water-environment-world

"Mesopotamian Marshlands Officially Recognized as Iraq's First National Park" Goldman Environmental Foundation. (n.d.). Erişim tarihi 1 Mart 2022: https://www.goldmanprize.org/blog/mesopotamian-marshlands-officially-recognized-as-iraqs-first-national-park/

Cronon, W. (1996). "The Trouble with Wilderness: Or, Getting Back to the Wrong Nature". Environmental History, 1(1), 7–28. https://doi.org/10.2307/3985059

Magazine, S. (n.d.). "How Native Americans Bring Depth of Understanding to the Nation's National Parks." Erişim tarihi 1 Mart 2022: http://www.smithsonianmag.com/blogs/national-museum-american-indian/2020/08/25/natives-interpreting-national-parks/

Nash, R. F., & Miller, C. (2014). *Wilderness and the American Mind*. Beşinci basım. Yale University Press.

Pooley, S. (2021). "Coexistence for Whom?" *Frontiers in Conservation Science*, https://www.frontiersin.org/article/10.3389/fcosc.2021.726991

Robert Hardy. (2002). *Gilbert White and the Natural History of Vergilian Echoes. The Classical World*, 95(2), 163–169.

Schwartzstein, P. (2017, January 18). "Iraq's Marsh Arabs test the waters as wetlands ruined by Saddam are reborn," *The Guardian*. https://www.theguardian.com/global-development/2017/jan/18/iraq-marsh-arabs-test-the-waters-wetlands-ruined-by-saddam-reborn-southern-marshes

Treuer, D. (12 Nisan 2021). "Return the National Parks to the Tribes," *The Atlantic*. https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2021/05/return-the-national-parks-to-the-tribes/618395/

Von Humboldt, A., Jackson, S. T., Walls, L. D., & Person, M. W. (2014). *Views of Nature*. University of Chicago Press.

Worster, D. (1977). *Nature's Economy: The Roots of Ecology*. Sierra Club Books.

Bilinç: Çok Kısa Bir Başlangıç

ERHAN DEMİRCİOĞLU

SUSAN BLACKMORE, *BİLİNÇ: ÇOK KISA BİR BAŞLANGIÇ* ADLI KİTABINDA OKUYUCUYU BİLİNCİN GİZEMİNE VERİLEN FELSEFİ VE BİLİMSEL YANITLARA DAİR BİR YOLCULUĞA ÇIKARIYOR.

Bilinç, çok katmalı ve çözülmesi en zor gizemlerden biri. Bilinç nedir? Bilinçli olmak ne demektir? Bir varlığı bilinçli kılan nedir? Bilinç ile maddi varlık (beden) arasındaki ilişki nedir? Bilincimizin içeriği nasıl belirlenir? Bilinç sahibi olduğumuza dair kanaatimiz bir yanılgı olabilir mi?

Felsefecileri neredeyse felsefenin doğuşundan bu yana, bilim insanlarını ise esas itibarıyla yirminci yüzyıldan itibaren meşgul eden bilinç problemini konu edinen Susan Blackmore'un *Bilinç: Çok Kısa Bir Başlangıç* adlı kitabı, 2019 yılında Oğuz Akçelik'in çevirisi ile dilimize kazandırıldı. Kitabın Türkçe Baskıya Önsöz'ünü ise Üsküdar Üniversitesi Psikoloji Bölümü'nden Prof. Dr. Sinan Canan kaleme aldı.

Bilinç konusuna giriş amacı güden kitap, sekiz ayrı bölümden oluşuyor. "Neden Bu Gizem?" adı verilen ilk bölümde, Blackmore okuyucuya bilincin neden gizemli bir inceleme nesnesi olduğunu anlatıyor. Yazar, bilincin gizemini, ünlü zihin felsefecisi David Chalmers'ın "zor problem" adını verdiği "fiziksel ve zihinsel dünyalar arasındaki..."dipsiz boşluk" (s. 2) problemi olarak sunuyor. Fiziksel dünya ile bilinçli deneyimlerimizin "birbirinden tamamen farklı görünmesi" (s. 4), ikisi arasındaki ilişkinin niteliğinin anlaşılabilir olup olmadığı konusunda derin kuşkulara yol açıyor. Bilincin gizeminin bu şekilde kavramsallaştırılması, felsefe ve bilim çevrelerinde standartlaşmış diyebileceğimiz bir yaklaşım olması bakımından literatürün mevcut durumuna dair uygun bir fikir sunuyor.

İlk bölümü takiben yedi bölümde Blackmore, okuyucuyu bilincin gizemine verilen felsefi ve bilimsel yanıtlara dair bir yolculuğa çıkarıyor. Bu bölümlerde, insan beyninin yapısından "hasarlı zihinlere", "Libet gecikmesi"nden "körgörü"ye, Tononi ve Koch tarafından savunulan "bütünleşik enformasyon teorisi"nden Baars'ın "küresel çalışma alanı teorisi"ne, Damasio'nun ifadesiyle "Descartes'ın Hatası"ndan Noe'nin "Büyük İllüzyon Teorisi"ne, benliğe dair Hume'un "demet teorisi"nden meditasyonun zihin üzerindeki etkisine, bilincin evriminden "memler"e uzanan büyüleyici bir serüven okuyucuyu bekliyor. Blackmore'un eseri, 160 sayfa gibi kısa sayılabilecek bir mesafede bilinç gibi devasa bir probleme dair temel olguları ve görüşleri başarılı bir biçimde özetliyor.

Eser sade, kolay anlaşılır bir dille ve teknik terminolojiden olabildiğince azade bir biçimde kaleme alınmış. Bu açıdan, eserin hedef okuyucu kitlesinin beklentisini karşıladığı söylenebilir.

Blackmore, bilince dair konu edindiği teorileri olabildiğince yansız/objektif bir biçimde sunmanın yanı sıra, kendi görüşünü aktarmakta da sakınca görmüyor. Blackmore, ikilemi şu şekilde ifade ediyor: "Ya zor problemi gerçekten çözeceksiniz ve öznelliğin maddi dünyada nasıl ortaya çıktığını açıklayacaksınız ya da bilincin bir illüzyon olduğunu, hatta hiç var olmadığını iddia ediyorsanız neden bu kadar kuvvetli bir şekilde *varmış gibi göründüğünü* açıklama zorundasınız" (s. 10). Bana kalırsa, bilincin zor problemini fizikalizm ile tutarlı bir biçimde çözmek isteyenler için doğru bir ikilem bu: ya öznelliğin fiziksel dünyadaki yerini açıklayacaksınız ya da öznelliğin sadece bir illüzyon olduğunu göstereceksiniz. Blackmore, bu ikilemde ikinci yolu, "yanılsamacılığı" tercih ediyor. Şöyle yazıyor Blackmore:

"Bilincimizi bir güç veya eklenmiş bir yeti gibi hissederiz ve dolayısıyla bilincin var olduğuna inanırız ama yanılırız. Eğer bu teorinin bir ada ihtiyacı varsa onu "yanılsamacılık" olarak adlandırabiliriz. Bunun bilinç hakkında düşünmenin doğru bir yolu olduğunu düşünüyorum" (s. 16). Yanılsamacılık, kabul edilmesi oldukça güç bir görüştür. Bilincimizin var olmadığını ama sadece varmış gibi göründüğü iddiası, pek çok felsefeci için "çılgınca" görünür. Doktorasını "paranormal" psikolojik olgular üzerine yapmış Blackmore'un zaman içinde bilincin aslında var olmadığı görüşüne varması, "çılgınlığı" daha da katmerli hale getirir. Fakat bu çılgınlığı bir nebze olsun anlaşılır kılan şey, bilinç probleminin kelimenin hakiki anlamıyla akıl almaz zorluğudur.

ERHAN DEMİRCİOĞLU – KOÇ ÜNİVERSİTESİ FELSEFE BÖLÜMÜ